

tiszatáj

1976. AUG. • 30. ÉVF.

Féja Géza

Illés

Endréről;

Fodor András, Kálnoky László,
Páskándi Géza, Utassy József versei;

Ács Margit novellája;

László Gyula: Levelek a régészetről;
tanulmány

Lengyel

Józsefről

és

Nagy

Lászlóról

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

76-2773 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József.

Tartalom

XXX. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM

1976. AUGUSZTUS

PÁSKÁNDI GÉZA versei: Közhelyek lépcsőjén, Folt és Körvonal, Fölfelé-kerekítés, Grafomán, Tükörberesztett koporsó, Morgenstern-rehabilitáció, A Selejt Dombján	3
FODOR ANDRÁS versei: Dido és Aeneas, A bábu vére	8
KÁLNOKY LÁSZLÓ: Mozaik (vers)	10
ÁCS MARGIT: A hiány (elbeszélés)	14
UTASSY JÓZSEF versei: Veronikon, Te üss agyon	29
RAFFAI SAROLTA versei: Hozzád érkezem, Ingem alja	30
SERFŐZŐ SIMON versei: Ahogy éltem, Szél kézbesít ...	31
JÉKELY ZOLTÁN: Takáts Gyula köszöntése	33
TAKÁTS GYULA versei: Épp csak átszalad, Még helye sem éget, Oly vésett bennük	34
FÉJA GÉZA: Illés Endre útja	36
LÁSZLÓ GYULA: Levelek a régészetről I.	40

ÖRÖKSÉG

ALFÖLDY JENŐ: Az őszinteség lépcsőin (Sorok a 80 éve született Lengyel Józsefről)	48
---	----

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

JUHÁSZ PÉTER: Nagy László bolgár népköltésfordításai	52
VARGA CSABA: Nagy László versei bolgáruul (Interjú Nino Nikolovval)	60

TANULMÁNY

ALFÖLDY JENŐ: Aki megmérte önmagát (Kálnoky László költészetéről)	62
---	----

ZIMONYI ZOLTÁN: Tágabb határban (Serfőző Simon: Ma és mindennap)	70
---	----

KRITIKA

TORDAI ZÁDOR: Gaál Gábor: Levelek	75
VEKERDI LÁSZLÓ: Julow Viktor: Arkádia körül	78
RAFFAY ERNŐ: Jordáky Lajos történelemírásáról	82
CSÜRÖS MIKLÓS: Lackó Miklós: Válságok és válasz- tások	86
TÉGLÁSY IMRE: Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába	90
SZIGETI LAJOS: Mocsár Gábor: Ég alatt, föld felett ...	92

MŰVÉSZET

Zene

NIKOLÉNYI ISTVÁN: Az első évad után (Beszélgetés Pál Tamással, a karmesterrel és zeneigazgatóval) ...	94
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Szabó András rajzai a 13., 28., 32., 39., 51., 61. és a 93.
oldalon

PÁSKÁNDI GÉZA

VERSEK

Közhelyek lépcsőjén

Közhelyek lépcsőjén

Vezet föl az út

Palotámhoz

SEMMI SEM ÚJ A NAP ALATT

A KIVÉTEL ERŐSÍTI A SZABÁLYT

Ők számomra — aranybánya

Újraértékelem a közhely történelmét

S a történelem közhelyeit

Nézd a fentieket egyetlen apró billentéssel

Más megvilágításba küldöm (a napot — megvilágításba, nem rossz)

Azt kérdezem hát

Lehet-e

Valami új a nap alatt, ha a nap maga sem új

Így kél nyugszik ki tudja mióta

Vagy ott a másik

„A kivétel stb.”

Tudvalévő ez eredetileg azt jelenti

Egy szabályban a kivételek megnevezése

Feszesebbé pontosabbá teszi a szabályt

Mert szűkíti a kört a félreértésnek kisebb teret hágy

A túl-tág értelmezésnek is

Ám ha meggondoljuk hogy minden meghatározás (definíció)

Pusztán azzal hogy a tárgy jelenség stb.

Megkülönböztető tehát csak-reá-jellemző jegyeit sorolja föl

Akkor az is világos hogy minden meghatározás egy olyan

Szabály, amely csupa kivételekből áll (sajátosokból különösekből hisz

Ezek mind a „kivétel” szinonimái is)

Akkor viszont felbukkan egy dilemma és paradoxon

Vajon az-e a legerősebb szabály, amely csupa kivételekből áll

És így tovább és így tovább

És ez nem léha „agyketyegtetés” barátom
Ha rádöbbsz
Minden közhelyben egy újragondolás egy új gondolat
Lehetősége lappang
Hát ezért mondom
Ama lépcsőn vezet föl az út
Eredeti Palotámhoz

Folt és Körvonal

Nézd a Körvonal hogy' diktál
Nézd a Folt ős-demokrata
Szomszéd kerítésen a fák
Lombjai mindig áthajolnak
Ami lent másbogyökerezett
Az fönt valahol képes összeérni
A Folt megkínál az áttűnő peremmel
A másba-olvadó-maradással
Gyanakszom rá megfoghatatlan mégis belebotlom
Kikerülhetetlen a Folt

Fölfelé-kerekítés

Háromkilencvenkilenckilencvenkilenc
Azt mondom: „Legyen négy!”
Hatkilencvenkilenckilencvenkilenc
„Hét legyen, ha mondom!”
**ÉS ÍGY HALADOK ÁGASKODVA
E FÖLFELÉ-KEREKÍTÉSben**
Ácsingva kastély-ablakokra
„Még van egy vizsgám, máris doktor vagyok”
Így haladtam én ég iránt
E fölfelé-kerekítésben
És elfeledtem mindörökre
Hogy amit átugrottam: nem volt
A kilencvenkilencről a százig
Az a temérdek Egy hiányzik
Ami semmi sem magyarázhat
Csak a
Fölfelé-kerekítés elve
Csak a Körülbelül Világa

*E nemes nagylelkűség
Csak a Hozzávetőleges Birodalma
Bolond nagyvonalúságom
És ez a Hiány tér vissza olykor
Ha bőségekben felüvöltök*

Grafomán

*Én — grafomán (?)
Nézd, a fűvek, fák, árnyak körmondait
GRAFOMÁN A LÉTEZÉS MAGA*

Tükörbe-eresztett koporsó

*Mint amikor a tó színe tudja
Borzongani fog
Mert fönt már megjelent egy kődarab
S az árnyék előrejelzi — — —
Nos ekként*

*Mi bennem nem árnyék
Mind tükör*

*És tudom már
Tükörbe dőlök kardba sárba
Tükörbe ereszttem a koporsót
És a rög vajon a röggel mi lesz
Tükörből visszahull reám majd
A Semmi fogad be ha a tükör temet
Halok húsom földjébe én*

Morgenstern-rehabilitáció

(Applikációk)

*Uram lépjen ki cipőiből s lebegjen
Ha Aranyszamárból emberként kipillant
A félfület a palettán felejtse*

Fűzön orrába — cérnát — dallamot
Az első rajzfilm inge vásznára hulljon
Csókoljon izzón vagy három narancsot
Gyümölcsként lógjon Kosztka cédrusán
Am előtte Vitéz Mihályt keresse
Kopogtasson Karnyóné ablakán
Vagy Wellens de Cock ördögét szeresse
Ha Bruegel Eldorádóján Szent Heverdel
Napján Lautrec rosta-szúzei fogadják
Onnan viszont egy békán el Sehunba
Hol Nárittyenben még a nép mesél
S bandukol egy ál-balga legény
Am fölgorhat Attilánk nevében
Ürülék-tornyú holdcsücsökre is
Innen csak egy lépés a Mítosz honnan
Danaida-edénybe hajtsa hasznát
Sellő-Minnotaurusz-és Kentaurként
Egy céllal egyemberként bandukoljon
Ariakhné rövidke szőnyegén
S mit számát ha hét törpe állja útját
Aprítson mákot fújjon fel tököt
S Karinthyában aszaljon jobb jeget
Arisztofanésszel mérjen bolhaugrást
S Martialisék utódjait kutatva
Billentyűzzék majd később Gógorán
Ha üldözik süsse rájuk Browningot
Majd Blake-földjét szántsa hat tetűkkel
S egy kikötőben várja Bosch-hajó
Szálljon el mint Chagallból egy hal majd
Dali óráján nézze az időt
Tündérkedjék ott Tamási Áron úrral
Pingálva nyelvet mint egy Szent Krúdy
S ha E. T. A. Hoffmann tornyai felől
A Horror Abszurdoid földereeng
A Kafka úrérk kastélya iránt
Hol Beckett Samu cerberusa áll
MUTASSON ARRA S INDULJON EMERRE
Időgerezden ők mind összecsüggnek
Hát ne habozzék föl-föl hajóra mester
Utókorában várja Józán Ész

S MINT KI MÚLT HÁZBAN EGY PIPÁT HAGYOTT
ÖN MAI ESZÉT HOLNAPBAN FELEJTI
MENJEN HÁT MESTER IGAZKÉNT MIND ELŐBBRE
HISZ VAN KI FÉLTVEŐRZÖTT KINCSEIT

(Nem bolond az ki dugja ami drága)

HOVA IS TENNÉ
A JÖVŐBE REJTI

A Selejt Dombján

Nem SZIRTETŐ, nem VÁRFOK
A Selejt Dombján állok
Egy patkányban a csicsegés
HÓSDALOL — szórt üvegcserép
Hangjain járok
Üveggyár mellett — szemétdombon
Meg-nem-telhető-üvegek
Ó telhetetlen üvegek
Már át-nem-látszó üvegek
Hasztalan-címkés üvegek
Újságpapír-virágok
Mint a GYŐZŐ úgy állok itt
Pedig itt patkány a kakas
Fekete retek, hosszúfarkú
Rangrejtve lappang s átcikázik
Fensége ez a surranás
Homály iramlik
Folyosón, cellán, mintha barátpap
Feketecsuhás indul
Selejt Dombjára föl-föl
Konzervdoboz
Üres kápolnája kongat
Vakon — világtalanba
Árnyékaim utolsó vacsorája
Selejt Dombján árnyék tora
Most árnyékaim gyülekeznek
Homályló foltok népgyűlése
Árnyaim nagy-nagy tüntetése
Selejt dombján
Zörög a fű
Tartanál Selejt Hegyi Beszédet
Mondanál szeméthegyi beszédet
De patkány moccan
Hirdetve időtlent
A patkány hármat kukorékolt
Hát fölbaktattál
A Selejtek Hegyén
Egy törlőrongy elveszi kereszted
Majd Veronika vattát kínál
Egy tollseprű balodra száll
Jobbodon ez a lyukas flaskó
S téged — középen
Árnyak
A surranó sokaság
Leköphet

FODOR ANDRÁS

Dido és Aeneas

Domokos Mátyásnak

*Mert küldetése van, mert
az istenek kegyelme védi,
mert sorsa lett a sikamló világ,
Aeneasnak búcsúznia kell.
A gálya útra kész.*

*Akinek küldetése van,
enged az égi szónak,
akinek küldetése van,
fömláldozza szerelmét:
kilép a szenvedély
fölszított paraszából.
A test kölcsönzött lángja is csak
hideg hatalmaké.*

*És Dido ott marad
a parton egyedül.
A távolság növekvő
botrányát nem gyalázza,
csak hangja átlött madara köröz,
hanyatlík, verdes,
belevész a földbe:*

— Emlékezz rám de óh,
feledd el sorsomat! —

*A hajó eltűnik az ég hullámain.
Az istenek kegyence
mártír homlokkal beledől a szélbe.*

*Dicsőitetlen porba fül
a hűség,
meghal emberül.*

A bábu vére

Bábszínpadunkon, ahol eleinte
senki se látta még a mozgatót,
ő tudta, mily kezekre hurkolódva
rezdül fejünk fölött a drót.

De ment, felelt a játzó kihívásra,
ha égre dobta ránduló kezét,
köréje gyűltek, elbűvölve nézték:
bukfencet hányt a fogalom, a kép.

Úszott örömben, gyerekes hitétől
rajozva zsongott éjjel a hideg,
majd villanyt gyújtott, letépte nyakáról
a hazuggá lett szerelmi frigyét.

Láttam, ahogy zúdult a lánc a falnak,
ahogy fölállt, s a táamolgyó szavak
kimondták: nem a tragédia volt ez,
silány fonákja, melodráma csak.

Jött imbolyogva, hosszú folyosókon,
vidám szeméből üzent a titok:
bukott játszmák között is megtalálják
egymást az otthontalanok.

Mikor a vérét vették fiolákba,
úgy dőlt el, mint a bábu, ki felett
az ujjak kénye többé nem parancsol.
Így lázadt ő, a legérzékenyebb.

Feküdt a földön, forgott benne minden:
zuhatag álom, gyönyörű hiány.
Veszendő sorsunk pezsgett a fejében
a szorongás agykéreg-moziján.

Mozaik

VERSTÖREDÉKEK

*Korszakokkal születésem előtti
időben élek, nyúlós félhomályban.
Nyálkás falú gödörben forgolódom,
valami ellen védekezni készen,
rovarokat szaporító melegben...*

*

*A partokon élhetsz örökké, azt hiszed,
ahol nappal a nap
csorgatja aranyszínű levesét
az öblök kéklő tálaiba,
éjjel madár visz csőrében csillagot,
s oda sodródtál mégis,
ahol szélben fehérő, hosszú fátyolukkal
száguldanak a vonatok,
mint menekülő, örült menyasszonyok.
Pedig voltak intő jelek,
mikor vér fröccsent ki az ingaóra
számlapja mögül,
s egy veseformájú arcélt
láttál az ablakon túl...*

*

*Nem lehet az idő szivacsát kifacsarni,
és nem lehet a szél gyökereit kitépni.
Egyszer hanyatt vágódom a földön,
megfáradt, kiszolgált madárijesztő,
fejemet kidőlt mér földköre hajtva,
s ezer képmásom jár-kei a világban,
pótól, helyettesít.
Hol én hasztalanul vesződtem,
a vakablakban egyikük
emlékemre gyújt rózsaszín lámpavilágot,
pirosló lángot a sötét kandalló hamujában...*

*

*A törmelékkupacból föltekint
egy arc, szakálla órainga volt,*

a májkonzerves doboz boldogan
pihen az ülőkád ágyékszománcán,
és csigahéjba préselt tánczene
mászik át nyálkás dallamlábain
a keshedt fűcsomókon...

*

Az este színjátékai...
A már üres színpadok a fennsíkokon...
Szomorú, borvörös fény kíséri
az árba lassanként alábukókat,
a nem ígért, de várt csónak hogy elmaradt...

*

Ki érti meg, mitől
erősödik, mitől halkul a csend?
Ültében összeroskad,
fektében fölmagasodik.
Ki mondja meg, miért sír
a kés a köszörűkövön,
a gyermek a sötét, hideg szobában,
a szúnyog a homályos levegőben?
Ugyan mi nehezedik rájuk
földrétegnél is súlyosabban,
akik nemrég itt jártak közöttünk
tisztá szemmel, gyanútlan arccal?
Ha próbálnék beszélni róla,
lepattogzana arcomról a máz,
ha érte kapnék, markolnám a semmit,
ismételném a rég tudottat...

*

Rongyos zászlót tépáz a szél,
képzelt szabadsággal áztat,
nevetséges mozdulatokra készlet,
csatázni porviharba küldene,
árnyékbóbitát tűzne sisakomra...

*

Szennyszürke sugarat lövell az ablak-
üvegre a mogorva reggel.
A tágas udvaron alakok állnak,
s hadonászva mutatják,
hogy holnap bontják az épületet...

*

*Az óriás kétéltűek elűzték
lakóit a szigetnek,
melynek egy tűzhányó a köldöke.
Azóta fokról-fokra gyorsuló sodródás az életük,
mogyoróhéjban ülve hányódnak a viharban,
hajnaluk párakastély, delük égő vitorla...*

*

*Alvadt fényű télvégi hajnal
szele rázza a léckaput.
Arcunkon kényszeredett mosoly,
pedig hó üli meg testünk titkos ösvényeit...*

*

*Olomarczal néz alá a készülő vihar,
fehér sörétje sortüzével ostoroz,
fakón nézünk a mészárlás elébe,
talán félórai haladékat kapunk,
vagy szimatolunk gyanútlanul,
mint puha orrú, szelíd állatok,
azután hatalmasat lobban az utolsó pillanat...*

*

*A visszafordulás mozdulata...
Végig az ösvényen a kifacsart napok
elkékült hullái, köröskörül
kartácstűzben elhulló kuglibábuk.
Nincs hátra 'más, mint megadóan
sebezhetetlenségünkről lemondani
az ismeretlenek javára.
Addig is, az alig járható terepen
a félbe nem szakítható menetelés,
a kitágult pórusokból szivárgó
nyirkot nem törölheti le kezünk,
nem köthetjük be a nyitott sebeket,
merev szemmel bámulunk a napba.
Szomjunkat nem oltjuk, s a kútüregből
visszatekintő arcot egyikünk sem hozza fel.
Ágon megülhet a madár,
éneke akkor is magasba szárnyal.
Mi fúldokolva köpjük ki a hangok
megfagyott rögeit...*

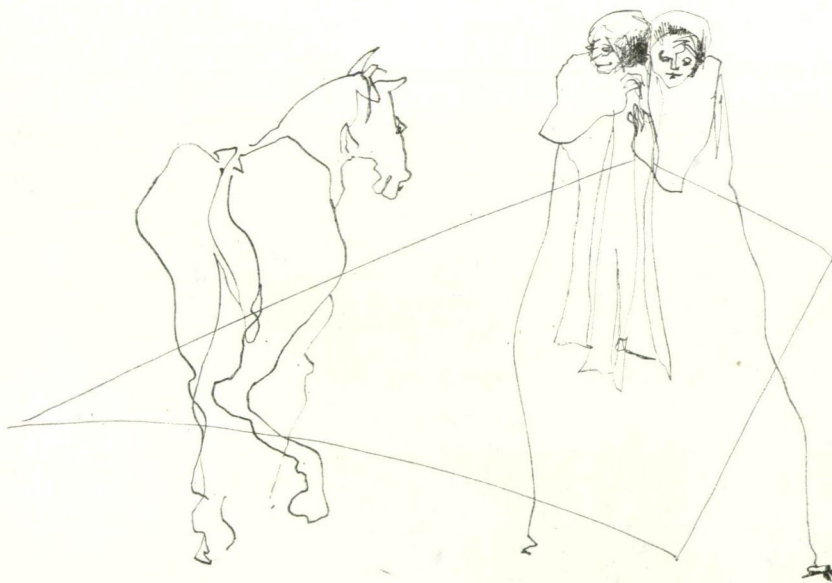
*

*Az elhúzódó, apró lángokat
sorban kioltod, mint a szél,
ha meglebben sötétlő köpenyed.*

Lépéseid a levegőbe vesznek,
fák csonka ágbogán pihensz,
elhiteted velünk: nem is vagy!
Pedig arcunk árkaiban motoszkálsz,
utat vágsz benső tömbjeink felé.
Pedig testünk kamráiban fogantál,
s nekünk kellett téged világrahozni,
időtlen újszülött! ...

*

Még minden reggel magamra öltöm testemet,
szakadozó bőrömet jól-rosszul összefércelem,
s a mindennapi szertartásra készülök,
mint ismeretlen szekta papja.
Mindenütt holtak lábnyomába lépek,
hajdani körvonalaikat súrolom
minden mozdulatommal ...

A hiány

Először érzett valami halvány fölényt a lányával szemben. Mi a frásznak kell eljegyzés? Pláne eljegyzési vacsora?! Eddig annyira modernnek, olyan igazi fiatalok voltak, úgy röpködött az „Ugyan, mami, ezek a te dolgaid!” és a „Hol élsz, mami, könyörgöm?” hogy ő vén trampolinak érezte magát titokzatos úton-módon megsza-bott izlésük, modoruk, nyegleségük és magabiztosságuk hatása alá kerülve. Eljegyzési vacsora? És ő még aggódott, hogy esetleg össze sem akarnak házasodni, majd poroszkálnak utánuk a benőthajjú, mocskos kis gyerekek, mint a minap látta a belvárosban egy külföldi hippicsaládnál. Egyébként szép gyerekek voltak. Főleg a kislány. Hosszú kartonszoknyája volt, mint az anyjának, nagy kendővel kötötték hátra a haját. És mégsem lehetett volna összetéveszteni egy cigánygyerekekkel. Furcsa, hogy a gazdagság a húst, a haját, a köröm formáját, a mozdulat ritmusát is meg-változtatja, furcsa és szomorú. Mert ezért vált az ő erős csontozata, sprőd haja, vas-tag farizma divatjamúlt, kinőnivaló örökséggé.

Jó, hát megcsinálja ezt az eljegyzési vacsorát. Bár... A szervezetlen dolgok szoktak jól sikerülni. Neki például ebben az egész, nem boldog házasságban talán a legszebb emléke az eljegyzés. Eljegyzés? Fenét volt az eljegyzés! Csak most botlott ebbe a szóba, máskor pontosan körülírja, vagyis nevéen nevezi a dolgot: „Az az este, amikor a férjem bejelentette a szakosztálynak, hogy elvesz feleségül.” Alighanem már a gyerekeknek is emlegette ezt. Istenem, milyen hülyének tarthatják őket! „Be-jelentette a szakosztálynak...” — szörnyű. Ebben is igazuk van a gyerekeknek: egyszerűbb azt mondani, hogy eljegyzés. S lehet, hogy abban is igazuk van: jobb az ilyesmit szabályosan elintézni.

Nem, ezt azért nem!

Arról az estéről nem mond le. Azt az emléket nem szolgáltatja ki, nem árulja el, nem kezdi szégyellni. A mai gazdagabb élet, a finomabb anyagok, elegánsabb formák, műveltebb izlés kiforgatta már annyi mindenből. Itt van például a **bútor**. Nagyon szerette. Büszke volt rá. Kombinált bútor, vitrinek, kinyitható rekamié. A legjobb és legmodernebb volt, amikor vették. Csodájára jártak az emberek. Az újpesti asztalos azt mondta, a gyémántlakodalmukat is ebben a bútorban fogják ünnepelni, s még akkor sem fog bicegni az asztal és nyikorogni a rekamié. Melle-leg ez a jóslat nem vált be, mert már jó húsz éve biceg az asztal és nyikorog a rekamié, de mindegy. Ő mindenesetre mindig úgy érezte, hogy szép lakása van. Most meg Erika, a lánya, de a fiú, Tiborka is rágja a fülét, hogy adja el az ócskás-nak, vegyen újat, sőt, Erika azt szeretné, ha már az eljegyzési vacsorát is új bútorok közt tartanák. Persze, csak az ő bútora ósdi vacak; a fiúéknál is régi bútor van, az bezzeg antik! Erika az első látogatásról átszellemülten jött haza, és napokig: „Az a bútor, azok a szőnyegek, azok a ruhák, és Márti néni; ha te láttad volna, el se tudod képzelni.” Ő még nem volt náluk, de Márti néni volt alkalma megismerni (a fiatalok rendeztek egy közös vasárnapi ebédet egy kertvendéglőben), semmi különös. Úrinő. Tökéletes úrinő. Bár Tiborka egyszer említette, hogy anyai nagyapjá-

Olvasóink eddig kritikák és tanulmányok alján találkozhattak *Acs Margit* nevével. Most szépirodaként is bemutatkozik.

nak bolgárkertészete van Zuglóban, s az bizony nem sokkal nagyobb földterület lehet, mint ami nekik volt, odahaza. Lám, mégis milyen különbözően nőttek ki ők ketten a földből. Márta férjével más a helyzet, az valódi úri családból származik. Valami minisztériumi hivatalnok volt Márta apósa, s ezt úgy emlegette, mintha ez is az ő személyes érdeme volna. Valószínű, hogy ezt az eljegyzési vacsorát is ő találta ki, nem a fiatalok. Ha Márta néni mondja, hogy eljegyzésnek *kell* lenni, akkor kell lenni. Akkor nem konvencionális marhaság. Pedig hát már az ő fiatal-korukban is annak számított. Ő is, Kornél is szégyellte volna, ha nagyobb felhajtással történik, mint ahogy történt.

Kornél, amikor előző este lekísérte a kapuhoz, indulóban még megkérdezte: „Nem jössz ki a meccsemre?” Öltözködési gondjai nem voltak, akadt egy piros kulikabátja, s hozzá kék kockás ruhája, ami megtévesztően szövetszerű volt. Az igazság az, hogy a ruha barhentből készült, de a színe és a kockázása: akárha szövet lett volna. És akkoriban horgolt egy piros, pomponos tengerézsapkát, csak sajnos a fejtett fonal már eredetileg is házilag volt megfestve, ezért kicsit kifakult, a fehér csíkot pedig megfogta a piros, nem lett volna szabad kimosni. De ki vitt akkor még ruhát tisztítóba?! S az a piros sapka alapjában véve azért így is nagyon jól állt neki, mert fekete, göndör haja volt, s akkor még nagy divat volt a göndör haj. Direkt daueroltatták a nők magukat. Ez volt az ő számára a legolcsóbb frizuradivat: a maximka, neki természetesen maximka nőtt a fején.

Szóval a külsejével nem volt gondja, kifejezetten jólöltözöttnek érezte magát. Erika nagyokat vihogott ezen a szerelésen, mert előkerült egy kép, amelyiken a szakosztály: szétverrt orrú bokszolók körében szerepel ebben az öltözetben. Ő az egyetlen nő a képen, a fiúk középre vették. Talán ha lett volna más nő is, akkor a lánya látta volna, hogy mennyivel csinosabb volt ő akkoriban az átlagnál; így Erika csak a kitömött vállat látta. Pedig eredetileg dicsekvő szándékkal vette elő a képet, hogy lám, milyen elegáns tudott ő lenni — barhentben, de ezt végül be se vallotta. Nem lett volna jó vicc, Erika így is túlságosan röhögött. Igaz, az idén megkérdezte, nincs-e eltéve „valahol a rongyaid közt” az a kulikabát. Nincs. Erikának csinált belőle ötvenháromban egy kis mellényes, harangos szoknyát, pici aranygombokkal. Semmi gyermekruhát nem lehetett kapni.

Ő a bokszmeccs után a folyosón várta meg Kornélt. Ismerte a fiúkat, de egyedül nem akart bemenni a kantinba. Nem mintha molesztálták volna — nagyon rendes fiúk voltak —, az edző is úgy bánt vele, mint a lányával, de hát ő tudatában volt, hogy csak addig és annyira van hozzájuk köze, ameddig és amennyire Kornélhoz tartozik. Tehát tulajdonképpen nem is beszélt velük, a szó szoros értelmében meg se ismerkedett velük. Kornél odavezette az asztalhoz, és azt mondta: „Bemutatom a menyasszonyomat.” A fiúk azt hitték, viccel, nevettek és azt mondták: „Hülye vagy Kóró, hát ismerjük.” „Marhák, de ezt el is veszem feleségül” — legyintett feléjük Kornél, és rámosolygott a szeme sarkából. Az egyik szeme sarkából, a másik le volt ragasztva. A fiúk még mindig nevetgéltek, mivel ők eddig is úgy gondolták, hogy Kornél ezt a menyasszonyát — mármint őt — el fogja venni feleségül, s változatlanul azt hitték, hogy Kornél sajtáságos, zárkózott humorával állnak szemben, de ő már tudta, hogy ez tulajdonképpen, nos... hát hogy ez nem más, mint lánykérés. S mert ő nem szólt rá semmit, a dolog el is volt intézve.

Buta liba, ó, istenem, mennyire meg volt hatódva ettől a kemény, szűkszavú embertől! Hiszen még most is a legszebb emlék, dédelgetett emlék... Ez igen! Semmi udvarlás, semmi bók, semmi fakszni, csak mosoly az egyik szem sarkában (másik leragasztva), „bemutatom a menyasszonyomat” — és kész. Ilyen egy klassz férfi. Ilyen egy klassz lány. Aztán némán élni egymás mellett huszonöt évig, évente csupán három-négy kérdés: „Mikor veszed ki a szabadságodat? Mit vegyek a gyereknek karácsonyra? Mit küldjek az apádnak a születésnapjára? Elmentél tüdőszűrésre?” — Huszonöt év alatt maximum száz kérdés. Száz mondat. S válasz még kevesebb: „Mit tudom én?!” és „Amit akarsz.” Erre persze akkor nem gondolt. Ilyesmire meg se fordult a fakó piros pompon és a göndör, fekete haj alatt az eszecs-kéjében. Hát igen.

De ekkoriban ez volt a férfiideál. Ment a markáns arcélú partizán az erdőben, előtte elgyötört partizánlány. Partizán leemelt egy töltényesládát a lány görnyedt hátáról, hosszan összenéztek, vonszolták magukat tovább. Holtomiglan-holtodiglan. Ásó, kapa, nagyharang. Így ment ez minden filmben. Az emberek öntudatosan, büszkén haltak hősi halált, megnyerték az országos sztahanovista versenyt, gyereket nemzettek és temettek, elváltak és találkoztak — hang nélkül. Szöveg nélkül. Legföljebb velős jelmondatokat böktek ki, hosszú merengés után, és lobogtatta a hajukat a szél. Ezért érezte rendjénvalónak, hogy Kornél nem fecserli a szót, nem mond buta bököket. Mi több, még azt sem mondta, hogy szereti.

Na tessék.

Oda már ez a szép emlék is. Mindig így jár. Valamin elkezd tűnődni, és rossz vége lesz. Mindig rossz vége lesz. Huszonöt év alatt nem eszmélt rá, hogy milyen korlátolt liba volt ő azon az estén. Sőt, még az előbb is büszke volt az ő rendhagyó eljegyzésükre, mint valamire, amit ők mégis jobban csináltak, mint ezek. Nyavalyát. Úgy látszik, mindent ezek csinálnak jobban. Az ő fiatalága: a barhentruha, a kombinált bútor, a bokszolószakosztály, a büszke és rideg szerelem, még gömbölyű, csipkednivaló feneke is olcsó, kínos — már nemcsak a lánya számára; lassan már neki, magának is. Itt áll az öregség küszöbén, és nincs semmi, amiben biztos lenne, amire tarthatna valamit, amit benyújthatna a világnak, mint dicséretes bizonyítványt, igazolópapírt az életéről. Egész életében dolgozott, szép lány volt fiatal korában, szép lakást teremtett maga körül, tiszta és feddhetetlen — s mindez nem védi meg semmitől. Az előtt a bizonyos kertvendéglői ebéd előtt is úgy drukkolt, mint egy kamaszlány. Igaz, Erika elég tapintatlanul vizsgáztatta, hogy mit akar fölvenni, majd rábeszélte, hogy a sógornője kosztümjét kérje kölcsön, pedig ő idegen ruhában meg se tud mozdulni; s ez hiba volt Erikától — de hát Erika egy taknyos! Az ötvenen túl már nem foglódik álmatlanul az ember, mert találkoznia kell egy igazi úriasszonnyal!

Az ám, mit ad ezeknek az eljegyzési vacsorán? Mit főz az örömanya eljegyzési vacsorára? Csirkét. Csirkét? Olyan közönséges. Azonkívül az egész lakás zsírszagú lesz, mint vasárnaponként, s az bizony rontja az ünnepélyességet. Egybensült húst rizibizivel, salátával. De hát azzal az erővel vendéglőbe is mehetnének. Egybensült húst? Hogy juthatott ilyen ízetlenség az eszébe. Valami különleges, úri étel kellene. Vadas. De hát illik azt? Az bizonyára alkalomhoz kötött menü lehetett a régi életben, vadászathoz, ilyesmihez. S lehet, hogy azt mondanák, micsoda ízléstelenség volt vadászvacsorával ünnepelni az eljegyzésen a vőlegény elejtését. Nem, nem lehet vadast adni. Kár. Egész jól tudja elkészíteni és nagyon szereti. Igaz, Kornél annál kevésbé. És vörös bort sem szabad innia a gyomrával, márpedig a vadashoz vörös bort kell adni, ezt olvasta valahol. De jól emlékszik? Fehér húshoz fehér bort, vörös húshoz vörös bort, vagy fordítva? És a halhoz? Mert halat is lehetne főzni tulajdonképpen, az elég különleges is, elég könnyű is. Mert Mártánék epéje van, persze, manapság már kinek nincs epéje? De jó-e a hal az epének? Rántva nyilván nem jó. Rácponty, az lenne a jó. Elkészíteni is könnyű. Húsleves, rácponty, rétes. Ez igazán kifogástalan. Igen, de... Nem parasztos kicsit? Ilyen főzőcske, trakta, falusi lakodalmas. Talán nem is kellene főzni. Ezeknél a mai házi vendégségeknél — mivelhogy ritka a cseléd — hideget szoktak adni. A háziasszony csak behordja a tálakat, elegánsan és csevegve, semmi zsírszag, semmi hagymaszag, nem falnak a vendégek, csak csendesen falatoznak. Úgyis mindenki fogyókúrázik. Persze. Hát persze. Milyen szerencse, hogy eszébe jutott! Előállt volna a nagy fazekakkal, tepsikkal, merőkanalakkal, sercegés, csörömpölés a konyhából, vastag ételgőz, rohangálás, titkolható izgalom, hogy sikerült-e, sós-e, édes-e, megsült-e, odakozmált-e; mint egy buzdög szakácsné, aki betolakodott a vendégek közé a szobába. Milyen szerencse, hogy ez az eszébe jutott, jellemző, hogy neki ez ilyen nehezen jut az eszébe.

Szóval hideget. De hát tulajdonképpen hogyan jön létre egy hideg vacsora? Lehet hozni a Mackóból. Nyilván! Sok, nehéz forintokért. Ez most nem számítana (utóvégre mégis eljegyzésről van szó), de mit? És hogyan? Nincsenek megfelelő

táljai sem. De nem is az. Ezekben a főzési rovatokban olyan ügyes kis leírások szoktak lenni, meg a sógornője is szokta emlegetni, hogy majonézés salátát csinált a vendégeknek. Tehát el lehet, sőt, szokás elkészíteni a hideg vacsorát házilag is. És valahogy érzi, hogy nem lenne helyes, ha kész hidegtálakat vonultatna föl — attól eltekintve, hogy valóban nincsenek fölvonultatható táljai —, hűvös és személytelen lenne az eljegyzés, mint egy diplomáciai fogadás. Ó, a nyavalya törje ki, ötvenéves fejjel most megtanulhat majonézt csinálni, tartármártást csinálni, aszpikot csinálni. Holnap vesz egy szakácskönyvet. De hát ez mindenképpen rizikó, mert neki bizony fogalma sincs, hogy mikor jó egy ilyen étel, hogy használható-e egyáltalán a recept, hiszen soha életében ilyesmit nem evett. Na, nem baj, majd hazafelé leszáll a Mackónál, és megkóstolja.

Mekkora gond egy eljegyzés! És Erikára nem számíthat, mert nem ért semmihez, őszintén szólva lusta is. Már az is a jóság csimborasszója, hogy ígéretet tett: az ajtókat, ablakokat ő fogja lemosni. Ebből is látszik, milyen fontos neki ez a „buli”, életében nem tett ilyen ígéretet. Lemosni persze nem fogja, de az nem is fontos, azzal Korél elpizmog, az egyetlen házimunka, amiben néha részt vesz. Főzési gondokban Kornélra végképpen nem számíthat, a mákos tészta és a sárgaborsó-főzelék kivételével mindent megeszik, de névről csak azt a két ételt ismeri, amelyet nem szokott megenni. A többit három csoportba osztja: hús, főzelék, tészta. Na hiszen, Kornállal hidegkonyhai készítményekről tárgyalni...

Nem kellett volna, hogy eszébe jusson Ferike. Kár volt, hogy idáig engedte magát. Persze itt lappangott, ma valahogy végig itt lappangott, amikor a külföldi hippicsalád jelent meg előtte, már akkor alig bírt elkanyarodni Ferikétől. És érdekes, most is percek óta érezte a veszélyt, szinte látta magát, amint szaladgál, mint az egér, amelyik nem talál bele a lyukba; pedig akkor még tényleg nem gondolt Ferikére. Ferike segítene. Igen, Ferike segítene. Tudná, mit kell adni eljegyzési vacsorára, hogy kell elkészíteni a majonézt, Ferike megmondaná: „Jó vagy, anya, a bordó ruhádban, ne vegyél fel kosztümöt, úgy nézel ki benne, mint egy konzervdobozban egy konzervnő”; kioktatná Erikát, hogy Márti néni antik bútora a legjobb esetben Baross utcai koloniál. Ferike tudná fogadni a vendégeket, és udvariasan, kicsit mellékesen fecsegne velük, mint akinek külön dolga lenne, de a húga kedvéért részt vesz ebben is. Ferike méltatlankodva azt mondaná: „Az anyám mindenáron főzőcskézni akart, de persze nem engedtem, legyen neki is ünnepe ez a nap, az asszonyoknak úgyis olyan kevés ünnepük van.” De ha ezt nem is mondaná Ferike, annyit mindenképpen mondana: „Az anyám...” S ez rangnak számítana mindenki előtt.

Pedig Ferike se szerette a kombinált szekrényt. Egyszer, még gimnazista korában kiürítette a vitrint, és pingponglabdákból és papírból fabrikált pici állatfejeket: kutya-, malac-, egér-, macska-, kakas-, pulyka-, bocifejet, azokkal töltötte meg a porcelánbigyók helyét. Ez valami születésnap ajándék lett volna, de ő nem örült neki. „Hova tetted a porcelánjaimat?” — kérdezte kétségbeesetten. Ferike elszomrodott, mint mindenki, akinek elrontják a játékát, s szó nélkül előadogatta a nippeket. Ő persze addigra megsajnálta a gyereket és ragaszkodni akart a füles pingponglabdához, de Ferike hajthatatlan maradt. „Ugyan anya, neked ez nem tetszik. Különbön lehet, hogy igazad van. A vitrin vitrin, a füles pingponglabda pedig — füles pingponglabda. Elég baj, hogy most nem kaptál tőlem semmit a születésnapodra.”

1957-ben, amikor felszámolták Ferike kuckóját, kezébe kerültek a ragasztott orrú-fülű pingponglabdák. Akkor telerakta velük a vitrint, most is ott vannak. Kornél először nem vette észre, hónapokba telt, míg észrevette. De akkor sem szólt semmit. Még szerencse. Ő életerejé és egyszerűen: józan esze határán járt már akkor, kiszámíthatatlan, mi történt volna, ha Kornél ezt szavá teszi.

Amióta Ferike eltűnt, Kornél a nevét sem ejtette ki. Igaz, ő sem beszélt azóta Ferikéről, pedig neki édesfia volt, nem úgy, mint Kornélnak. De ez is csak Ferike eltűnése óta fordul meg a fejében, hogy végeredményben Kornélnak nem volt édesgyereke az a gyerek, előtte olyan természetesen és különbség nélkül szerették... az

az igazság, hogy jobban szerették mindketten, mint Erikát. Ezért nagyrészt meg lehet érteni Erika követelőző, erőszakos kényelemszeretetét, zsarnokoskodását is, mert ő jól emlékszik: a kislány tulajdonképpen háttérbe szorult Ferike mögött, harcolnia kellett azért a figyelemért, amit az okos és játékos fiú mérték nélkül megkapott. S ami a kislánynak legjobban fájhatott: nemcsak tőle, közös anyjuktól, de Kornéltól, az ő *saját* apjától is.

Erika nem tudhatta, hogy Kornél zavartalanul magáénak érezte Ferikét, mert vele, az anyjával egy időben ismerte meg, fedezte fel és szerette meg. Semmivel kevesebb köze nem volt a gyerekekhez, mint neki, aki szülte. Ferike ugyanis tízéves korában került hozzájuk, kész kis ember volt. És nagyon kedves kis ember. Nem volt nehéz szeretni. Nem hagyott nyomot rajta a sors, amibe önhibáján kívül beleszületett.

Még Kornél apja is, pedig igazi falós parasztember volt, s őt, a menyét mindig elítélte a zabigyerék miatt, Ferikét kedvelte, sőt, a maga faramuci módján még kényeztette is.

Hosszú copffel, nagyon fiatalon jött Pestre, kifutólánynak a Tungsramba. Tizenhat éves volt mindössze. De mindjárt sok udvarlója akadt, volt közöttük egy szétálló fülű kertész. Egyáltalán nem tetszett neki, mégis, amikor a fiúnak be kellett vonulnia és a búcsústén meglátta rövid hajjal, nagyon megilletődött. Kísérteties érzés fogta el, folyton arra kellett gondolnia, hogy ez a fiú meg fog halni. Érthetetlen, miért támadt ez a gondolata, hiszen tudatlan lány léte nem is sejtette, hogy világháború küszöbén állnak; egyszerre csak a szeme elé tolakodott egy arc, a fiú arca, megüvegesedett szemmel, rászáradt vérrel, szürkén, s iszonyodásában, zavart lelki-furdalásában aznap este az övé lett.

Nem ízlett neki a dolog, de ezen nem akadt fenn különösebben, ugyanis nem volt szerelmes a fiúba, nem is várt mást. Arról, hogy gyereke lesz, nem értesítette, mert a fiú kezdettől el akarta őt venni feleségül, s ha megtudta volna, hogy másállapotba került, nem tudta volna többé megakadályozni, hogy el is vegye. Pedig ő úgy okoskodott: a szegény csak a falu előtt szegény, ahonnan már úgyszólván eljött. Az anyja szegény majd nevelgeti addig a gyereket, amíg ő magához nem tudja venni; akár csak a többi kis zabít a többi öregasszony, akiknek a lánya összebújt valakivel Pesten. Nem olyan ritkaság. Az a pár hónap, ami addig vár rá, persze nehéz lesz, de inkább átvészeli egyedül, semhogy egy rossz házassággal kösse le magát.

Ma már nem érti, tizenhat évesen honnét volt benne annyi bátorság és önállóság. Miért gondolta, hogy valami fontosat, egy házasságánál mindenesetre fontosabbat kell kezdenie az életével, hogy különbet érdemel a szétálló fülű kertésznél. Mert csakis erről volt szó: jobbra tartogatta magát. Akkoriban azt a magyarázatot adta cselekedeteire annak a néhány embernek, aki elszámoltatta — elszámoltathatta — őt, például az édesanyjának is, hogy óvakodik házasságra kényszeríteni a fiút, mert nem lehet annak jó vége, pár év múlva a fiú koloncnak érezné a nyakán, és majd főlhánytorgatja egy életen keresztül, hogy becsületből vette el. Ez hazugság volt. Becsületből is elvette volna — olyan fiú volt —, de szerelemből akarta elvenni. Még amikor a frontra indult, akkor is a kezét kérte, nem is sejtve, hogy egy hároméves fiúcska kapirgál a porban a tyúkok közt, s az az ő kislánya. Szegény, talán ha tudta volna, könnyebb szívvel hal meg. Mert persze meghalt. Az első között.

Azóta ő ellenszenvvel és szorongva figyel fel minden kőszá beszédre, tudományos fejtegetésre, újsághíre, aminek bármilyen köze van a misztikához. Gyűlöli az akaratvitel, az előérzet, a titokzatos sugárzások körül gomolygó homályt, gyűlöli a hindukat és gyűlöli a vallásokat is. Borzasztóan szeretné hinni, hogy a világ olyan ésszerű és áttekinthető, amilyennek annak idején, fiatal párttag korában a marxista szemináriumokon megtanulta. Nem is hinni szeretne ebben a hibátlan, minden ízében logikus világképben — hiszen hisz benne tulajdonképpen —, inkább bizonyítékot vár, hogy nincs más, hogy csak ez a világ van. Bizonyítékot, hogy nincs olyan világ, amelyben ő részes egy szétálló fülű kertész elpusztításában.

Kornélnak ezt is elmondta, furcsa és indokolatlan büntudatát. Kornél józanul megnyugtatta: „Akkor is kiviszik a frontra, ha hozzávész feleségül. Nem?” Ez a

Kornél, lám, nem vár még külön bizonyítékot, hogy a világ olyan, amilyennek lát-szik, nála ez nem hit kérdése, Kornél azonos ezzel a világgal. Ha meggondoljuk, Kornél nem akar ki. Végeredményben egy zabigyerekkel vette el őt, és soha, még veszekedéskor sem vetette ezt a szemére. Hány ember fogadta volna el ennek a szerencsétlen esetnek igazi történetét gyanakvás nélkül? Hány ember mondta volna kivülről: „Jól tetted, hogy nem mentél hozzá; jó, hogy ilyen vagy, így legalább az ember tudhatja, hogy tényleg kell neked, ha kell neked”? Igaz, azt is hozzátette: „Idehallgass, már holnap elmész azért a gyerekért. Annak melletted lett volna a helye.” Szóval az már nem tetszett Kornélnak, hogy ő az anyjára bízta Ferikét. S végeredményben ez is nagyon derék dolog volt Kornéltól.

Disznóság, hogy minduntalan a gondolatai közé tolakszik: ennek a Tiborkának aligha kellene Erika, ha ilyesmi derülne ki róla. Igaz, hogy Erikával sem történhetne meg, ami viszont vele megtörtént. Nem esett volna teherbe, s ha mégis, biztosan hozzáment volna a tetteshez, már az egyszerűség kedvéért is. És egyáltalán: ott kezdődik a dolog, hogy Erika nem feküdne le valakivel pusztán azért, mert rossz sejtelmek támadnak.

Na, több rosszat már nem gondol a lányáról. Furcsa, nem szokta ő ilyen idegenkedve mérlegelni Erikát! Erikét. Ferike — Erike. Ferike hívta Erikének a húgát. De hát ennek a névnek csak addig volt értelme, amíg volt mire rímelnie.

Különös, hogy Ferike voltaképpen csak nyolc évet élt velük. Több, mint kétszerannyi idő telt el azóta. Lassan tizenhét év. Azt mondják, ha valaki valakit elveszít, olyannak őrzi meg emlékezetében, amilyenek utoljára látta. Ha egy kisgyermek meghal, az anyának még húsz év múlva is a kisbabák juttatják eszébe a kis halottat, nem a húszévesek. Őbenne viszont Ferike együtt változott az idővel. Most is meglelt férfinak képzelte el, fontos állásban, magabiztosan, amint nagyvonalú, udvarias főlénytel társalog Márti nénivel. Miután eltűnt, néhány évig szeptemberben gondolt Ferikére legtöbbször, amikor megkezdődött az iskolaév, és egyetemistákat látott jegyzettel a hónuk alatt az autóbuszban, meg januárban és májusban, vizsgaidőszakban (merthogy Ferikét éppen azon a nyáron vették föl az egyetemre). Négy-öt év múlva azon kapta magát, hogy hirtelen felfigyel az üzembe kerülő újonc mérnökökre; s Erikának is voltak egészen fiatal tanárai, akiket számontartott, és örült, ha az osztály meg volt velük elégedve. Alig néhány éve a fiatal házások iránt kezdett érdeklődni, megbámulta a fiatal apákat, akik gyerekekkel a karjukon loholtak — nyilván a bölcsőde felé, hosszú lépésekkel, rettentő gondterhelten, s a gyerek nagyokat zötytyent, kicsi sapkáján a pompon ütemesen billegett a nagy iramban.

Néha arra kellett gondolnia, hogy talán nem egészen véletlen Ferikének ez a felnövekvése az ő — emlékezetében? képzeletében? tudatában? ösztöneiben? Mind-egy, nem lehet pontosan meghatározni, hogy mivel is érzékeli ezt. Szegény, templomjáró édesanyja azt mondta volna rá: a lelkével. De hát nem a meghatározás a fontos, az a fontos, hogy ő érzékeli, pontosan érzékeli Ferike felnövekvését. És ez talán azt mutatja, hogy Ferike nem halt meg, csak elment valahová, s nem jelentkezik. Ez könnyen elképzelhető, és végeredményben arra sem nehéz magyarázatot találni, hogy nem jelentkezik. Hiszen csak nyolc évet éltek együtt, s ki tudja, talán az alatt a nyolc év alatt is megőrizte magában a sérelmet — csak nem mutatta —, hogy az anyja tíz évre a nagyanyja tyúkudvarába internálta, falura. Lehet, hogy ők nagy szeretetükben nem vették észre: Ferike nem olvadt közéjük, s lehet, hogy az az utolsó, csúnya találkozás csak őket érte váratlanul; Ferikét nem. Mindezt nagyon jól el lehet képzelni. Csak éppen nem kellemes. De hát nincs nagy választék. Eltűnt: vagy meghalt, vagy disszidált. És ha Ferike apjáról annak idején olyan pontosan megérezte, hogy meg fog halni, kell, hogy jelentsen valamit az, hogy Ferikét élőnek érzi! Nem, nem nem. Buta, babonás gondolatok ezek. Tessék logikusan, pontosan számot vetni. Ha meghalt: őlt és megölték. Ha él: megtagadta őket.

Csúnya volt az az utolsó találkozás. Ő akkor már napok óta bénán és rettegetve várta haza a férfiakat. Sem Ferike, sem Kornél nem jöttek, 24-én elmentek és napokig nem tértek haza. Egyszer csak Ferike beállított, ő nagyon megörült neki, pedig látta, hogy fegyver van nála, de mit csináljon, annyira féltette pár perccel

előbb, hogy csak örvendeni tudott, amiért még megvan. Enni adott neki, Ferike tele szájjal mesélt, vidáman, lelkesen, de ő nem sokat értett belőle, mert Ferike az eseményeket valahogyan úgy adta elő, mintha különleges diákcínyek lennének, s őt teljesen megzavarta, hogy egy taknyos gyerek úgy beszél országos dolgokról, mint akinek befolyása van ilyesmire. És akkor beállított Kornél is. Nála is fegyver volt. Ferike puskája a hokedlinek volt támasztva, ezért Kornél azonnal észrevette, ahogy a konyhába lépett. Ő látta, hogy baj van: Kornél arca megdermedt. Egyébként is komor volt és fáradt, de ahogy Ferike puskáját észrevette, nyaka kinyúlt gyűrött gallérléből, majd lassan behúzza a vállá közé, mint bokszoló korában. Ferike ellenben felragyogott; felemelkedett és megindult Kornél felé: „Apa, én úgy féltém, hogy maga ellenünk lesz, hogy maga... És most úgy örülök...” Kornél alig nyitotta szét az ajkát, úgy válaszolt: „Tévedsz. Ellenetek vagyok.” Ferike a puskára kapta a szemét: „És a fegyver?” „A rendészekhez csatlakoztam. Az irodaházban gyülesezhetek, túrkálhattok a papírok között, a műhelyekbe nem teszitek a lábatokat. A többi nem érdekel.” Ferike fehéren és hihetetlen komolyan azt mondta: „Agyon fogják löni.” „Talán bizony te fogsz agyonlőni?” — csattant fel Kornél. „Az lehet — bólintott sírósan a fiú —, kerülni fogom a környéket, mégis előfordulhat.” Kornél ördögi gúnnyal rámutatott Ferike fegyverére, ami Kornél fegyvere mellett gyatra légpuskának látszott: „Elintézheted itt is. Állok rendelkezésedre.” Ferike idegesen felnevetett: „Nem is tudtam, hogy Apa így tud drámázní. Nem jó szöveg, Apa, én értek hozzá, nekem elhíheti.” Kornél elvörösödött: „Elhallgatsz! Mi bajod van neked velünk? Mi hiányzott neked, mi?” „Nekem? Magukkal? De hiszen ez nem családi ügy, Apa, én nem maga ellen... Kezdetől féltém, hogy nem fogja megérteni...” — és a tenyerébe temette az arcát a hirtelen nagyon fiatalá, gyerekessé változó fiú.

Késő estig vitatkoztak. Ferike azt bizonygatta Kornélnak, hogy hazug, ártalmas akció volt Kornél „sztárolása” a gyárban. „Maga ellen fordították a haverjait. Nem maradt egy barátja se, igaz? Ott kellett hagynia a bunyót is, pedig azt szerette, igaz? A múltkor összeismerkedtem a volt edzőjével, most az egyetemi klubnál van, az azt mondta, hogy maga nagyon tehetséges volt, mindenféle bajnok is lehetett volna, de amikor sztahanovistát csináltak magából, műszak után már pingpongozni se maradt volna ereje, nemhogy bunyózni.” Kornél erre azt válaszolta, hogy mint élmunkás kapott lakást, mint sztahanovista kapott jobbnál jobb beutalókat nyaranta a családnak, s az állítólagos barátai irigységből maradtak el mellőle, nem pedig igazságérzetből, s pláne nem a Ferike által emlegetett örök emberi erkölcs nevében. „Nem vagyok preparátum! Nem vagyok plakátproletár! Ha hülyére verik a fejemet egy-két bajnoki éremért, akkor, gondolod, ember maradtam volna?”

Ő Kornélnak adott igazat. Igazán nem tartozik azok közé az asszonyok közé, akik aszerint a parancsolat szerint élnek, hogy az asszonynak az ura mellett a helye; ha Ferikének adott volna igazat, gond nélkül elküldte volna Kornélt, ha örökre, hát örökre. De ő akkor mindenféle szempontból helytállónak találta Kornél érveit. Praktikus okokból is, hiszen a lakás, a viszonylagos jómód valóban annak volt köszönhető, hogy Kornélt „sztárolták”, vagyis hogy a gyár büszkesége lett, ráadásul ő kezdetől fogva utálta az ökölvívást, ha soha nem is szólt róla. De hát másfelől azért is, mert ő nagy dolognak érezte Kornél sikereit. Lehet, hogy ez ma már csak hiúságnak látszik, de ha valóban csupán hiúság lett volna, akkor azt kielégítette volna egy sportsiker is, talán még jobban, mint egy dicsőségtábla egy poros műhelyben.

„Átverték benneteket!” — hangoztatta a fiú, és Kornél hirtelen indulat nélkül, inkább szomorúan megkérdezte: „És mi a biztosíték, hogy te és a haverjaid nem fognak átverni bennünket, s nem vernek át éppen most téged?” Ferike — tőle egészen szokatlan pátosszal válaszolta — „Mi vagyunk a biztosíték. Mi magunk.” Kornél keserűen elmosolyodott: „Szedült taknyosok vagytok. Azt se tudjátok, mit akartok.” Ferike zavarba jött, mégis magabiztosan válaszolta: „De azt tudjuk, hogy mit nem akarunk, s ebben a pillanatban az is elég. Aztán majd közösen kialakítjuk a dolgokat, olyanokkal, akik értenek hozzá. Gondolom, ez lenne a demokráciának a

lényege, nem?” „Jó, azt nem kérdezem, mit nem akartok. Olvastam. Engem csak az érdekel: te, fiam, személy szerint te, hogyan kerültél közéjük? Mi indított téged erre? A te életedre nem lehet panaszod. Te eddig nem láttál mást magad körül, csak jó és tiszta dolgokat. Nem gondolod, ha a te tapasztalataid nem voltak olyan rosszak, akkor, legalábbis tetőled, csibészség fegyvert fogni azokra, akik pályolgattak eddig? Valami hülye, romantikus kaland ez neked, látom én, valami fellengzős seggdugas, vagy egy jól dolgozó provokátor hülyített meg téged is.” Ferike csöndesen válaszolt, és a vita során első ízben nem Kornélra, hanem órá nézett: „Maguk keveset voltak vidéken. Én ott nőttem fel, és a vakációk felét is ott töltöttem. Azok után engem nem nagyon kellett provokálni.” „Na, a parasztnak aztán lehet is hinni! Az mindig sír, annak semmi sem elég” — csattant föl Kornél. Ferike akkor lassan, csodálkozó szemmel előrehajolt, behajolt Kornél arcába: „Na, magának kimosták az agyát. Magával nem érdemes többé beszélni.” Fogta a fegyverét és elment. Soha többé nem látták.

Kornélt aztán nagyon nehezen, hosszú tortúrák után vették vissza a pártba. Az ellenforradalmár fia miatt. Ez nagy disznóság volt. Hiszen ő maga végig, egész a munka megindulásáig, bent volt a gyárban.

Az a vita, az az utolsó vita, ha eszébe jut, valahogy elvásik belül a melle. Okosabbnak kéne lennie, akkor talán keresztül látna rajta. Így csak szavak, mondatok, mind azt jelenti, amit jelent, s mégis hamisak, megtévesztőek, mert semmire sem adnak magyarázatot. Nem talál bennük választ arra, miért látta Ferike értelmét, hogy ellenük forduljon, világgá menjen vagy elpusztuljon. Vagy Ferike nem is gondolt a következményekre? Hiába, Ferike, mint ellenség — elképzelhetetlen.

Vagy mégis? Abban az utolsó vitában olyan idegnek mutatkozott, annyi váratlan dolog derült ki róla; nem áltathatja magát: valószínűleg rosszul ismerte Ferikét. Szerette és rosszul ismerte. S az azóta eltelt tizenhét év alatt ő már annyit változtatott rajta, hogy már csak ezért sem emlékezhet vissza pontosan az eredeti — az utolsó — képre, amit a fiúról kapott.

Az az igazság, hogy idealizálja Ferikét. Lefedi a tenyerével azt az utolsó képet, ha órá gondol. Bizony, nevetséges! Honnan veszi ő, hogy Ferike segítene, tudná a majonéz receptjét, rangot adna neki, és így tovább. Hiszen nagyon valószínű, hogy Ferike éppen azért fordult ellenük, mert rühellte már az ő plakátproliságukat; igen, igen, nagyon valószínű, hogy Ferike Erikával együtt bámulná Márti nénit, és kínosan érintené, hogy az ő anyja még egy vendégséget sem tud megszervezni.

Igen, igen.

Nem jó ez az automatikus munka. Egész rendesen teljesítettek ma is, pedig ő észre se vette, mit csinál, vagy hogy a világon van egyáltalán. Jó lenne, ha átállítanák a szalagot valami másra. Ezek mellett a kék bigyók mellett már túl sokat jár az esze. Ferikére se kellett volna gondolni. De ha már gondolt... Legalább ne kellett volna végiggondolnia.

*

Mégiscsak rántothúst kellett volna sütni. Jók voltak ezek a gezemicék, nem azért, mintha rosszak lettek volna — csak valahogyan mégis az az érzése támadt, mintha Mártiék rántothúsrá készültek volna fel, esetleg talán csirkepaprikásra. Na, mindegy. Hanem ez a Kornél! Huszonöt éves házasságuk alatt együttvéve nem okozott annyi gondot — kivéve persze azt a pár évet, amíg nője volt és ivott —, mint ma este. Amikor tegnap bejelentette, hogy ma este késni fog, mert szolgálatba osztották, ők csak összenéztek Erikával és nem szóltak semmit. Meg se kísérelték rábeszélni, hogy cseréljen valakivel, ez Kornélnál egészen hiábavaló. Ő azért mindenestre ma reggel megkérte, hogy siessen, mert a vacsorával megvárják.

Borzasztó kínos volt, hogy a vacsora elé, az italhoz csak Ropit készített, mert persze nagyon éhesek voltak, és Kornél csak kilenckor állított be. Hogy késett — az hagyján. Hanem munkásór egyenruhában jött haza! Mindig bent hagyja, még május elsején is visszamegy vele, soha-soha nem jött haza munkásór egyenruhában.

Hogy mi ütött bele?! Erika majd elsüllyedt, ő pedig, amíg Kornél kezét mosott, nem állhatta meg, bement utána a fürdőszobába: „Megbolondultál?” „Miért — kérdezte Kornél — úgy tudom, a nászasszony párttag, nem?”

Ez igaz. Márta párttag. Fontos állásban van, lakásügyi előadó a tanácsnál. Ebben Kornélnak igaza van. Csakhogy Gyulus, Márta férje mégsem munkásór; sőt, Gyulus nem is párttag. Be van ez osztva szépen, okosan. De hát mi a nyavalyának bosszantja ez Kornélt? Nem mindegy neki? Semmi köze hozzá. Direkt komikus, hogy nekiáll pukkasztani a „nászékat”, mint valami forrófejű diák! A hülye. Fenét pukkasztotta őket. Annyi történt csak, hogy Gyulus nagy malíciával megjegyezte: „De megkoplaltatott bennünket az elvtárs!”

Kornél egyenruhában ült asztalhoz, merev és egy kicsit buta arckifejezéssel. Amikor megpillantotta a gezemicéket, a tányérjába meredt, és ha lehet, még bárgyúbb pófát vágott. A vacsorát tulajdonképpen bojkottálta, éppen csak annyit vett a tányérjára, hogy ez ne legyen nyilvánvaló, de azt sem ette meg. Ő — őszintén szólva — akkor már arra is fel volt készülve, hogy Kornél egyszer csak ráförmed: „Nem maradt valami rendes étel tegnapi?” — de nem, ez azért szerencsére nem következett be, úgy látszik mégsem akarta őt egészen lehetetlenné tenni a vendégek előtt. Szóval Kornél meg lehet győződve róla — nyilván meg is van győződve róla —, hogy abszolút fegyelmezetten és kifogástalanul viselkedett, s bizonyára mártírnak is érzi magát, mint aki áldozatot hozott a családjáért. Jó vicc! Na, mindenesetre az asztalnál semmi kínos nem történt.

Persze azért nem volt egészen zavartalan pillanat, amikor Gyulus — pohárral a kezében — felállt, és egészen szabályosan, annak rendje és módja szerint megkérte a fiuk számára Erika kezét, mert erre Kornél nem szólt semmit. Kifejezéstelen — tulajdonképpen idegenkedő — tekintettel bámulta a szónokló Gyulust, mint akire ez az egész produkció nem tartozik. Úgyhogy végül ő mondta — már csak Gyulus megdöbbsent várakozására észbekapva —: „Adjuk, hát hogyne adnánk!” Kornél erre ivott egyet — persze koccintás nélkül, ami szintén nagy nevelétségség, s esze ágában sem volt tószttal válaszolni Gyulusnak. De, ezt leszámítva, azért az asztalnál egész jól megvoltak.

Erika nagyon szép kísérgyűrűt is kapott, csak gyöngy van benne; de szép, régi ötvösmunka.

Aztán külön ültek nők, férfiak.

Márti elősorolta Tiborka staffirungját. Elmondta, hogy még az esküvő előtt a bőrkabát és a ballonkabát mellé egy szőrmével bélelt télikabátot is csináltat Tiborkának, és kikérte a véleményüket, hogy az öltöny, amit esetleg még szintén csináltat, fekete legyen-e (már tudniillik az esküvőre való tekintettel), vagy az esküvőre hozzanak ki a kölcsonzóból szmokingot, és inkább valami jó drapp vagy sűrke sportos öltönyt rendeljen a szabónál. Mellesleg — mondta Márta — ő el tudja intézni, hogy a kölcsonzóból egy vadonatúj szmokingot adjanak ki, amit természetesen előzőleg Tiborka alakjára igazítanak, ez igazán semmiség, mosolygott finoman és — neki az volt az érzése — egy csipetnyi gúnynal is azok iránt, akiknek annyira szükségük van órá, hogy a világon mindent elintézznek neki.

Ők persze Erikával kórusban visszhangozták, amit Márta ily módon a szájukba rágott: hogy jó lesz a kölcsonzói szmoking, pláne, ha új, mit kezdene egy fiatal fiú egy fekete öltönnyel.

Álságos egy nő ez a Márta! Semmi, de semmi értelme nem volt, hogy „kikérje a tanácsukat” az öltöny ügyében. Több mint valószínű, hogy a szmoking már el is van intézve, talán az öltöny is meg van már rendelve. Csak azért kellett „ezt a nagy gondot” megosztaniuk Mártával, hogy alkalmuk legyen megcsodálni anyai gondosságát, előrelátását és persze mindenhatóságát. Fene tudja, ha egy az egyben eldicsekszik az erényeivel — amik erények, tagadhatatlanul — szimpatikusabb lett volna. De ha már a jó modor tiltja a dicsekedést, legalább ne lógott volna ki a lóláb! Mintha ő egészen hülye lenne! Ez a sértő benne, igen, csak ez a sértő benne, hogy fel sem tételezte róla: keresztüllát az ügyeskedésén, és megértené emberi nyel-

ven is, ha azt mondanák neki: csináltasson szép ruhát a lányának a rokonok kedvéért. Nem kell azt így *beadni* neki, ilyen ravaszul! Mert lényegében ugye erről volt szó: Márta *beadta* nekik, hogy Tiborka szmokingban fog esküdni, a mellé pedig nem lehet akármit felvenni, sem a menyasszonynak, sem az örömapának.

Azért ő közben — bármilyen dühös volt és bármennyire feszélyezett — mulatott magában a visszás helyzeten. Lám, úgy illene, hogy a lányos mama rukkoljon ki a stafíringgal, ő meg hallgat, mint a csuka. A fiús mama pedig, miközben saját kiválóságaitól eltelve lícitál és egyre kecsgetetőbb felajánlásokat tesz, lényegében rájuk tukmálja a fiát. És valóban: a cipő, a valódi bőr koffer, az ágynemű és a törülközők után Márta rátért a fia jó tulajdonságaira.

Tiborka tehát jó eszű, de nem szorgalmas eléggé, noszogatni kell („Erikám, ez a te reszortod lesz ezentúl”), jó fiú, nem csavarog, nem iszik; igaz, dohányzik, de nem csinál bűdöset a lakásban, mert csak márkás külföldi cigarettákat szív, tud spórolni, és mindenekelőtt nagyon igénytelen.

Na, ha külföldi cigarettákat szív, nem is olyan igénytelen — gondolta ő álnokul, de hát mi az ő álnoksága Márta álnokságához képest, uramisten! Ugyanis Márta így folytatta:

„Ez a fiú olyan igénytelen, kis szívem, Erikám, hogy ha reggel nem készíted ki neki az inget, képes, és elmegy ing nélkül.”

Ő gyorsan kiment a teli hamutartóval, és jót vigyorgott a konyhában. Visszatérve kereste Erika pillantását, de Erikán semmiféle változást nem észlelt, felelősségteljes figyelemmel csüggött Márta ajkán. Ettől ő valahogy megémelyedett, s önkéntelenül a férfiakra menekült, de már az udvariasság szabályai szerint is ideje volt foglalkoznia velük, szabadkozott is háziasszonyi mulasztásáért. Összeterelte a két csoportot.

Mikor már mindnyájan a kisasztal körül ültek, Márta, akár egy diplomata, tempósan, méltóságteljes hanglejtéssel tájékoztatta a férfiakat arról, ami addig a nők között elhangzott, majd így fejezte be: „És hát úgy gondoljuk, az lenne a leg-helyesebb, ha a fiatalok egyelőre itt, nálatok laknának.”

Bámulatos. Ő, ha az élete múlna rajta, se tudna ilyen sima és rafinált lenni. Eredetileg arról volt szó, hogy addig, amíg szövetkezeti lakáshoz jutnak, Márta egy társbérletbe teszi be az ifjú párt, mivelhogy *neki* ez módjában áll. Hát furcsa. Úgy látszik, nem áll módjában. Vagy *most* nem áll módjában. Ezt bizony be kellene vallani, és kínos lenne bevallani. De hát Mártának igazán nem okoz gondot, az ő kifogástalan modorával?! Fesztelenül közli az asszonyok közös döntését: nincs szükség társbérletre, sokkal helyesebb, ha a fiatalok itt laknak, családiasabb, meg minden. Egyáltalán ki beszélt társbérletről?

Legalább Kornélnak ez az egy öröme megvan az eljegyzésből. Nem fenyegeti veszély a család ártatlanságát. Nem fog a lánya suba alatt szerzett lakásban lakni — legalábbis egyelőre nem fog. Igaz, hogy a kétszobás lakásban kicsit szűken lesznek, de se baj, kit érdekel ez, ha a becsület megmarad. Ha sorba is állnak reggelenként a WC és a fürdőszoba előtt, makulátlan becsülettel fognak sorba állni. Kornélnak ez a legfontosabb. Borralalót sem ad senkinek, merthogy az is korrupció. Tényleg olyan, mint ezek a maoisták vagy guevaristák, csak vénebb és hülyébb. Mit bántja őt, hogy a Márta-féle úrinők közül párttagok lettek? Azelőtt is voltak ilyenek a pártban, csak megjátszották magukat, mert akkor más volt a stílus. S az jobb volt? Proletárcsőség? Az aztán volt, plecsni is volt; de hús, az nem volt. Most meg a lakás is meglesz előbb-utóbb, s éppen az úrinő jóvoltából.

Így aztán Márta bejelentésére, hogy a fiatalok itt maradnak náluk, nem válaszolt senki. Ő nem akart Kornél helyett is nyilatkozni, Kornél pedig kőarccal hallgatott.

Már csak iszogattak, beszélgettek, főleg a fiatalok gyerekkoráról. Ő egyszer csak rajtakapta magát, hogy énekelve beszél, akár Márta; szörnyű dühös lett. Elszégyellte magát Kornél előtt. Pedig inkább Kornél szégyellhetné magát, amiért annyira magára hagyta ezen az estén, hogy neki egyedül kellett ellátni és szóval tartani az egész társaságot, s ráadásul még Kornél tüntető közönyét is ki kellett egyenlítenie,

pedig az már őt is nyomasztotta. Kornélnak aggasztóan piroslott a halántéka és a füle a bortól, amit úgyszólván vacsora nélkül vedelt, és egészen nyilvánvaló volt, hogy Gyulussal is csak ivott, de beszélni nem beszélt semmit. Meg kell hagyni, hogy Gyuluson semmiféle feszélyezettség nem látszott, fecsegett, nevetgélt, bizalmasan koccintgatott, erre szokták mondani: elemében van. Ő mégis úgy érezte, hogy magyarázattal tartozik Kornél lehetetlen magatartásáért, és tréfás hangon célozgatni kezdett Kornél legendás szűkszávúságára, majd elmondta azt a fiatalkori esetet, amiből anekdota lett Kornél szülőfalujában:

Kornél apjánál nyaraltak, szénát gyűjtöttek, ő a pajta padlásán rendezgette el a száraz szénát, és mert azt hitte, Kornél a kazlaknál van, csak úgy szó nélkül ledobta a vasvillát a padlásról. Munka végeztével kijön a pajtából, hát Kornélt sehol se látja. Kérdezi az apósát, hol van Kornél? Azt mondja, most vitték el az orvoshoz, beleállt a lábába a villa. Az a vasvilla, amit ő leejtett a padlásról. Rohan ő is az orvoshoz és kérdezi Kornélt: „Jaj, istenem, miért nem szóltál?” „Minek? Akkor már beleállt.”

„Hát, ilyen ez a Kornél” — mondta ő végül. Mártáék nem nagyon nevettek, inkább csak illendőségből egy kicsit, persze, ha belegondol, ez a történet tényleg inkább vérfagyasztó, mint mulatságos. Mégis jó, hogy elmesélte. Legalább tudhatták előre, hogy Kornél furcsa ember. Ha minden előkészítés nélkül kapják meg azt, amit megkaptak, akkor talán — vissza az egész — fel is bontották volna az eljegyzést. S az nagy baj lett volna Erikának, szegénynek.

Pedig akkor már ő is egy kicsit elengedte magát. Majdnem elégedett volt, hiszen igazán kínos dolog addig — Kornél egyenruhás megjelenését leszámítva — nem történt. A vacsora tulajdonképpen jól sikerült, egyedül a paradicsomsaláta nem ízlett Mártáéknak, Gyulus vett belőle és rögtön odaszólt a feleségének: „Neked, szívem, ezt nem tanácsolnám, hagyma van benne.” Jó pofák, a paradicsomsaláta elképzelhetetlen hagyma nélkül, és csak egy csipetnyit tett bele — na mindegy, le vannak kakálva.

Szóval úgy érezte, hogy ezt az estét is megúsza, és lám, nem is olyan nagy dolog egy eljegyzés.

És akkor Gyulus — igen, Gyulus volt a hibás, más dolog a kedélyesség és megint más dolog a tapintatlanság — egyszerűen túlságosan sokat beszélt. El is ázott egy kicsit, de ő egyébként is sokat beszél. Szörnyű érzélgősen elkezdett sóhajtozni, hogy bizony, akinek fia van, az így jár, azt elviszük a lányok, de hát ő szívesen adja ide Tiborkát, „mert jó magyar emberek között marad, hiszen azért te is jó magyar ember vagy, elvtárskám, nem igaz?” — és Kornél vállára fektette a karját. Kornél utálja a bizalmaskodást, de úgy látszik megelégedett már azzal, amit ezen az eljegyzésen addig művelt, úgyszólván túrta a vállán Gyulus karját. „Mert tudjuk ám, elmondta nekünk ez a csöpp Erika, hogy a fiatok, szegény, az oda lett ötvenhatban” — Gyulus itt szünetet tartott, legörbített szájjal bólogatott maga elé, s amikor úgy találta, hogy eleget tett az illendő kegyeletnek, újra felvirult, megemelte karját, amelyet átvett Kornél nyakán, s jó erősen megcsapdosta a szobormerev ember vállát. „De hát az élet úgy van megcsinálva, hogy mindenért kárpótlást kap az ember, lám, most újra lesz fiatok, a mi Tiborkánkat fogadjátok olyan szeretettel, amilyen szeretettel mi neveltük eddig, s amilyen szeretettel mi engedjük őt hozzátok. Na, isten-isten, pajtikám.”

Gyulus levette Kornél válláról a kezét és a pohár után nyúlt. A keze még út közben megállt a levegőben, mert Kornél minden átmenet nélkül, tajtékozó gyűlölettel ordítani kezdett: „A kisasszony sokat fecseg. A kisasszonynak semmi köze az egészhez. A kisasszony nem is ismerte a bátyját. Mi se ismertük” — csuklott meg a hangja, felállt, kicsörtetett a székek, fotelek közül, és messzebről, már túrtóztatva magát, de ellenségesen belebámult Gyulus majd Márta arcába, és lehalkulva folytatta — „Ne gondolja a kisasszony, és a kedves após, anyós se gondolja, hogy egy ötvenhatos mártírt kapnak tőlünk hozományba. Az a fiú az én ellenségem volt, és az én halottam. Én nem osztozkodom rajta azzal sem, aki...”

Legyintett, abba hagyta. Állt ott megráncosodott arccal, bután maga elé bámult.

Ő csak utálatot és undort érzett iránta, felháborodásában, keserűségében, tehetetlenségében majdnem megfulladt. Magához szorította a zokogó Erikát, simítgatta az arcából a hirtelen csapzottá vált haját, a fülébe suttozta: „Ne törődj apáddal, tudod, milyen vadállat, ne törődj vele, teljesen bolond már, nem az a fontos, Erikám, ezzel ne törődj, ez a te estéd, örülj inkább.”

Erika még görcsösebben zokogott és felsikoltott: „Az én estém!” Akkor már Tiborka is odajött, odaadta neki a lányt, és szabadkozó, ijedt gesztusokkal iparkodott Márta és Gyulus felé: „Ó, istenem, rettenetesen sajnálom, sajnós, Kornél még mindig nem tudott megbocsátani a fiunknak, borzasztó érzékeny pontja ez neki, kedves Gyula, maga nem tehet róla, nem tudhatta.”

„Én csupa jószándékból mondtam, kérem” — mondta Gyulus, most végre megsértődve. Addig csak hápogni tudott, nem fogta fel elég gyorsan a történetet a részeg agyával. Ő riadalmában nem állt még alájátszani neki: „Igen, maga nagyon kedvesen beszélt, nagyon meg is hatódtam, tényleg, most lesz újra fiunk, én ezt nem is gondoltam így végig, igazán nagyon szépen beszélt, Gyula.”

De azért átfutott az agyán, hogy ez a Gyula borzasztó buta ember, nem véletlen, hogy hatvanévesen is csak közönséges jogász egy vállalat jogi osztályán, és hirtelen felrémlett előtte Márta fanyar mosolya is, amikor Gyulus alacsony keresetére célzott.

Márta a szokottnál is merevebb mosollyal, nyugalmat teljesen megőrizve hozzáfordult: „Nem tesz semmit, kedvesem, ilyenek ezek a férfiak. Gyuluskám, te is elragadtattad magad. Ó, felejsük el. Te szegény, pedig mennyi dolgod lehetett ezzel az estével, hogy ilyen tökéletesen megrendezted, nagyon sajnállak. Semmi baj, fő, hogy a fiatalok boldogok legyenek, úgysis nagyon eljárt már az idő, Gyulus, vedd a zakódat.”

Erika hisztériásan felkiáltott: „Bárcsak Márti néniékkel mehetnék!”

Ez fájt. Mert hát nagyon vandál dolog volt Kornéltól ilyen jelenetet csinálni éppen a lánya eljegyzésén, de hát mégiscsak az apja! És ő? Az semmit sem jelent Erikának, hogy ő olyan nyíltan kiállt mellette, azt Erika észre sem veszi? Pedig őt szíven találta Kornél kirobbanása, és ha nem látta volna át olyan villámgyorsan, hogy ezt ezzel a szegény lánnyal nem szabadna csinálni, fordulhatott volna úgy is a dolog, hogy Kornéllal vállal szolidaritást. Igazán csak az eljegyzésre való tekintettel állt Erika pártjára... Utóvégre ő sincs elbűvölve attól, hogy Erika jó pontokat szerez a körüludvarolt úricsaládnál szegény bátyja sorsával, az ő családjuk jóvátehetetlen tragédiájával. Márta a télikabát és a törülközők után rátért Tiborka jó tulajdonságaira; Erika a púder, rúzs, lakk, szemfesték mellé magára kente a mártírvért is.

Nem szép Erikától, hogy elárulta őket. „Bárcsak Márti néniékkel mehetnék!” — hát menjen, akkor inkább menjen. Az rendben van, hogy az apjára dühös, arra most minden oka megvan. De miért árulta el őt, az anyját? Hát nem látta, mi munka van ebben a „tökéletes” eljegyzési vacsorában? Hát nem látta, hogy mellé állt rögtön, az első percben, pedig ez neki, Ferike anyjának és Kornél feleségének nem volt olyan egyszerű. Egyáltalában nem volt olyan egyszerű! És hát valóban nem látja, hogy ez az új családja mennyivel hitványabb mint ők: a szégyellni és megtagadni való szülők?

Erika hűtlensége annyira fájt neki, hogy végig, amíg megágyazott a roham után elpilledt lánynak, amíg leszedte az asztalt, amíg elmosogatott és a szervizből való edényeket a helyükre rakta — nem tudott gondolkozni Kornél szavainak a jelentésén.

Első haragjában úgy értelmezte Kornél szavait, hogy restelli — munkásór létre, amivel az este, ugye, tüntetett, külön restelli —, hogy a fia ellenforradalmár volt, és sérti a feltételezés, amire Gyulus cinkos arckifejezése utalt is; valóban, hogy csak „falból” van ez a nagy munkásörösi, a korábbi dolgok eltussolása céljából. Igen ám, de első haragjában félretolta Kornél utolsó, félbehagyott mondatát, pedig az nagyon furcsa mondat volt. „Én nem osztozkodom rajta azzal sem, aki...” Itt hagyta félbe. Hogy folytatta volna? Nagyon fontos volna tudni, hogyan folytatta volna. De még így, csonkán is jelent valamit ez a mondat. „Nem osztozkodom rajta.” Vagyis:

„veletek nem osztozkodok rajta.” És igen, előtte az a mondat: „Az én ellenségem volt, és az én halottam.” Ő először csak az „ellenség” szót tudatosította. De az „én halottam”, akin „nem osztozkodom veletek”, az azt jelenti, hogy Kornél Ferikét gyászolja, „ellenség” ide, „ellenség” oda. Jó volna, ha így volna. Nagyon jó volna, ha biztosan tudhatná, hogy Kornéllal közös fájdalom a fájdalma. Nehéz egyedül gyászolni. Nem is azt kívánná, hogy beszéljenek Ferikéről — azokat a butaságokat, amiket ő szokott kigondolni, úgy sem merné Kornél orrára kötni —, egyszerűen csak jó lenne tudni, hogy nincs egyedül.

Mennyire egyedül volt ő Ferike eltűnése után! Mint amikor az aszfaltot bontják kompresszorral, olyan dübörgéssel kezdte feldarabolni a kétségbeesés, ha bármikor, bármiről Ferikére kellett gondolnia. És mindenről, és mindig Ferikére kellett gondolnia. De ha feldüböngött benne: *meghalt*, egy együttérző, magabiztos hangot hallott: „De hát a holtteste nem került elő.” Dallamos hang volt, nem tudni, kinek a hangja, az anyja, a sógornője, a körzeti orvosnő vagy a rendőrtiszt nő hangja, csak az biztos, hogy asszonyi hang. „A holtteste nem került elő.” S akkor a dübörgést a remény — remény? inkább az önvédelem — lefojtotta, csak egy csöpp, finom zakatolás maradt benne, éppen csak mint a varrógépe, s az ezüstös tű le-föl szaladgálva valósággal lestéppelte a szívét, a légcsovét, a tüdejét, a gyomrát, hasát, örökké migrénes agyvelejét. Minden szervét külön érezte, mindegyik külön-külön fájt ebben a csendes, sebes zakatolásban.

Pedig hányféle mentséget talált! A halálra azt, hogy csak disszidált. Hogy nem jelentkezik, arra azt: félti őket, fél, hogy bajt hoz rájuk. És mentséget talált arra is, hogy *akkor* ő nem tartotta vissza a fiát, nem állt mellé, ami annyit jelentett tulajdonképpen, hogy ő is ellene fordult. Elhitette magával, hogy ilyesmi nem befolyásolhatta volna Ferikét, s akkor már mégis tisztább dolog, hogy ők hűségesek maradtak az elveikhez.

Ma már tudja, hogy nincs mentség. Sem a halálra, sem arra, hogy — ha él — nem jelentkezik, sem arra, hogy akkor nem tartotta vissza a fiát, anyja léteire ellene fordult. Nincs mentség. S ma már azt is tudja, hogy ha előre látták is volna, mi következik, azon az estén ők akkor sem viselkedtek volna másképpen Ferikével. Legalábbis Kornélról biztosan tudja.

Kornél ugyanis ahhoz az emberfajtához tartozik, amelyikre hol azt mondják: sziklaszilárd karakter, hol azt: csökönyös számár. Amikor feleségül ment hozzá, szerelmesen tisztelte ezért Kornélt, ma már csak tudomásul veszi, hogy Kornél ilyen. Különösebb tiszteletet nem érez, mert kiderült, hogy Kornél tényleg egyszerűen csak ilyen, semmiféle erőfeszítésébe nem kerül, hogy ilyen legyen. Ráadásul azt is látnia — elszenvednie — kellett az évek során, hogy Kornél egyaránt következetes az élet fontos dolgaiban és csip-csup, jelentéktelen hülyeségekben. Ő, Kornél biztosan képtelen lenne másként viselkedni Ferikével, mint ahogyan viselkedett, mintha tényleg a sorsában volna ez megírva. Furcsa, nagyon furcsa: ő valahogy lenézi ezért Kornélt. Pedig hát az emberek a következetességet jó tulajdonságnak tartják. Aztán meg nem is biztos, hogy éppen őneki joga van lenézni ilyesmiért a férjét. Mert ki mondja azt meg, ő maga hogyan viselkedne, ha mindezt tudná előre, amit tud? Képes lenne-e másként viselkedni, mint ahogy meg volt írva? Alkalmas lenne-e rá, hogy okosabb, erősebb anyja legyen Ferikének?

Rettenetesen fél, hogy nem lenne alkalmas. És szégyelli magát.

Lám, már ilyen gondolatokat is el tud viselni. Eleinte nem, eleinte védte magát a szerveit átluggató, apró, sebes tű elől.

Olyan vakon szenvedett, hogy nem is érezte, mennyire egyedül van. Csak később, amikor már hideg logikával szembenézett a fiú halálának a valószínűségével és — más oldalról — a talán életben maradt fiú árulásával; amikor kérdések és homályos megérzések gyötörték, akkor kezdte érdekelni: vajon Kornél hogyan végezte el magában a fiú elvesztését.

Ő ritkán néz tükörbe, nem festi magát és nem szenvedheti a romlás jeleit az arcán, de volt egy szakasz az életében, amikor szeretett elidőzni a tükör előtt.

Nézte, hogyan formálta át az arcát a fia elvesztése, s talán nem is pusztán az elvesztése fölött érzett fájdalom, hanem az önuralom, amivel mindig el kellett fojtania egyszer a gyászt, másszor pedig a családás haragját. Sokan talán azt mondanák, neki, az anyjának mindegy, meghalt-e Ferike vagy elkallódott-e a világban. Dehogy mindegy, dehogy mindegy. Még az sem mindegy, meghalt-e vagy megölték. Ha biztosat tudott volna, talán erősebben szenvedett volna, de rövidebb ideig. Furcsa volt látni, hogy mennyire megváltozott az arca, s az még furcsább, hogy mégsem eléggé.

Hová is lesz az emberből annyi fájdalom? Gyanakvón figyelte a testét, mely egyre jobban megkönnyebbült, a visszaszivárgó nyugalom ellen lelkifurdalással és utálattal védekezett. Nem engedte magát örülni, s egy idő múltán mégis azt vette észre, hogy eltűnt belőle Ferike. Csak ennyi volt az egész? A szervek védekeznek és kidobják magukból a gyászt? A fiú fájdalom lett, s a fájdalom salak lett, amitől megszabadul a test az anyagcserével? Idegenkedett egészséges szervezetétől, mely kiürítette magából, ami zavarta a működésben. A teste túlélte őt.

Akkoriban szenvedélyesen olvasni kezdte az Élet és Tudományt. Érdekelte minden, ami az emberre vonatkozott. Voltaképpen azt szerette volna megtudni, hogy miből lesz és hová lesz a fájdalom és az öröm, de megelégedett volna kevesebbel is, ha legalább azt megtudja, miből lesz a gondolat. Csupán a tengeri malacok és a kísérleti majmok magaviseletéről tudott meg egyet-mást, ismereteket szerzett hús-evő növényekről és ritka betegségekről, még az örökléssel kapcsolatos cikkek vittek legközelebb az ő igazi érdeklődéséhez, de ezek meg idegesítették, mert arra kényszerítették, hogy Erika és Ferike tulajdonságait az ő vagy az apjuk tulajdonságaiból vezesse le, s ő reménytelenül elvesztette a sok idegen ember között. A fájdalomérzetről és a gondolatokról csupán annyit tudott meg, hogy éppoly természetes funkciói az élő emberi szervezetnek, mint a bőrlégzés.

Talán, ha regényeket, verseket olvasott volna!? De fáradt volt esténként, meg nem is volt kedve mások ügyeivel foglalkozni. Az íróknak is a maguk baja a legnagyobb, de mit érdekelte őt akkor egy szerelmi bánat?! Nemhogy a szenvedések, a valódi tragédiák sem érdekelték, nem érzett semmi közösséget a könyvek szenvedőivel. És alapjában véve viszolygott a könyvektől. Tele voltak rejtélyes utalásokkal olyan összefüggésekre, melyekre neki sohasem sikerült rájönnie, s mert tudta, hogy Ferikének ezekhez a homályos dolgokhoz nagyon sok köze volt, és gyanakodott, hogy végül is ez távolította el tőlük annak idején őt; idegesen beszüntette az olvasást. Annyi baj legyen. Nem hiszi, hogy akadna könyv, amelyik eligazítaná most akár csak Kornél szavainak a megértésében is.

Mert ha Kornél gyászolja is Ferikét — megbocsátott-e neki? Egyáltalán: ez az indulat a megsértett gyász jele volt-e csakugyan, vagy csak a majonézes salátáknak, Márta „kifogástalan” modorának és sunyiságának, Gyulus bősztító kedélyességének és az ő alázatos simulékonyságának az összjátéka váltotta ki Kornélból? Végeredményben az, hogy Mártáéknak nem hajlandó kiszolgáltatni Ferikét, nem jelent olyan sokat. Egyszerűen a jó ízlés is tiltja, hogy egy családi tragédiát belekeverjenek egy hazug és felületes társalgásba. Felcsattanhatott — és joggal — Kornél ezért is.

Meg kell bolondulni. Nem tudja eldönteni, melyik feltételezése a helyes. Kornél itt hortyog mellette — ha iszik, mindig horkol —, az lenne a természetes, ha felrázná és megkérdezné tőle, hogyan is akarta befejezni azt a mondatot. Ez elég is lenne, ő abból már mindent megértene, nem kéne nekiállni lelkizni... Biztosan más asszony egy másik emberrel megethetné. Az ő számára ez hajmeresztő képtelenség. Kornél bolondnak nézne és dühös lenne. És nem válaszolna.

Egy azonban biztos: Kornél halottnak tekinti Ferikét. Akkor hát fogadja el ő is Kornél álláspontját? (A női hang énekelve megszólal: „De hát a holtteste nem került elő.”)

Ha Kornél így határozott, csakis okkal határozott így. Tehát ő biztos benne, hogy ha Ferike élne, már hírt adott volna magáról. Eszerint Kornélnak volt mersze ahhoz, amihez neki nem (vagy nem volt mersze ahhoz, amihez neki igen): nem kételkedik Ferike szeretetében és hozzájuk való tartozásában. Jó lenne, ha igaza lenne Kornélnak, még akkor is, ha ez azt jelenti: Ferike halott.

Kornél szereti Ferikét, ha ennyire szüksége volt Ferike szeretetére, hogy nem kételkedett benne. De hogyan fejezte volna be a mondatot? „Én nem osztozkodom rajta azzal sem, aki velem gyászolja tizenhét éve, nem osztozom az anyjával sem, nemhogy ezekkel.” Vagy: „Azzal sem osztozkodom rajta, aki meggyilkolta, de azzal sem, aki mártírt csinált belőle.”?

És nincs senki, akivel ezt megbeszélhetné. Erikával most teljesen lehetetlen, semmi nem érdekli, csak az elrontott eljegyzése. Kornél előtt pedig jobb, ha nem hozza többé szóba ezt az estét. Nincs senki, csak Ferike volna. Mindig ide lyukad ki: Ferike megmondaná... Megmondaná, hogy mit főzön eljegyzési vacsorára, megmondaná, hogy Kornél hogyan akarta befejezni a mondatot, megmondaná, hogy él-e vagy meghalt, megmondaná, hogy meghalt-e vagy megölték. Minden kérdésre Ferike tudja a választ. S most Kornél úgy döntött: halott.

Akkor hát holnap visszateszi az érettségi fényképét a fényképtartóba. Eddig nem akarta, a fénykép akkor is a pusztulást juttatja eszébe, ha történetesen Erika fényképeiről van szó. Az a hatéves, az a tizenhat éves Erika, akit a fénykép ábrázol, belesüllyedt a múltba, nincs többé. Ferikét is jobban szerette bölcsődébe loholó családapának elképzelné ma, 1973-ban, mint hogy engedje megkövülni a túl sima, túl naiv arcot az üveg mögött és az emlékezetében. De ha halott, akkor ki lehet rakni. Engedni kell, hogy végre meghalhasson szegény. És talán Kornél szól rá valamit. Abból nagyon sokat meg lehet tudni, hogy mit szól hozzá Kornél.

Hát, meghalt. Azért ehhez is szokni kell. És zavarja, hogy Ferike halála még most sem tény, csupán Kornél választása két eshetőség közül. És az is zavarja, hogy nem lehet tudni: meghalt-e vagy megölték.

Sokan azt mondanák, neki, az anyjának igazán mindegy, meghalt-e vagy megölték. Dehogyan mindegy. Ha azt képzei, hogy egy névtelen fegyveres belelőtt egy mozgó árnyékba vagy egy kúszó testbe az utcán, vagy a hőmezőn, s az az árnyék, az a kúszó test Ferike volt, az borzasztó, de el lehet viselni. Annyi mindenbe beletörődött már, amibe talán nem is lehet beletörödni. De ha Ferikét gyűlöletből ölték meg, ha Ferikét gyűlölte a gyilkosa, az valahogy még mindig — elviselhetetlen.

UTASSY JÓZSEF

Veronikon

I

*Keríts két karoddal körül,
hogy az egek tornya mögül,
s tócsák, tavak tükre alól:
mellem két szomszéd várának
nagy udvarát ne süsse Hold!*

II

*Én asszonyom, kendőcske szentem,
bocsásd meg nékem a keresztfát,
derekad oltáráról felejtsd el
kerítő két karom! Szeress mást.*

*Mert harminchárom évgyűrűmet én
eladom Szaturnusz abroncsáért
egy kupec istennek: a Hit hegyén.*

*Fakul a bíbor? Ontsatok rá vért!
Óriás rakéta-körmenetből*

keresztfám Húsvét Holdján mered föl.

Te üss agyon

*Fokozhatatlan Jákob létrája,
hiába újhodnak meg a vének.
Ablaknál ülök. Gyöngybaglyasodva
lesem a hulla Holdat. Félek.*

*Zuhanj rám, te üss agyon, te drága
csillagok röge, vak pacsirtája!*

Hozzád érkezem

*Hol mézsfehér szigorú hallgatásunk,
hol téli zöld, hol hályogos lila.
A papír lázad. Elborzadva réved
a rárótt kínok vad soraira.*

*Hogy néhanap általa menekülnék,
ösvénye egy — de mindig ugyanaz.
Fél ív a lap.
Hogy terhét sokszoroztam,
fémét hasít szét, földet megszakaszt.*

*Hínárujjak, a rejtett-kapcsosak
kegyetlenebbek, mint az értelem.
Önmagamtól, vagy tőled távolodva
se bánts.
Hisz úgyis hozzád érkezem.*

Ingem alja

*ingem alja
kicsipkézve, megszagatva.
Vér sápasztja vakfehérré,
fagy üti vértarjagosra.*

*Ha már mindenknek alja:
viselje az isten anyja.
Rajt'felejtett szemek fénye
fakuljon el mázos lakkra.*

*Uram, uram, mivé tettél,
milyen zúgba rekesztettél!
Állok talpig csontszikáran,
megvasalt páncélba zártnan.*

*Hol az érvénye-sincs ének?
Hol maradt le — kérdenélek.
De ha voltál is, csak voltál,
amint egyéb semmiségek.*

*Amint csupán az emberség:
egy akarás — váll a vállnak.
Amit csupán magam hittem:
testvérszívek megtalálnak.*

*Hogy majd mindünk, hogy majd mindünk —
senki nem esküszik másra.
Hadakozás kurta szele
ingem alját hadd cibálja.*

*Úgy cibálja, hogy a fodra
akadjon őszi bokorra,
fanyar gyöngyök keserűje
jégnövésig ajnározza.*

SERFŐZŐ SIMON

Ahogy éltem

*Kiszolgáltatótként,
ahogy éltem,
lehettem volna
magam
s mások ellen
kijátszható,
kihasználható is egyben.*

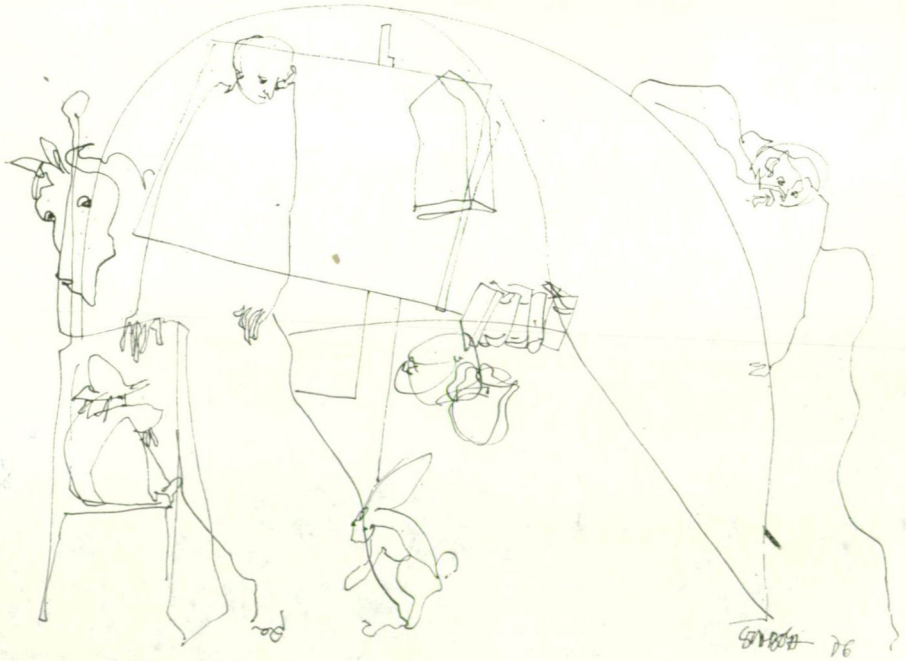
*Elballaghattam volna
visszafelé is
az időben,
mint egykor
széthagyott lányomaimhoz,
szállt állott szaguk
a szélben.*

*De már intek csak
a múlt fészerein
verdeső lobogóra.
Tudom mit
s kikért tegyen a tett,
hogy nem kár a szóért,
s ne a hallgatás
hallatszon messzire.
Gyűjtsek biztonságot,
a tévelygés se
csapongjon el velem.*

Szél kézbesít

Levélszélhordó szél
kézbesít. Várom,
hozna a nyárfától levelet,
s lám, nem jött
ma sem.
Mi lehet
a vackorfával is?
Nem ír.

Kazinczy sem.

Takáts Gyula köszöntése

Takáts Gyula neve s műve sokkal ismertebb, semhogy a jóbarát bennfentességével, vagy katedráról messze tekintő irodalomtudós pózában kellene őt bemutatnom a köszöntésére idesereglett közönségnek.

Elegendő egy-két olyan jellegzetességére rámutatni, melyek ismeretében csak fokozódhatik a személye iránti érdeklődés, s a művének járó nagybecsülés.

Takáts Gyula a költők között az a költő, akinek a XX. század közepe táján megadatott, remegő kezében tartania a XIX. századi nagy űs: Berzsenyi Dániel csontjait!

1945 tavaszán történt, kevéssel azután, hogy a háború „érccsordája”, nyomában romokkal és halottakkal, elviharzott — és ő, menekültében, „mint próféta jelét, nézte a niklai sirt”.

Romországban, romsírbolt előtt: nem is kellett volna megérintenie a fájdalmas ereklyét ahhoz, hogy azután mindörökre szigmatizáltan képviselje, s hordozza magában a pannón-magyar költő őstípust — azt, akinek A magyarokhoz című ódája már Széchenyinek is valóságos új Institutiója volt —, mondom, e misztikus érintkezés nélkül is úrrá lett volna rajta bizonyos fogadalomtévő lelkiállapot: az egész háború dúlta ország jelképes tenyeréntartására és melengetésére, a végső leheletig...

És még valami, ami a fentiekkel összefügg, s ami nem hagyható említetlen életműve általános fölmérésekor. Egy olyan sajátosság, mely Takáts Gyulát egyenest az emberföldrajzi fantasztikumok sorába emeli: ez a hatvanöt éves költő, akit itt tisztelhetünk hús-vér alakjában, csakúgy, mint szellemi kivetülései szerint — ez az ember itt, Európában, Magyarországon, Somogy megyében, Kaposváron, egyazon házban élte le a XX. század vagy akár a történelem legvérzivatarosabb hat és fél évtizedét!

Bizony, több mint ritkaság, valóságos csoda ez, mirákulum a javából: „a Nemzet Örlelkéhez” folyamodó elhatározás és hűség csodatétele. Avagy hány költő lehet még e kis magyar glóbuszon, akiről elmondható volna ez a kövekbe és gyökerekbe kapaszkodó szívósság, s hogy egész élete és műve: a regionalizmus tudatos, elszánt igazolása és régi rangjára emelése. (Messe, a délkeleti Kárpátok karéjában találunk még elvéve hasonló jelenségeket...)

Kétségtelen, hogy volt idő, amikor helytmaradása botorságnak s elrettentő példának számított. Azonban odáig fejlődöttünk, hogy — hála az irodalmi és művészeti Pestbuda-centrizmusnak — ez a helytmaradás ma inkább követendő példa, és biztató, bölcs útmutatás. Hogy ne legyen a főváros az idők végeztéig íróknak, költőknek s minden rendű-rangú alkotóművészeknek — paradoxonnal élve — önkéntes kényszerlakhelye! S hadd keltsen reményt a Takáts Gyula-i példa, hogy az eljövendő nemzedékekben is megisméltődhetik ez az embertani csoda, s lesznek még, akik ugyanannak a fának ehetik gyümölcsét hetedik évtizedükben is, melynek törzsébe első elemista korukban, első békanyúzójukkal bevették nevük kezdőbetűit.

Ez a honnmaradás persze nem volt csupa idill, vagyis nem volt minden kockázat és áldozat nélkül való! A helytmaradónak meg kellett küzdenie a mai s mindenkori kisvárosi viszonyok bosszantó, vagy éppen megalázó következményeivel. Mi több: leveleznie kellett a közelmúlt s a jelen jó néhány Kazinczyjával, mint Berzsenyinek a széphalmi bölccsel, hajdanán. És kioktatásban is részesült nemegyszer olyanoktól, akik az elhamarkodva ítélő fiatal Kölcsey szigorúságával rótták meg, szerintük elégtelen előmenetele miatt...

* Elhangzott Takáts Gyula költői estjén.

Mindazonáltal, vagy éppen ezért, a mű, mely e szívós, túlélő „pannónságból” fakadt: szókincsével, tárgyi gazdagságával, emberközeli mondanivalójával, rendkívüli értékű teljesítmény a XX. század költészetében. Takáts Gyula mindvégig megtartotta az első lendülettel elfoglalt előkelő rangját a vele egyivásúak között. Költészetét, az első verskötet hatása alatt (negyven évvel ezelőtt) a misztikus természetérzés horizontójának minősítettük. De időközben világossá vált, hogy nem annyira misztikus, mint inkább animisztikus természetélményről van szó, olyan költő érzésvilágáról, aki szülötte földjének egyre mélyebb ismeretében, egy csodálkozó kisfiú, vagy egy mindentudó öreg pásztor természetességével társalog küttal, malommal, pinceszerral, vízimadárral, s nem utolsó sorban embertársaival. Mindent és mindenkit bensőségesen ismer, s egy-két határozott tusvonással elénk varázsol, megörökít, hogy tovább adhassa a remélt XXI. évszázadnak.

Verseiben egyaránt izlelgethetjük és élvezhetjük a friss mandula keserédességét s a Becehegy óborának aranyló zöld, vulkáni zamatát.

TAKÁTS GYULA

Épp csak átszalad

Nő a lilium kardja a vízen...
Hosszú bimbója lándzsa
és sodrott aranyát
az árnyék szívébe mártja.

Megremeg... leomlik kéken...
A csörgő víz sikolt!
Az éger levelek ajkán
erezett hullafolt

s a mélyülő völgyön ekképp
tavasz és alkonyat
egyszerre, mint az élet,
a tükrön épp csak átszalad.

Még helye sem éget

Elúszik, mint a holdfény...
Elszáll, mint a zene:
magányos tárgy... szavak... szívek...
Egyiknek sincs keze.

*Magára marad minden.
A tiszta, tündér felület
alatt az ember és anyag
csak váltják némán helyüket,*

*mert kéz, se horgony... Csak viszi
a semmi és a lényeg
úszik, akár a holdfény
és még helye sem éget!*

*A hiány!... Mint karszton
a forrás... Gránit csúcsán a fa!
Egy könnyelmű fogalmazás
árnyéka úszik?... Nincs szava...*

Oly vésett bennük

*ácsorog kint a tél
a gerléből toll maradt
csontot ropogtat a kutya
tövises rózsák alatt*

*kedvem nincs a versre
lóg a fácán vas csövön
tollát tépem és pattog
ujjam begyén a kék köröm*

*ő alszik vár a tél
s hogy álmuk ne zavarjam
betűket vések égre
nézik a lusta varjak*

*a rétről és a friss patak
rámlélegzik zörög
a hártya lassan összenő
a jég mély partjaink között*

*nyár volt tél van itt
madár volt rózsza toll szavak
s oly vésett bennük a betű
hogy szerkezetük rámszakad*

Illés Endre útja

Itt az idő, hogy korunk és nemzedékem egyik legizgatóbb írójának eddigi útját végre megrajzoljuk? Valóban, s talán nem vagyok szerénytelen, ha megjegyzem, hogy szépprózáját megillető méltatásban igyekeztem részesíteni. Egyik színműve mellett is hitet tettem, midőn pergőtűz indult ellene, mert „tetten érte” a fiataliságot, illetve egyik jellegzetes típusát. Hátra van még összes színművének méltatása, de műhelytitkaival bővített kiadásuknak csupán egyik kötete jelent meg. Ami pedig esszéit illeti, új kötetével (*A só íze*) új műfajt teremtett. A meglepetések írója, az évek múlásával nem zárkózik körülhatárolt világba, ellenkezőleg: egyre nyiltabb és nyitottabb. Tegyük hozzá, hogy saját írói világán kívül egy másik világa is van: az egész magyar irodalom. Életünk egyik döntő fordulóján véghez viszi irodalmunk teljes mozgósítását az ifjú regrutáktól az őszbe csavarodó népfölkelőkig, és sírokat pattant fel. A kettős tevékenység sohasem zavarja, inkább kiegészíti egymást. A hivatás és az elhivatottság felső fokán él, és csodálatosan bírja ezt a feszültséget. Erre született.

Egy könyv értékét nem csupán az dönti el, hogy mennyi újat mond. Éppen annyira fontos, hogy mekkora hullámverést kelt bennünk, milyen mélybe süllyedt élménytömegeket mozdit fel? Új kötetét mozaikok gyűjteményének nevezi, de különös mozaikok ezek. Az egészből kiemelve sem érezzük, hogy valaminek a részei vagy darabkái, mindig teljes értékű mondanivaló rejlik bennük. A mozaikok között találunk egészen kidolgozott esszéket is, ezeknek az alkotó módszerük merőben új. Szép Ernőt valósággal teremtés közben éri tetten, mindent megtud az íróról, mielőtt „krétarajzhoz” vagy mozaik alkotásához fogna. Am „mozaikjai” sem maradnak esszéi mögött, olykor méltatlanul elfeledett írókat támasztanak fel, máskor már „kimerítettnek” vélt génuszokról mondanak merészen újat. Néha a portré alkalom, hogy keretében egy még fontosabb s bár véle összefüggő, de külön állásfoglalást érdemlő ügyet elevenítsen fel. Ez történik mesteri Osvát-mozaikjában, elsőnek mondja ki kertelés nélkül, hogy „Ady valamiképpen mindig idegen maradt” a Nyugatnál. Okát is tudjuk, a Nyugat konokul a feltörekvő polgárság lapja akart maradni, Ady pedig sokkal szélesebb közösségre tartott igényt. Ady halála után ez az igény végképpen kimaradt a Nyugatból. Illés írása itt csaknem kicsap medréből, mintha a megalázott Adyról akarna freskót adni mozaik helyett. Ady megaláztatása pedig egyértelmű volt a munkások és parasztok törtenelmi igényeinek az elutasításával. Illés Endre mozaikja int, hogy végre a Nyugat minden érdemének elismerésével erről is beszélni illenék.

Könyvében legjobban a Móricz Zsigmondról faragott kockák kaptak meg. (Tapogató.) Elámultam: ennyi újat mondani Móriczról? Miként lehetséges ez? Illés Endre egykor kissé elhamarkodottan ítelt Móricz kései novelláiról. Utóbb kételkedni kezdett ítélete helyességében, és a jóvátétel egyedül idvezítő módszeréhez folyamodott: újra végigolvasta elbeszéléseit, megállapította korszakait, jellemezte típusait, s ezután a végső novellák egyszerűre fénybe borultak, mert távolról sem esést, de új fejlődési korszak nyitányát jelentették. Kérdem: hány író lenne hajlandó ma ekkora utat tenni az igazságért? (A haladó katolikusok immár kételkedni kezdenek a pápai csalhatatlanság elvében, bizonyos írók azonban annál inkább magukévá teszik.)

Móricz, nem sokkal halála előtt, azóta is alig emlegetett novellát írt (Életre ítélt), holott egyik legfontosabb önvallomása, a fiatalok véle szemben tanúsí-

tott kegyetlenségéről szól. Illés Endre hallása kellett, hogy az áttételen keresztül Móricz szomorkásan dacos hangját meghallja. A fiatal írók már a 30-as években egy korszak „lezárásának” tekintették, és rákattintották a lakatot. Holott Móricz, mióta fölfedezte a maga világát, ezzel az életmatériával küzdött és kísérletezett mindhalálig. Utánozni vagy folytatni senkit sem lehet, de írói módszertant és erkölcsöt tőle tanulhatnának. Nem sokkal halála előtt orvosi vizsgálatra ment, és néhány hétre a klinikán akarták tartani. Szervezetét teljesen egészségesnek találták, de a szakadatlan munka és mozgás alaposan kimerítette. A professzor hiába marasztotta, s biztatta, hogy új embert varázzsol belőle, néhány nap múlva megszökött; ment írni, gyalogolni, elégetni maradék erejét. Midőn oly nyugtalanul hanykolódott, és próbált beszélni halálos ágyán, akkor is életművét akarta folytatni. Ebben rejtett sajtósági hősiessége, s kérdelem: lezárnak ítéelhetjük ezt az életművet? Ha korszaknak is tekintjük, bizonytal korszakokkal folytat párbeszédet.

Illés Endrének tartós vitája folyt Babits Mihállyal a kritikáról. Babits a „száraz” kritika barátja volt, Illés Endre fontosságot tulajdonított az érem másik oldalának: a művész személyiségének, olvasás közben látni akarta az író-t is. Babits ebben a novella betörését szemlélte, Illés új műfaj teremtését. Igaza lett, diadalra vitte az életes kritika műfaját, s ezáltal a mű teljesebb megértését szolgálja. A személyiség a humusz, és nem mindegy, hogy televényből vagy szikes talajból bújnak elő a növények. Új könyvében is hű marad módszeréhez, egyik Babits-kockája alig két oldal, apró epizódot közül a náluk vendégeskedő költőről, de a két oldal fölér egy lélektani tanulmánnyal. Mélyen Babitsba világít, s ért ezzel a költőnek, akit annyira becsül és szeret? Távolról sem, Babits „leleplezését” más kockákban is folytatja, s ezek után még jobban csodáljuk gyönyörű, himnikus felfohászkozásait, mint az Októberi ájtatosság, mert most látjuk igazán, hogy mekkora belső kínok és önkínzások oldódtak fel strófaikban.

Illés módszerét Kosztolányinál is alkalmazza, ezért sikerült tíz oldalon teljes értékű portrét adnia. Azt fedezte fel Kosztolányiban, amit senki sem, a halál rokonát. Húszéves, midőn apja a bécsi egyetemre küldi, és az idegen nagyvárosban csaknem összeomlik. Nem bírja a magányosságot meglepetésekre váltani, úgy vágyik haza, vissza az otthon melegségébe, mint az erőszakkal elszakított gyermek. Csáth Géza levele oldja fel a görcsöt: írja meg ezt a didergő gyermeket, „a kis Didét”. Így jöttek a világra A szegény kis gyermek panaszai. Ez a gyermek mindig ott élt Kosztolányi valamelyik belső rejtekében, az ő hangja csendül ki csodálatos kis remekéből, a Zsivajgó természetből is. Egész életében otthon után sóvárgott, családjáról valósággal kis prózai eposzt írt (Bölcsőtől a koporsóig), ám szerelmi élete egy végzetes sérüléssel kezdődött (Aranysárkány), s úgy vélem, ezt sohasem heverte ki. Volt családja, de igazán feloldó és tápláló családi élete sohasem.

Szeretett játszani, ám Illés Endre azt is fölfedezte, hogy játékaiban a halál sejtelve és jelenléte bujkált, de természetesen más is, „lobogó értelem és kigyulladt kíváncsiság”. Játékainak, életbódultságának nagy volt az ára, nem fogyasztott kevesebb és ártalmatlanabb narkotikumot, mint Ady, bár másnéműeket. De nem csupán a játékos Kosztolányi létezett, mögötte másik is készülődött, és előre tört. Ez a Kosztolányi fokozottan Budapest írója lett, ő szerezte egyik legjobb budapesti regényünket, az Édes Annát. A regény egyben vádirat az ellenforradalom társadalmának halálos „játékai” ellen. Az író elindult az „alsó ország” ábrázolása felé, és ki tudja, mit teremtett volna még ez a Kosztolányi? Életében s az irodalomban egyaránt új korszak nyitására készült, s közben — mint utolsó arcképe bizonyítja — elszántan, szinte haragosan nézett szembe a halállal, mintha életjussát nem akarná feladni. Fölvette a harcot, de vesztes maradt.

Könyvében az irodalom arca kipirul, merevsége feloldódik, közel jön

hozzánk, szinte élettársunkká szegődik. Vallomást mond, hogy az igazi író az egész életből fogad be ingert s izgalmat. Így tett egy orvosprofesszor döntő hatást az elinduló íróra. Azt is tudja, hogy az író életművének gyarapítása mellett lényeges feladatokat teljesíthet, ha nem felede el bizonyos szavaknak, így a felelősségnek és a lelkiösmeretnek értelmét. Tökéletes ellenlábasa a csak önmagáért élő és önmagába zárkozó írónak. Akadt ideje mindenre. Egyedül ő állott teljes fegyverzettel Nagy Lajos mellé, midőn csaknem süllyesztőbe került. Számon tartotta az idegenben élő Lesznai Annát, aki nem tanult meg jól angolul, hogy a körtvélyesi parasztasszonyoktól tanult izes magyar beszédet el ne feledje. Egy nagy Illyés-tanulmány alapjait rakja le...

A só íze legterjedelmesebb darabja, a Test és lélek; Tamási leveleiből közül irodalomtörténeti jelentőségű kötőszöveggel. Távrolról sem „kommentálásról” van szó, Illés sokkal mélyebbről beszél, és mondatait halk zene kíséri. Tamási legjobb barátjának vallotta, a barátság próbája pedig mindig a hétköznapok szürkének tetsző sora. Ezek a hétköznapok szépülnek meg Tamási leveleiben és Illés emlékezőseiben. Kapcsolatuk rendkívüli volt, két egyenrangú íróé, és történetesen az egyik a másik műveinek kiadója is volt. Illés Endre akkor fogta meg Tamási kezét, midőn zenitre ért, és műveit széles rétegekhez kellett juttatni, mert a nehezen író Tamásinak a siker volt első számú izgatószere. Másodszor a hallgatás nehéz éveit után fogadta gondjába, mihelyst tehetette, s megadta néki a megillető írói elégtételt.

Illés Endre Tamási „nehéz ügyének” a „Magyari rózsafának” a történetét is elmondja kertelés nélkül, s természetesen íróhoz méltó hangon. Amit Tamási ennek a regénynek a tervéről írt és baráti körben mondott, abban kivétel nélkül senki sem találhatott. A megvalósult regény azonban csakugyan „történelmi, társadalmi tévedés... Ellenkezőjére fordítja itt, amire fiatalon, remeklő novellájában, az Erdélyi csillagokban felesküdt”. Ha elsőnek Illés Endre kezébe kerül a regény, sohasem jelent volna meg, de mire csakugyan oda jutott, már késő volt, Tamási átengedte egy hetilapnak. Mit tehattünk, elolvastuk és hallgattunk; nem cselekedhettünk mást. Egyedül Illés Endrének volt módjában cselekednie, és saját kockázatára meg is tette, rövidesen Virrasztás címen kiadta Tamási publicisztikájának mintegy félezer oldalas gyűjteményét. A Virrasztás az egész Tamásit mutatja meg, visszatérését önmagához. Összes novellája, a Virrasztás és a Három játék voltak akkor egyedüli bástyái.

Közben érdekes kísérleteket tett; „csalóka remények” izgatták: „*kitörni, kitörni*”. Éppen a legkedvezőtlenebb időben akarta meghódítani a külföldi színpadot, mert lába alatt egyre bizonytalanabbá vált a talaj. A honi politika bizalmatlan volt véle szemben, mellőzte, a baloldalon egyesek — merőben más okokból — ugyancsak szigorúan bírálták, nem csupán Kolozsivárt, de a parasztpárt balszárnyán is. A Vásárhelyi találkozók egykori hívőinek jelentős része elhúzódtott tőle. Tamási pedig közéleti szerepet is igényelt, a mélyből történt feltörését így hitte teljes értékűnek. Úgy vélem, egy időre belső elbizonytalanodás lepte el, ez íratta meg véle a Magyari rózsafát, s játszadozott a külföldi „kalandozások” gondolatával. Annyi azonban bizonyos, hogy emigrációra sohasem gondolt.

Elérkezett az idő, midőn döntenie kellett szülőföldje és Budapest között. Nehezen ment a döntés, végül Budapestre költözött. A nagyobb biztonság és a szélesebb működési terület reménye mondotta ki benne a végső szót. Az első nemzetgyűlés dísztagja lett, a következő választáson azonban a parasztpárt nem vállalta. 1947-ben lett ötvenéves, Illés Endre a kiadó nevében „legalább egy ebédrel” akarta kárpótolni; a meghívottak közül csupán ketten jöttek el. Más emlékeket is megörökít Illés Endre, a leglényegesebbnek a Bodort ítélem. Egyetlen példányban nyomatta ki nászajándéknak. Harmadik házasságát kötötte ekkor Tamási Áron, és a rövid, de mesteri novellában, biztos előérzettel

jövendöli meg a frigy lehangoló végét. Az Énekes madár Magdója, midőn veszélybe jut a madártojás, lenyeli, szertartást végez, áldozik, magába fogadja a folklórt, Tamási világának értelmét, legnagyobb kincsét. Bodoru elveszti vőlegénye öngyújtójának tüzkövét, vigyázatlanul eltöri a madártojást, majd kis tükrét, és legjobban a tükröt sajnálja. Nem szívja mélyre a folklórt, az öregedő író tüze is alig érdekli, a tükörért szomorkodik, mert fiatal, önmagát akarja látni és megvalósítani. Csakugyan így volt? Harmadik felesége egy ideig énekelni tanult, egyszer, zárt baráti körben, Bartók-balladát énekelt, megrázó élmény volt. Kitűnő előadóművész lehetett volna belőle. Bartókért rajongott, nem tért idegen utakra, férje azonban megakasztotta elinduló pályáján, nem engedte saját tükrébe nézni. Azt akarta, hogy benne lásson meg mindent. Tamási egész életében ilyen nőt keresett, vágya szép nosztalgia maradt, s alapjában boldogtalan ember lett.

Lám, Illés Endre könyve párbeszédre kényszerít. Megállít, emlékeket hív fel a mélyből. Régen nyugtalanító kérdésekre válaszol, bogokat old fel. Finoman, választékosan mond el mindent, eufóriát teremt. Virágzó geometriáját a világra arányozza. Mi lesz a következő stációja? Bölcsessége filozófiává sűrűsödik? Parainézist ír nemzetének? A dráma terén alkot ismét merészen újat? A só ize tele ígéretekkel.

Óbudán, 1976. július

Levelek a régészetről

I.

Kitűnő barátom jogász, költő és filozófus, egyszóval a műveltségre igen érzékeny ember. Neki írt két levelemben kíséreltem meg számot vetni azzal, hogy miként, s miért is alakult ki mesterségem, hivatásom: a régészet. Nem szigorúan vett tudománytörténetet írtam, hanem inkább elgondolkoztam azon, amivel egy életet töltöttem el: mire való. Tudom, hogy minden visszapillantás torzít s egy kissé mindig öngigazolássá válik. Ezt a veszélyt is vállaltam, hiszen végül is ezek a levelek baráti szóváltások, amelyekben az el nem hangzó kérdésekre is felelek vagy feleletet keresek.

1.

„...azzal kezdem, hogy a magam mesterségének „őstörténetéből” mondok el egyet-mást azzal a nem titkolt céllal, hogy megszerettessem Veled. Ne mosolyogj, de hadd kezdjem azzal, hogy a régészet nagyon újkeletű tudomány. A múlt ugyan érdekelt az embert mindig, de inkább mítoszok, legendák, regék, krónikák tanították rá s nem az, ami valóban megmaradt belőle (tehát a leletek). Mert kevés dolog maradt meg a múltból a föld felszínén: piramisok, dolmenek, kurgánok, várak, templomok; de a múlt mindennapja a föld alá került vagy elpusztult. Ha hébe-hóba felfigyelt a földműves ember az eke nyomán kifordult kőbaltákra, akkor mennykőnek tartotta vagy az obszidián eszközöket kovának használta. A múlt egyéb tárgyi emlékére keveset adtak. Tűzhelyek, házalapok, gödrök, sírok csak útjában voltak a földművőknek, ha pedig valami szép került elő belőlük, akkor azok lassacskán utat találtak a nagyurak gyűjteményeibe, kincstárába. Nagy Péter számára például a kormányzók és nagybirtokosok egy páncélteremre való szkíta aranyat hordtak össze. Egyébként a földből előkerült, megcsodálni való anyag néha még templomba is került, kihalt őssallatok hatalmas csontjait, mint óriások, nagy hősök ereklyéit tisztelték. De ezeket a dolgokat nyilván ismered, ha pedig nem, akkor szegény Orosz-lán Zoltán egyetemi jegyzetében utánanézhetsz, vagy Korek József most készülő „Muzeológia” című könyvében olvashatod a múzeumtörténet kialakulását. Én most nem erről szeretnék neked írni, tehát nem a gyűjtés történetéről, hanem a rendezéséről, ami voltaképpen maga a régészet tudománya. Hogy került rend a sok véletlen adta leletbe, hogy kezdődtek meg a rendszeres, módszeres ásatások. Persze itt sem szándékozom pontos tudománytörténetet adni, csak azt szeretném, ha látnád, hogy a régészet, mint tudomány, mennyire korunk gondolkodásának vetülete.

A kincstárakba, magángyűjteményekbe került töméntelen leletben rendet kellett teremteni, méghozzá akkor, amikor az írásbeliség előtti idők történelmét vagy csak az aranykor-ezüstkor-vaskor ókori legendájából, vagy a bibliai teremtéstörténetből ismerték. Hát hogyan foghattak volna hozzá munkájukhoz a gyűjtemények kezelői? Nos, mi hogyan fognánk hozzá, ha annyit tudnánk az előidőkről, mint ők? Nyilván mi is azt tennők, mint ők: anyagok szerint választanók szét a leleteket, így teremtenék rendet a polcokra, asztalokra, szekrényekbe gyűlt rendetlenségben. Tehát egy csoportba kerülőnek a kőtárgyak, aztán a bronzok, aztán a vasak, aztán a cserepek, csontok. Nos, ezzel máris kezd derengeni valami az írott történelem előtti időkről: a legkezdetlegesebbek a kőszerszűk, a bronzok már fejlettebbek (bár sok ideig a vasat tartották az első fémnek), aztán pedig a vaseszközök úgyszólván korunkig vezetnek. A kőszerszűk között nyilvánvalóan meg kellett különböztetni azokat, amelyeket pattintással, szilánkolással készítették; azoktól, amelyeket csiszoltak, sőt át is

fúrtak. Mindezek a rendezési munkák két másik áramlattal egy időben indultak meg: az egyik az volt, hogy a közművelődés számára meg kellett nyitni a múzeumokat (ezt először a francia forradalom kényszerítette ki), másodjára pedig a hazai föld, a rajta élt emberek története, népek sorsa is belekerült a kutatók érdeklődésébe. E két tényező egy hatalmas tudományos gondolat hatása alá került, ezt Charles Darwin éppen ez idő tájt fejtette ki, és Haeckel az emberi társadalomra is érvényesnek vélte: ez a fejlődésmélelet volt. Nos, ha valamit nem kell részletezmem számmodra, akkor éppen a természettudománynak ez a korszaka, mert ez alapozta meg a mi élettani gondolkodásunkat is. A változás — akkor — a múlthoz képest, ma már szinte elképzelhetetlenül nagy volt. Az azelőtti külön-külön életformák most fejlődési sorba sorakoztak, amely az alsóbbrendűtől a magasabb rendűig tartott, és a létért való küzdelemben mindig az alkalmasabb, az ellenállóbb maradt fenn, s így rajzolódott ki a régi teremtsékpézet helyett a fejlődés nagyszerű gondolata. Mi sem volt természetesebb, minthogy régész elődeink, akik a rengeteg véletlen leletben kellett rendet teremtsenek, megkísérelték ezt is fejlődési sorokba rendezni, tudva-tudatlan azt vallva, hogy az emberrel megszűnt a test alkalmazkodása a fejlődéshez, és helyét az eszköz vette át, ám amannak törvényei erre is érvényesek: a fejlődés tehát a tökéletlentől, az először szinte csak keresgélve kialakítottól tart a mind tökéletesebb felé. Ezzel új rend keletkezett az addig csak anyagok szerint csoportosított leletekben (bár az első felosztás még mind a mai napig megmaradt, hiszen kőkorról, rézkorról, bronzkorról, vaskorról beszélünk még manapság is). Ez az új rend pedig abból állt, hogy kiválasztották az uralkodó formákat, eszközöket, s ezeket sorba rakták: legkorábbiak tartották a legkezdetlegesebbeket, s legkésőbbinek a legfejlettebbeket. Világos, egyszerű gondolat volt ez, s amellett beleillett abba a nagy gondolkodási forradalomba, amely a kort jellemezte. Bármennyire is túlléptünk már ezen a szakaszon, ennek is volt olyan eredménye, amelyet mind a mai napig érvényesnek ismerünk és — úgy látszik — egyszer s mindenkorra szóló felismerés. Ez pedig az, hogy az egyes nagy korszakok nemcsak egymás után következnek, hanem egymásból fejlődtek, ismét csak mindig a tökéletesebb felé. Ezt a régészeti iskolát nevezték „tipológiai iskolának”, mivel típusok történetével foglalkozott. Ma ugyan típus helyett inkább eszköztörténetet mondanánk, de az is igaz, hogy az egyes eszközökön belül valóban vannak különálló, jellemző formák, típusok.

Mármost kérdezheted — s kérdezze — miért évvlt el ennek a nagyon világos rendező elvnek, az egyetemes fejlődésbe illeszkedő magyarázatnak használható volta?

Először is kezdjük azzal, hogy nem évvlt el teljesen. Nagy vonalakban ma is valljuk, hogy az emberi tapasztalat halmozódása mindig alkalmasabb, jobb, tökéletesebb eszközöket hoz létre. Valljuk azt is, hogy az egymásból való kibontakozás a törvényszerű, nem az örökös újrakezdés. Az újabb módszernek alapja az, hogy a formák — amiket régebben egyetlen sorozatba rendeztek — annak következtében lettek különbözők, mert más és más munkát végeztek velük, más és más kézmozgást, erőkifejtést követeltek az embertől s ennek erővonalai váltak formává bennük. Ha feladatuknak megfeleltek, akkor nem változtak többé. Így például a sarló évezrednyi idő alatt is alig változott, de a lándzsá sem, nem is beszélve a faeszközökről (például: favilla). Nem változtak, mert bennük az anyag, az emberi mozgás, a végzendő munka már régen egymásra talált. Ez az első nagy kifogás a régi tipológiai iskolával szemben. Árnyaltabban nézzük már eszközeinket, s azok formáját nem valamilyen gépies tökéletesedés nyomán vizsgáljuk.

Mégis, a tipológiai iskola hosszú időn keresztül uralkodott, mert kiváló kiállítási módszernek bizonyult: a tárlókban szép sorozatokban állíthatták ki, hogy miként tökéletesedett az emberi tudás és technika. Voltaképpen azonban egy régészeti technikai újítás vetett véget ennek a gépies szemléletnek: az ásatás. Kiderült, hogy néha az ásatásoknak ugyanabban a rétegében, sőt sírjában együtt találunk olyan tárgyakat, amelyeket „óriási fejlődési fokok” választanak el egymástól. Például ugyanabba a tegezbe tettek a halott mellé csont-, bronz- és vasnyilakat, talán — ha a föld el nem emészti — még az is kiderült volna, hogy fanyíl is volt a tegezben.

Mi már tudjuk, hogy ez azért volt, mert a különböző anyagból készült nyilakat más és más célra, vadra használták. Az ásatások hozták meg azt is, hogy a cserepeket, az edényeket egyeztetni tudták korban a többi eszközökkel. Kiderült az is, hogy néha az eszközök formája nagy területeken azonos, de az edények formája, díszítése ezen belül kisebb földrajzi egységekre jellemző. Ez is új fordulatot adott a rendszerezésnek.

De a legnagyobb fordulatot mégiscsak az a természetes megfigyelés hozta, hogy ami az ásatásokon — ha a területet nem bolygatták meg előzőleg — lennebb került elő, az korábbi, míg a felső rétegek későbbiek. Elképzelhető, milyen hallatlan gazdagodást jelentett, hogy a korait-későit most már nem belevetített formai fejlődési alapon, hanem kézzelfogható rétegek alapján különíthették el. Kiderült, hogy azok a kezdeti elképzelések, amely szerint minél későbbi valami, annál tökéletesebb, bizony nagyrészt csak gyermeteg tudománytörténeti emlékek, mert gyakran megessett, hogy a későbbi volt a kezdetlegesebb. Ezzel új, történelmi feladatokat kapott a régészet, újra s újra „az egyenlőtlen fejlődés” tényével találkozott munkája során.

Veheted azonban észre, hogy régészetünk kérdései, amelyekre választ keres, még mindig eléggé egyszerűek: mi volt előbb, mi később? Mekkora területre terjedt ki egy-egy „kultúra”? Milyen fokon állt a technikai tudás? De ezeknek a kérdéseknek feszegetése váratlan gazdagodást hozott régészeti tudományunkban. Mindjárt itt van az időrend kérdése. Vegyük példának azt, hogy egy rétegben, sírban, vagy házban négy formájú (típusú) edényt találunk: A, B, C, D. Ez ugye azt is jelenti, hogy mind a négy forma egyidejű. Ásnak egy másik helyen, ott új formákat találunk, mondjuk: B, E, F, G, H formákat, amelyekből — amint látható — a „B” azonos az előző helyen talált formával, ebből viszont következik, hogy az újonnan felbukkant négy forma is egyidejű az előzőkkel. Ezzel — a leletek együttes szemléletével — kibővült a régészetnek az a kezdeti magatartása, hogy csak a hasonló formák egyidejűek, s ezzel gazdag, sokrétű műveltségek képzetéhez jutott. Vagy például, hogy az A, B, C, D csoport — játsszunk a betűkkel, amelyek formákat jelölnek — csak bizonyos földrajzi területen ismert, szemben az E, F, G, H-val, amely egy szomszédos területen él. Mármost megeshet, hogy az ásatáskor azt találjuk, hogy az egyikre rátelepedett a másik. Ez most már nyilván nem csak azt jelentette, hogy későbbi — hiszen a „B”-vel kapcsolatban láttuk, hogy egykorú! — hanem azt, hogy az utóbbiak elfoglalták az előzők szállásait. Nos, így bontakozott ki lassan s mind pontosabban az, amit a régészetben már történelmi eredménynek nevezhetünk. Igen ám, de közben éppen az időrend kapcsán is kérdések merültek fel. Azt el kell ismer-nünk, hogy az a kérdés, hogy mi volt előbb, s mi utóbb, valóban fontos, hogyha a művelődés alakulását akarjuk nyomozni. Mást jelent, ha valami tökéletesebbet felvált a kezdetlegesebb, mint az ellenkezője. Ezzel vált a régészet egyik alapvető kutathatójává újból s újból az időrend, de egyre szilárduló módszerekkel (görög szó az időrendre: kronológia). Láttuk, hogy ezt megbízhatón mutatja az egymásra rétegződés (hadd tudd meg azt is, hogy a rétegtan görögül nevezve: stratigráfia). Mindez rendben van — ismerték fel a régészek, ha egyetlen lelőhelyet figyelünk, de hogyan egyeztethetnők megfigyeléseinket nagy területekre, ahol a kapcsolatok — amelyekből következtethetünk — vagy nincsenek meg, vagy pedig nagyon lazák. Egyszóval, hogyan mondhatnók meg, hogy amikor nálunk ez s ez történt, ilyen s ilyen eszközöket használtak, akkor például Spanyolországban, vagy éppenséggel Belső-Ázsiában mi történt. A kérdés tehát az, hogy kis területek történelmét miként változtathatnók „világtörténelemmé”, hogyan ágyazhatnók bele az egyetemes történeti mozgásba. Nos, szaknyelvre lefordítva a kérdést, ez azt jelenti, hogy a viszonylagos időrendet (relatív kronológiát), hogyan egyeztethetnők évszámokkal az egyértelműen együteművé tett időrenddel (abszolút kronológiával). Tehát, hogy érhetném el azt, hogy mondhasam: amikor nálunk ez történt, akkor Észak-Amerikában vagy Kongóban ez és ez történt.

Nem tudom, veszed-e észre, hogy a régészet kérdéseinek terebélyesedése mögött érdeklődésünk elmélyülése s emögött pedig a társadalmi valóság változása áll. Az eddigiekben ugyanis nyomon követhetted, hogy miként vált a régészet nemze-

tivé, azaz egy-egy kisebb földrajzi terület, népi egység kutatásává s utána miként tárgult nemzetközivé, sőt világméretűvé.

Ámde levelem folyamán egy-két gondolaton átsiklottunk. Ilyen például, hogy vázolnom kellett volna azt a folyamatot, amikor a régészet túllépett, kiszabadult a görög-római ígészetből, és megelégedett a szerényebb nemzeti keretekkel; másrészt adós vagyok még az abszolút időszámítás megteremtésének kérdéseivel. Azt javallanám, hagyjuk el a görög-római ígészetből való szabadulás kérdéseit, mert nagyjából közismertek vagy legalábbis sejthetők, tapasztalhatók. Inkább néhány szót az abszolút időrend megteremtéséről. Először ez az utolsó 5000 évre alakult ki, méghozzá az egyiptomi, mezopotámiai, görög és római írásbeliség és emlékek alapján, a vége tájára már szinte évekre menő időrendet sikerült felállítani. Mivel pedig ezekről a területekről kereskedelmi áru áramlott az írásbeliség nélküli nagy eurázsiai térség felé, amelyek keletén Kína hasonló biztos támpontot jelentett, tehát az utóbbi 3—4000 év időrendje aránylag biztosnak látszott. De mi legyen az ezt előző százezer, félmillió esztendővel. Itt lépett közbe a természettudomány, a földtörténet, amely meghatározta a rétegek korát, amelyben a leletek feküdtek, ezt még finomította a növénytan, amely a virágpor- (pollen-) elemzésekből, a növényi maradványokból következtetett a korszakokra; sőt az állattan is támogatta ezt az időrendet, a háziasítás előtti, majd utáni csontmaradványok vizsgálatával. Végezetül felfedezték azokat a vizsgálati módszereket, amelyekkel közvetlenül a leletekből tudtak következtetni. Ezek közül a legismertebb mind a mai napig a C14, az úgynevezett kozmikus szám vizsgálata, aztán a föld mágneses pólusának elmozdulását követték, vagy a fák évgyűrűi alapján jutottak messze évezredekbe.

Úgy látszik, hogy ezekkel a régészeti kutatások egyik — kezdettől fogva — legfontosabb kérdése, a leletek korának meghatározása ki is került a régészek kezéből, s nagyrészt a természettudósokhoz került át. A természettudományos módszerek a távoli időkre kitűnők, a közeliekre nézve pontatlanok. Van ugyanis bizonyos kilengésük a kiszámított időpont előttré s utánra. Ez a 3—400 esztendő a régebbi korokban nem jelentős, az újkorban bizony számít az, hogy vajon a török időkből való-e valami vagy Szent István korából, netán a XX. századból.

Nem untat ez a sok „szakkérdés”? Igyekeztem úgy tálalni tudomány szakunk rövid történetét, hogy számodra is követhető legyen, de be kell vallanom, hogy a legfontosabbról eddig még nem esett szó. Eddig ugyanis csak tárgyáról beszéltem, baltákról, nyilakról, íjakról, edényekről, házakról, földművelésről, állattenyésztésről, de nem volt szó a mindennapi életről, a hitvilágról, arról tehát, ami az embernek tartalmat ad! Hiszen világos, hogy nem az a legfontosabb, hogy tokos baltával dolgozik-e vagy nyéllyukással, hanem az, hogy ki tudja-e teljesíteni magában az emberit, harmóniát tud-e teremteni magában és maga körül! Nos, mondhatom, most értünk el a legizgalmasabb kérdéshez, kíváncsi lehetsz, hogy itt mit tudunk mondani. Nem szócsavarás, ha azt írom: én is kíváncsi vagyok, hiszen egész életemben ez a kíváncsiság hajtott, s nem sokat bíbelődtem a különböző formákkal. Egyezünk meg abban, hogy ezt a kérdést egy másik levelemben vetem fel, mert nem lenne illendő a levélpapír hátralevő néhány hüvelyknyi területén „elintézni”.

Te leszel megmondhatója, hogy megtudtad-e levelemből azt, amit el akartam mondani. Úgy érzem, kissé tanáros, tanító jellegű lett a csevegés helyett. Persze vannak dolgok, amelyeknél ez az elkomolyodás megengedhető. Végeredményben itt is ez a helyzet, hiszen pályám végén szeretnék tisztában lenni azzal, hogy valtképpen mit is csináltam. Ilyenkor természetes a kendőzetlen vallomás, az adattömeg helyett. Hiszen mindezt megírhattam volna „ez azt csinálta, amaz pedig azt” alapon, sőt széles körű könyvészetet is csatolhattam volna hozzá. Ám ha ezt tettem volna, akkor nem baráti levél kerekedett volna belőle, hanem értekezés.

(1975. július 22.)

(Filozófus barátom válaszában hiányolta, hogy nem beszéltem a régészetről, mint a társadalom tükrözéséről. Most erről írok.)

Tudományos gondolkodásunk természete és a társadalom állapota közti kapcsolatra nem is a marxizmus klasszikusainak tanulmányozása révén ébredtem rá — ők csak megerősítettek benne —, hanem még jóval régebben, Rapaics Rajmund egyik könyve olvasásakor. Ő ugyanis azt írta, hogy Linné hatalmas rendszere, amelyben az ismert növényvilágot írja le, voltaképpen vetülete kora abszolút királyságának és „megváltozhatatlan” társadalmi rendjének. A nem egymásból való levezetés, hanem a független egymásmellettség és a hierarchikus rétegződés — Rapaics szerint — mása a kor hatalmi rendszerének. Ehhez képest a forradalmakkal éledő dinamika tükröződnék a társadalmakban és — többek közt — Darwin rendszerében. De — most hadd folytassam magam a gondolatsort — tükröződik például a piktúrán azzal, hogy nem egyetlen, fénnyel átitatott rész hordozza a „főmondanivalót”, hanem a kép minden zege-zuga egyenlő értékű: kivilágosodott feületét a látvány „demokratikusan” tölti ki. Ez a gondolkodásban óriási forradalom volt, például abban is, hogy a régebben mértékként vélt görög-római világ helyett lassan kialakult az a képzet, hogy minden földterületnek — illetőleg népnek — megvan a maga története, s ennek nem lehet mértéke az, hogy mennyiben hasonlít a nagy, klasszikus ideálokhoz! Igen ám, de ennek az igénynek felmerülése csak egy-két évezrednyi írott emlékekkel számolható, vagy legfennebb még egy-két ezer esztendő távlatával. A régibb időkre pedig megszűnt a Biblia és a nemzeti hagyományok megnyugtató magyarázata, és tudni akartuk „az igazat”. Ezt pedig a föld rejtette magában, nemcsak a feltűnő kurgánok, várak, hanem az eke kifordította sírok, telepek stb. Amíg egy-egy nép hite saját történelmi hagyományában megnyugtató feleletet adott származására, és a krónikák megbízható feleletet adtak történelmére, addig ezeknek a leleteknek csak mint érdekességeknek volt szerepük. Ám idővel — az előbbi változásokkal párhuzamosan — a régi hiedelmek hitelüket veszítették, s így került sor a „hiteles tanúknak”, a leleteknek feltárására, megbecslésére, kutatására.

Persze ez a folyamat — amint írod is — együtemű és egyértelmű azzal, hogy „az Isten igájából” szabadult ember elkezd művelni a kísérleti tudományt. Bár a régészet nem az, mert eredményei csak bizonyos fokig ellenőrizhetők például az egyes ásatásokból kibontakozó hasonló képből, mégis a régészettudomány törekvése az volt, hogy ugyanolyan szigorú módszerességgel építse fel kutatásmódját, mint a mintaképül szolgáló természettudományok.

Mindezzel párhuzamosan a régészet érdeklődése kitágult a leletcsoportok teljességére, tehát nemcsak a benne található művészi szépségű leletekre. Vedd ismét párhuzamul a festmények átalakulásáról való hasonlatot: régebben egy-két jelentős leletre vetült rá az érdeklődés, most még a melléklet nélküli sírokat is bevonták a kutatásba. Hallgatóimnak hasonlattal szoktam érzékeltetni a változást: nézzünk meg egy régebbi épületet, nem okvetlenül kastélyt, hanem városi bérházat. Középen kiemelt kapuzat (még görnyedő atlaszok is tartják a felette pompázó erkélyt) s aztán általában a középtengely a hangsúlyos, az egymásra épülő emeleteket mind könnyebb és könnyebb építészeti elemek (ablakkeretek, falazástechnika) érzékítik stb., tehát teljesen antik szellemben épült s örökölte a régi nagyurak építkezését is, a középen levő nagy teremmel, táncvigalmak, tanácskozások színhelyével. Ezzel szemben nézzenek meg egy modern bérházat: sakk táblájában minden lakás egyforma, nincsen kiemelt tagozat, ami megbontaná a hálószerű ütemrendet, néha még a kapu is oldalt van, de foltja megfelel egy lakás tömegének, úgyhogy messziről nem is látod a bejáratot. A kiemelt, hangsúlyozott középtengely helyett a feület „demokráciája” jellemző. Sőt a kutatás eljutott odáig, hogy az egykor egymásrautalt erőket kutatva érzi, hogy az egészből nem lehet kiszakítani semmit, mert egyszerre értelmét veszti. Ezt pedig a következőképpen szeretném érzékíteni számodra: adva van egy sakk-

játszma, a bábok ilyen meg amolyan állásával. Minden figura erőhálózatba tartozik, amelyben egyik megmozdítása az egészre kihat, és az egész hálózat természete szabja meg az egyes bábuk értékét is. Önértékükön kívül helyzeti értékük színtehogy fontosabb, s egy gyalog néha nagyobb értékű lehet, mint a királynő. Gondold meg, hogy ebből a játszmából kiemelek például egy gyalogot, s megmagyarázom, hogy milyen magas, milyen esztorgályozásritmus van benne, milyen a súlya, csak előre léphet s oldalt üthet stb. Mindez igaz, de semmit sem mond az éppen adott helyzetben érvényesülő fontosságáról. Nos, ez az egyes leletek szerepe a régészeti munkában. Persze, hogy sok hasznost lehet mondani róluk akkor is, ha kiemelem környezetükből — s ez a környezet nem azonos csupán az ásatási környezettel, tehát sírral, házzal, árokkal, hanem a kor egészével! — s úgy vizsgálom formáját, méreteit, súlyát, díszítményeit. Pontosan úgy járnék vele tehát, mint az előbb a sakkfigurát vizsgáló képzelt alak. Az összefüggés-kutatást nevezik manapság komplex módszernek, és természetesen alkalmazásához nem elég a régész szaktudása, hanem szükséges a rokon tudományok (embertan, állattan, növénytan, anyagelemzés, mesterségek ismerete, időrendi módszerek alkalmazása stb.) bevonása.

Valahogy tehát így állnak a dolgok, sőt éppen első mondatomra hivatkozva azt is mondhatnám, hogy a társadalom és a régészet kapcsolatainak megírása (néha az egyes régészek személyéig szétválasztva és összekapcsolva) nem is a régész feladata, hanem a társadalomtudósé. Mindenesetre, amiképpen a művészetben vannak irányok és temperamentumok, úgy minden tudományban, a régészetben is vannak. De előbb még hadd írjam meg: a múlt században nem lehetett volna belőlem sem az, amire törekedtem, „a szegény ember régésze”, hiszen akkor semmibe sem vették a „jelentéktelen leleteket”. Lám: magam is önkéntelenül korunk erőit testesítem meg, méghozzá abban, amiről úgy érzem, hogy legszemélyesebb ügyem! Félelmetes valóság ez, s egyúttal gyönyörű, s egyúttal útmutatás a múlt kutatására is!

Nos, valami ilyenfélét gondoltam, amikor a társadalom alakulásának és a régészeti érdeklődés kibontakozásának kapcsolatáról írtam. Természetesen érdekes lenne mindezt példákon bemutatni, de ezzel alaposan túllépném nem egy, de tíz levél terjedelmét is. Majd egyetemi előadásaimon erre is sor kerül.

Céloztál arra, hogy a közlekedés, a híradás széttagulása kortársakká tette a földkerekségen élőket, s ez kihat a régészetre is. Bizony így van. Kezdetben tehát a ritkságok, a különlegességek gyűjtése indult meg, később a görög-római, majd egyiptomi világ múltjának ragyogó példatára és a mindenkori művészet mértéke lett, aztán nemzetivé vált tudományunk, újabban pedig eurázsiai, sőt továbbmenve, a földkerekségre kiterjedő egység és különbözőség igénye is fellépett. Ez valóban a hírközlés, utazás meggyorsulásának következménye. Már a 30-as évek elején megjelent egy nagylegészeti — ma inkább csak a tudománytörténetben számon tartott — munka, címe: „A kőkor világtörténete”. Ez a cím világosan jelöli az érdeklődés terebélyesedésének irányát. A mi nemzeti régészetünk a keleti steppevilág felé figyel egyre mélyrehatóbban, a kőkori világ kutatói pedig Kis-Ázsia felé tekintenek, a kelták kutatói nyugat felé, a római kor szakemberei pedig az itáliai „anyország” példáját keresik és az őslakosság hódítás alatti életét kutatják. Íme: Magyarország is beleszövődik a világ négy táján folyó munkálatokba, s mindez a technikai civilizáció következtében jöhetett létre!

(1975. augusztus 4.)

3.

Kedves barátomnak, a vas egykori mesterének írt levél, amelyben megírom, hogy mi mindenhez kellene értenie egy régésznek ahhoz, hogy hitelesen tudjon írni az elmúlt időkről.

Elmondom, hogy mi minden kellene nekünk ahhoz, hogy mesterségünkben jól tudjunk alkotni. Te a vasnak a mestere voltál, s nekünk a többek között ehhez is kellene értenünk. Megítheted, hogy mennyire nem értek ahhoz, amit Te egy életen át műveltél. Pedig én ásom ki — mi régészek ássuk ki — azokat a vasakat,

amelyeket régi kovácsok, lakatosok csináltak, de nemcsak kiássuk, hanem magyarázunk is. Nem mosolyodsz el ezen? De ugyanígy kérdezhetném a fazekasmestert, mit szól ahhoz, amit régi elődeinek munkáiról, cseréptöredékeiről írunk. Nyilván mosolyogna, hozzá nem értésünkön. Hát a csontfaragó mester mit mondana, ha olvasná, hogy a csontmerevítéses íjlemezek faragásáról, az agancsokból készült tartók, zappálcák készítéséről miket írunk. Magam értegetek egyhez s máshoz, s így még én is mosolyogva hallgatom, olvasom, amikor például valaki a zománcokról beszél, meg az ötvöstechnikákról. Ugyanolyan műkedvelői kísérletek ezek, mint amikor olyasvalaki ír a festészeti technikákról, akinek semmi tapasztalata nincsen a színek világában, sem az anyagok viselkedésében, sem semmiben, amit egy kezdő festőnek is tudnia kellene. De sorolhatnám véget nem érően, hogy mi mindenhez kellene értenünk, amihez nem értünk. Az élet régen is éppen olyan teljes volt, mint ma, és „minden mindennel összefüggött”, ha egy-egy dolgot kiemelünk abból a környezetből, amelyben született, máris meghamisítjuk vele a múlt teljességét. Megállj csak, hadd idézzek Neked egy kis könyvecskéből, amely nemrég jelent meg az UNESCO támogatásával a környezet szennyeződéséről (R. F. Dasmann: Óvjuk meg bolygónkat. Gondolat, 1975).

Az energiaáramlás-fejezetben például a következőket olvashatjuk (43. oldal): „... folyamat, amelyet táplálékláncnak nevezünk. Minden ilyen lánc alapja a talaj, a napfény, a víz és a levegő. Ezeket hasznosítják és alakítják át hasznos energia- és anyag táplálékként a zöld növények, a rendszer termelő szervezetei. A termelő szervezetekkel táplálkoznak a fogyasztók — valamennyi állat és nem zöld növény. A fogyasztókon belül további felosztást tehetünk: a növényevők kizárólag növényekkel táplálkoznak, a húsevők növényevőkkel, és van néhány olyan húsevő, amely más húsevőkkel táplálkozik. Ilyen s más nagyon okos megfigyeléssel mutat rá arra, hogy az élőlények, sőt az ásványvilág egymásra utaltsága megbonthatatlan arányokban él s ennek megbontása végzetes lehet.” Nos, ilyen kapcsolatlánc van a műveltség jelenségei között is: itt is az anyagokkal kezdődik a láncolat, s a végén ott találhatók a legelvontabb szellemi tények. Egyik dolgozatomban példát is adok erre, amikor egy látszatra közönséges nyílcsúcsot vizsgálok. A vas termelésétől egészen a nyíl jelképvilágáig van meg a kapcsolatrendszer, s közben ennek minden tagja beletartozik egy másik rendszerbe is. Részleteket akarsz? Nos nézzük: a vas bányászata egy sereg eszközt (csákány, kalapács, szállítóeszközök, szellőztetés, kohók stb.) követel meg, amely mindegyike egymagában is ilyenfajta láncot alkot. A kovácsműhelyről itt ne is beszéljünk, hiszen ennek Te vagy a mestere s tudod, milyen hallatlan tapasztalatot követel egy forma kialakítása. Persze a tapasztalat csak úgy érvényesülhet, hogy izzítók, fogók, kalapácsok, üllők egész rendszere szolgálja s ezek közül mindegyiknek megvan a maga „láncreakciója”. Következik a nyíl, amelyik az íjat feltételezi, továbbá az egyenes vonalú repülés tapasztalati ismeretét („nyílegyenes”-nek kell lennie például a nyílvevőnek, tollazatát pontosan „be kell mérni” stb.). De nem akarom a nyílakról szóló rövid tanulmányom tartalmát előre elmondani. Talán ez a példa is mutatja, hogy voltaképpen valami olyanról van szó, amit közmondásunk úgy gúnyol, hogy „gombhoz a kabátot”. Valóban: ami reánk maradt a múltból, az olyan csekély, hogy hasonlítható a gombhoz, ami meg gyakor értelmet adott neki — de ami elpusztult — joggal mérhető a kabáthoz.

Látod, milyen nehéz a mesterségünkben helyes eredményeket elérni? Hiszen nemcsak kovácsnak, fazekasnak, vadásznak, halásznak, földművesnek, pásztornak, nyergesnek, íjasnak, szövőnek, ötvösnek, bányásznak, csontfaragónak kellene lennünk, hanem otthon kéne legyünk egy-egy kor emberének gondolkodásában, hitvilágában. Meglátni a hitvilágban a mindennapok vetületét, s a mindennapokban a hitvilág alakító erejét. Ugye csóválod a fejed, hogy ilyen ember nincsen! Nos, ezt kezdjük belátni, amikor a rokon tudományok szakembereivel dolgozunk együtt, s amit mi kiássunk, azt hat-nyolc kollégával együtt dolgozzuk fel. De vegyük mindehhez hozzá még azt is, hogy egy-egy ilyen lánchálózat minden tagja koronként más és más! Nemcsak formája változik, hanem használata, szerepe: állandó moz-

gásban van tehát a múlt s ebben istenigazában tájékozódni csak vakmerő ember tudhat, aki vállalja a tévedés lehetőségét.

Ugyanis nem elegendő, ha egy régészember úgyahogy tájékozódást szerez egy-egy korszak bonyolult lánchálózatában, hanem — most jön a neheze — az egymást követő korok változásainak okát és értelmét is kell kutatnia. Ugyanis a történelem nem abból áll egybe, hogy amit az egyik kor szakembere megírt, odateszem a következő kor tudóját, aztán az utánajövőt s így tovább. Az elkülönített korok halottak, élettelenek. Nemcsak az egyes koroknak van mozgáshálózatuk, hanem a történelem egészének, egymást követő korainak egymás közt is.

Sajnos vannak, kik csak azt tekintik „szakembernek”, aki csak egy korszakkal foglalkozik, s lehetőleg annak is csak kis részletkérdésével, de „aztán azt tudja”. Nem veszik észre, hogy minél szilárdabb a részlettudás, annál esendőbb a történetiség megragadása. Igaz: van értelme egy mezei virág önmagában való vizsgálatának is, de vegyem bár sorra egy mező minden virágát külön-külön, a mező egésze nem tárja fel titkait, sem azt, hogy melyik virág melyikkel társul (növény-szociológia!) s milyen állatvilág él velük együtt!

De ne essünk a ló másik oldalára: szükség van részletkutatásokra is, de valahogyan egyensúlyban kellene legyenek a nagy kapcsolatok vizsgálatával. Aztán meg, kedves barátom, van itt valami, amiről ugyancsak írnom kell neked. A régész is ember, s annyiféle természetű régész van, ahány fajta ember. Jól tudhatod, hogy az ókori Hippokratész és Galenus nyomán négy temperamentumot különböztetnek meg közöttünk: vérmest, búskomort, epést és higgadtat; s általában két alapképletben tekintik az embert: a kifelé alakító és a magába zárkózott természetben. Egyiktől hiába kérnök számon, hogy miért nem olyan mint a másik! Nos, a régészetben is a részletekbe merülőtől hiába követelnők a nagy összefüggések meglátását, az utóbbit hiába kárhozzatnók „aprómunkára”. Így van ez mindenben, ami emberi. Így például két művészet van, az egyik a formára esküszik, a másik az érzelemre. Mindkettő jogosult. Így hát a régészek között se marasztaljuk el az egyik magatartást a másik miatt!

De térjünk vissza eredeti kérdésünkhöz: egy régésznek annyifélehez kellene értenie, ahány féle tevékenység emlékei elébe kerülnek s el kellene mélyedjen kutatott korának tudásában és hitében is. Hidd el, irigylem azokat, akiket nem gyötörnek ilyen kétségek, hanem az öröklött, megtanult mesterséget folytatják — rendszerint igen jól. Megköszönném, ha kérdéseket tennél fel nekem; Te, a szakember; nekem, a „műkedvelőnek”, mert bizony akármelyik mesteremberrel szemben műkedvelők maradunk!

(1975. augusztus 21.)

ALFÖLDY JENŐ

Az őszinteség lépcsőin

SOROK A 80 ÉVE SZÜLETETT LENGYEL JÓZSEFRŐL

Az elmúlt másfél évtizedben, nyilván az idős Lengyel József kibontakozó közírói tevékenysége hatására, újságíróink és kritikusaink gyakran emlegették az író, mint „kicsi, mérges öregurat”, egyik legszebb novellájáról szakítva le a címet, s ragasztva föl a nevére. Érthető ez: az irodalmárok gyakran a jokulátorok jogutódainak tekintik magukat, s kedvelik az *epiteton pregnans*okat, s annál is inkább indokoltnak tartják ezt az eljárást, minthogy Lengyel József nagy szeretettel formálta meg ama hősét.

Kétségtelen: a „Kicsi, mérges öregúr” — a novellabeli — átlagon fölüli ember: patriarchális zsémbelődéseivel együtt szeretetre méltó, hivatását szenvedéllyel űzi, s eleve úgy ismerjük meg, mint aki rászolgált az értelmiségi elnevezésre. Hőssé azonban csak a provokáló körülmények nyomására válik; ráadásul nem akkor látjuk „mérgesnek”, amikor hőstettet visz véghez, hanem azt megelőzően, magánéletében. Ha a világirodalom regényhősei közt kellene rokonát keresni, Dickens Pickwick úrjához hasonlítanám; ezt a derék férfiút egyébként — a *Hát hogyan írjunk?* című esszé ismeretében mondhatom — Lengyel József maga is igen kedvelte. Ám novellája hősével jellemezni az író, ha le nem zárult és egyoldalú vitáira gondolunk, megtevesztőbb, mintha Arany Jánost „tamburás öregúrként”, Lev Tolsztojt pedig „Levinként” vagy „Pierre Bezuhovként” emlegetnénk, azon alapon, hogy Arany is, Tolsztoj is a saját személyét, pontosabban személyisége egy-egy vetületét adta lírai, illetve prózai hősében. Azt az író, azt a főlemelően tragikus munkásmozgalmi hőst és moralistát, aki egész életében szembeszállt az ellenséggel éppúgy, mint a mozgalom machiavellista eltorzítóival, le-kicsi-öregurazni —, annyi, mint túlságosan komolyan nem vehető, zsörtölődésre hajlamos apókának, esetleg levitézlett veteránnak beállítani. Olyannak, akinek elnézzük a morgásokat, még tiszteljük is moralizmusát, tekintélyét — nyilván jóvátételi szándékkal — védettként kezeljük, de a dolgok megoldásában nem vesszük figyelembe a szavait, hiszen vannak diplomatikusabb, tájékozottabb, higgadtabb entellektüelek az országban, majd ők...

Nem, kedves kollégáim, még jó szándékkal, a novellista iránti elismerés vagy a behízogó kedélyesség nevében se nevezzük Lengyel Józsefet „kicsi, mérges öregúrnak”, még olyan meggondolás alapján se, hogy ő hosszú évtizedeken át állt helyt olyan sűrű drámai helyzetben, mint a kedves öreg professzor a kihallgatásokon, ahol ráébredt az emberi szolidaritás tettének belső parancsára, arra, hogy vállatától cigarettát kell csennie dohányéhes rabtársainak. Lengyel József — hősetől eltérően — sosem volt „ártatlan”, helyesebben sosem volt „ártalmatlan”; ütőképes, verekedő író és politikus volt az anarchista kezdetektől a Tanácsköztársaság bolsevizmusán át az áldozatvállaló szocialista humanizmusig és időskori közéleti radikalizmusáig. Ó nem naiv, hanem tudatos hős volt mindhalálig. A „kicsi, mérges öregúr” becélés azoknak kedvez, akik bagatellizálni akarják igazát, szava fontosságát és ami legfontosabb: munkája folytatását, folytathatóságát. Egy évvel halála után, születése nyolcvanadik évfordulóján én inkább szellemi életünk nagy hiányának nevezném;

fájó úrnak, negatív szobornak, mint amelyet a pompeji ör elégett teste hagyott a Vezúv kővé dermedt lábájában.

Azt sem szeretem, ha „magyar Szolzsenyicinnek” mondják. Az Ivan Gyenyiszovics idején ez még jogosnak látszott, de ma, Szolzsenyicin emigrációja tudatában, immár érvénytelen. A Lengyel József által képviselt hűség fogalmával épp olyan összeférhetetlen, mint a közéleti ártalmatlanság beállítása.

Nem is tudom, mi volt a nehezebb: az, amikor nem dolgozhatott, illetve nem publikálhatott, vagy az, hogy élete utolsó évtizedében a *neki már mindent szabad* tudatában kellett dolgoznia? Ismerek egy idős vízilabdaedzőt — a harmincas években kétszeres olimpiai bajnok volt — aki negyvenévesen még csapatának erőssége lehetett volna, mint gólerős csatár, mégis abbahagyta a játékot, mert észrevette, hogy az ellenfél fiatal hátvédei *tisztelik*. A tisztelet és kímélet e fajtája bénító. Lengyel József nyitottsága, szenvedélyes érdeklődése minden alapvető emberi gond iránt, szerencsére mégis lehetővé tette, hogy esszéiben, glosszában, tárcában ellenfelek — visszautó ellenfelek — nélkül is következetesen a nyilvános szavazás fórumára vigye véleményét a közélet, pártélet, irodalmi élet, s egyáltalán: az élet dolgairól. Ezt pedig jórészt annak köszönhetette, hogy végtére elismert íróként is megőrizte közemberi rangját, melynek általános elismertetéséért harcolt mindig. Más szóval: a szocialista demokráciáért. „E kérdésekben (másokban is) csak egy tized milliomodrész illetékességet tulajdoníthatok jogosan magamnak” — írta egy ízben. Nem az írói rangját féltette, nem azt képviselte, hanem a szóban forgó ügyet, s vele mindnyájunk szólásjogát. Gőgből, hiúságból nem annyit engedett meg magának, amennyi megengedhető, hanem annyit, amennyi kötelező: azt például, hogy egy nála sokkal kisebb író kétségbe vonta az ő íróvoltát, vissza *kellett* utasítania — no nem elragadtatott filippikákkal, mennykővisszadobással, csupán úgy, hogy később nyilvánosan elzárkózott az illető pardonkodása elől.

Összegyűjtött publicisztikai írásai (*Az őszinteség lépcsőin*, 1974) nem mondhatók terjedelmes közírói munkásság dokumentumának, de ha csak azt az időt vesszük alapul, melyben kibontakozhatott életművének ez a nagyon fontos része, akkor termékeny, sokoldalú és széles körben tájékozott gondolkodónak nevezhetjük. Olyan-nak, mintha egy nagyszabású életmű — mondjuk Nagy Lajos, Kassák Lajos vagy Veres Péter — legérettebb korszakából vágnánk ki egy-két évtizednyi szeletet. Az ilyen hasonlatok persze viszonylagos érvényűek; Lengyel József közírói munkássága úgy kisebb mennyiségű a többi nagy íróénál, hogy minőségét illetően egy szempontból — állítom — mindenkiénél különb. S ez a minőség: a meggyőződés evidenciáig lebontott sziklaszilárdsága. Szöges ellentéte az aforisztikus bölcséletnek: gondolatai nem játshi formulák, nem Oscar Wilde-i, Jules Renard-i szellemes sziporkák, hanem felelősséggel áthatott végkövetkeztetések, mögöttük hatalmas, kontinentálisan megszervezett háttérrel — irodalom és munkásmozgalom kivételes egysége.

„Annak igenis híve vagyok, hogy a lehetőségekhez mérten, a bonyolult tartalomhoz viszonyítva, az elmondhatót egyszerűen kell elmondani. Ezt nevezik a matematikusok elegáns levezetésnek” — írta egy helyütt. Igazságai nem fárasztó elméleti műveletek nyomán ragyognak föl, hanem a vibráló etikai, esztétikai és logikai érzékenység szenvedélyes futamaiban érnek célba. Nem „lehiggadt bölcs” lett ő aggastyánkorára; az benne a csodálatos, hogy az öregkor bölcsességét megszerezve is meg tudta őrizni lobogó szenvedélyességét. Szendélyessége azonban sosem arra szolgál, hogy hisztérikus lírizálással pótolja a gondolatot, s ez azért oly fontos, mert bizony sokszor elkápráztatnak bennünket a tollforgatók olyan metaforákkal, melyek prózába téve menten közhelyekké szürkülnek.

A regényírásról, filmezésről, építészetéről, műemlékvédelemről, a proletár folk-lórról, irodalomtanításról, újságírásról, közéleti elemzésről, optimizmusról és pesszimizmusról, világpolitikáról írott kommentárjai kötetekre rúgó megfontolások konklúzióinak tetszenek, de a fontolgatásnak nyoma sincs bennük. Stílusa nem csillogó —

a célba ért igazság csillog tömör foglatatú írásaiban. Azt mondtam, írásmódja élesen eltér a századforduló aforisztikusaitól. Am ugyanakkor a nehéz páncélzatú „germán” típusú bölcelet követőitől is élenkülönbözők. Nem vagyok megrögzött híve a nemzetkarakterre alapozó tipológiáknak, mégis találok érzem azt a megkülönböztetést, hogy őt a latinos, franciás világosság és racionalizmus jellemzi: értelem és érzelem emberszabású egysége. Föltételezem, hogy a nagy marxistával, alapjában vére fegyverbarátjával, Lukács Györggyel többek között e tulajdonsága jóvoltából jutott véleményeltérésre számos esztétikai kérdésben. Az ő következtetése nem annyira elméleti, mint inkább izlésbeli, érzékenységbeli, morális következetesség volt; ezért tudott ígent mondani marxistaként Kafka, Dürrenmatt, Beckett vagy Ingmar Bergman művészetére — miközben Ionesco vagy Adamov álavantgarde-jára határozott nemet intett. Nemcsak nagy világirodalmi remekműveket üdvözölt örömmel, hanem ígéretes, tehetséges kisregényeket, riportokat, novellákat és — Lukács által a művészet Pantheonjából kitessékelt — műfajok műalkotásait is, például Heartfield fotomontázsait. Latinos-franciás észjárását — melyet mi persze teljes joggal magyarosnak is érzünk — alighanem a Szovjetunióban szerzett tapasztalatainak is köszönhette, hiszen az orosz kultúra meglehetősen sokat szívott magába a felvilágosult franciából, s ez a hagyomány a dogmatizmus felszámolása idején fontos szerepet játszott — gondoljunk csak a hatvanas években felvirágozott szovjetunióbeli Diderot- és Voltaire-kultuszra. A marxista bölcelet és esztétika szintézisében bizonyára nagyobb jelentőséget kellene tulajdonítani a francia felvilágosodásnak, mint ahogyan a huszadik század Hegelre, olykor Kantra tekintő marxistáinak műveiből erre következtetni lehet. (Az elméletíró József Attila fejlődése is ez irányba mutat.) A magyarországi teoretizmusnak az eddiginél nagyobb mértékben figyelembe kellene vennie azon esszéisták műveit, akik, mint Lengyel József is — hogy blaszfémikusan fogalmazzak — szagról ismerték az igazságot. A dogmák legjobb ellenszerei: az evidenciák. Dogma: „a cél szentesíti az eszközt”. Evidencia — ezt már Lengyel Józseftől idézem: „Pozitív ember az, aki jó ügyet jól szolgál”. Az idézetet folytatva: „Nem tudom, mit szólnak hozzá a teoretikusok, de én, olvasmányaimban, szeretem »összetéveszteni« a szeretetre méltó hőst a pozitív hőssel.” Szeretetre méltó eretnokség! Igen: Alekszej Tolsztoj Golgotájában Roscsin, aki kezdetben ellenforradalmár, majd az öngyilkosság gondolatával vívódó, meghasonlott hős, végül meggyőződéssel harcoló vöröskatona, már a regény elején megnyeri néhány tulajdonságával rokonszenvünket.

Az *őszinteség lépcsőin* 1974-es kiadásánál jobbra — jobbakra — van szükség, minél sürgősebben. Ez a kötet ugyanis hemzseg a sajtóhibáktól, több helyen sorok hiányoznak belőle. Szükséges egy teljes publicisztikai gyűjtemény; zavaró például, hogy egy Moldova-kötetet *üdvözlő* írásból tudom csak meg: hogy Lengyel József előzőleg bírálta Moldova egy régebbi könyvét. Ebből arra következtethetünk, hogy még több írása is hiányzik a gyűjteményből; nem beszélve az utolsó két évében közreadott glosszákról, cikkekről, melyek nem kerülhettek a könyvbe. És szükség van egy kisebb terjedelmű, nagy példányszámú válogatásra, melyből a szerkesztő kiszűri az ismétlődéseket, azokat az interjúkat és jegyzeteket, melyek mondanivalóját az író másutt részletesebben is kifejtette (Tolsztojról, a filmezésről például). A szűkebb válogatásból sem szabadna viszont elhagyni azokat a kispublicisztikákat, melyek javaslatai ma már megvalósíthatatlanok — például a neobarokk várkupolára vonatkozót, vagy azt, amely a pártmaximum felújítását tartja kívánatosnak. Lengyel József alapvető tulajdonságaihoz tartozik az az etikai, elméleti és gyakorlati maximalizmus, melyről csak úgy kaphat teljes képet az olvasó, ha csonkítatlanul láthatja az írónak — Antonio Gramsci szavával élve — intellektuális pesszimizmusát és akarati optimizmusát.

Munkássága nemcsak arra vár, hogy közkinccsé tegyék, hanem arra is, hogy folytassuk. Íme üzenete az ifjúságnak: „Ha valamit tanácsolhatnék az ifjúságnak, az a következő volna: a jelen alakításának céljából tanulmányozzák a múltat, keressék meg, ami máig is előremutató, és ne ismételjék meg hibáinkat”. A folytatásra

tehát nem receptet, hanem megszívlelendő — írásait, ha kell, kritika tárgyává is-
tevő — példával kínál bennünket. „Nincs recept. A sémamentességnek nincs sé-
mája” — tanít. A tehetséget, bátorságot és tisztességet nem lehet megtanulni. De
példája arra mozgósítja a tehetségeseket, bátrakat és tisztességeseket, hogy ők is
cselekedjenek — ne mulasszák el a lehetőt.

JUHÁSZ PÉTER

Nagy László bolgár népköltésfordításai

Kevés népköltés-antológia megjelenését előzte meg olyan várakozás, mint az *Erdőn, mezőn gyertyáét* (Magyar Helikon, 1976), amely magában foglalja a *Szabályák és citerák* (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1953) és a *Sólymok vére* (Magvető, 1960) teljes anyagát, és újabb ezer sort közöl a bolgár népdalkincsből. Ez a nagy érdeklődés természetes, hiszen a *Kalevala* fordítása óta egyetlen népköltészeti gyűjteménynek sem volt olyan nagy ösztönző, áldásos hatása líránkra, mint Nagy László: *Szabályák és citerák* és *Sólymok vére* című bolgár népköltés-antológiájának.

A bolgár népköltészet kincshalmazából merített tízezer sorban Nagy Lászlónak először sikerült idegen nyelven érzékeltetni a szinte napjainkig teljes ősi pompájában virágzó bolgár népi líra és népi epika költői erejét és imponáló sokféleségét: a szerelmi dalok sugaras báját, a hősi énekek mitikus arányait, a csúfolók és mulattatók féktelen derűjét, a bájoló s a karácsonyi és újévi köszöntők tündéres játékoságát, a hajdút-énekek délceg dacát.

Strausz Adolf század végén kiadott másfélszáznyi bolgár dal- és balladafordítása csupán a bolgár népdalkincs gazdag változatosságát mutatta be. Strausz nem volt költő, és a legnemesebb szándékkal sem érzékeltethette a bolgár népköltészet költői erejét és báját, vakmerőségét és gyöngédségét. Fordításaiból nem érezhettük az éneklő nép lelkét és művészetét, csak a folklór kiterjedésének irányait.

E kincs gazdagság felfedezéséről így vall Nagy László fordítói utószavában: „A bolgár népköltészetet 1951-ben fedeztem fel magamnak, hosszabb szófiai tartózkodásom idején. Meghatott fürgesége, robusztussága, költői vakmerősége. Tétovázás nélkül fordítani kezdtem. Munka közben szinte állandóan éreztem, hogy amit csinálok, az nem egyszerűen műfordítás. A papírra vetett soroknak a magyar népköltézzettel rokon hangon kellett szólniok.”

Nagy László vallomása jelentős különbséget sejtet a bolgár és a magyar népköltészet között. S ha összehasonlítjuk a bolgár és a magyar népköltészet egyes műfajait, nyomban ki is derül, hogy a bolgár és a magyar népköltészet között nemcsak hangbéli, stílusbeli különbségek vannak, hanem jelentős eltérés van az egyes műfajok közötti arányokban is. S ez lényeges fáziseltolódást jelent.

Hogyha a folklórban és a hivatásos irodalomban, a személyiséglíráig terjedő, és az azt megelőző hagyományt összefoglaló néven a *líra történetileg első osztályának* nevezzük, a szabad személyiség függetlenülésekor megjelenő lírát pedig ehhez viszonyítva a *líra történetileg második osztályának*, akkor megállapíthatjuk, hogy a múlt században meginduló népdalgűjtés idején a bolgár népköltészet az első, a magyar pedig a második kronológiai rendszerbe tartozott.

Az epikus jellegű bolgár lírában még nem alakultak ki az állandó versszakok, még a legszemélyibb jellegű szerelmi lírában sem, hanem a sorok kisebb-nagyobb füzéréből áll egy-egy dal. A magyar népköltészetben a kifejtett, tisztább líra viszont igényelte a pontosabb, összevontabb és összecsengőbb formát, s így általánossá vált a versszak, a szabályos verssor és a sorvégi rím.

S ez az új stílus a régies epiko-lírai dalokat háttérbe szorította. Az óslíra műfajai helyett a személyesebb jellegű szerelmi, bor- és katonadalok, valamint az újfajta foglalkozásokhoz (summás, kubikos) kötött dalok terjedtek el.

Az archaikus magyar dalok ugyanúgy lokális jellegűek voltak, mint a bolgár s rendszerint ugyanúgy nyelvjáráshoz kötődtek, az új magyar népdal nyelvileg nemzetibb jellegű lett, közelebb került a köznyelvhez. A régi stílusú dal terjedelmesebb volt, az új dalok viszont többnyire csak négysorosak. Bőven beszélni bennük nem lehet. Nem lehet bennük eseteket, történeteket elmondani, olyanokat, amelyek az éneklővel vagy másvalakivel estek meg. Még arra sincs lehetőség, hogy az énekes megnevezze önmagát s a cselekvés helyét és idejét. Tartalma tehát nem lehet epikum, csak lírikum. Az énekes rövid, tömör előadásra törekszik. A négy kis sorban az elmondó csak a lényegesre szorítkozhat.

Új stílusú dalaink a lélek állapotait minden anekdotikus elem nélkül tolmácsolják. A tömör, négysoros versforma az énekmondót absztrahálásra, a leglényesebb dolgok és tulajdonságok kiemelésére és általánosítására készítette, vagy talán inkább az absztrahálás és a reflexió haladása tette lehetővé a tömör, négysoros versforma elterjedését.

Régi típusú négysorosainkban szinte minden egyes sor, minden egyes szólás merő kép — például:

Szántottam gyöpöt,
Vetettem gyöngyöt,
Hajtottam ágát,
Szedtem virágát.

Ezekből a régi típusú dalokból többnyire még hiányzik az általánosítás.

Az absztrahálás lényegesen gyakoribb népköltészetünk újabb műfajaiban: a bor-dalokban, katonadalokban, betyárdalokban, szolgálodalokban, aratódalokban, kubikos-dalokban, summásdalokban, panaszdalokban, gyári népdalokban stb. Ez érthető, hiszen népdalainknak ezek az utolsó eleven hajtásai már nemcsak a gyönyörködtetés és a szórakozás eszközei, hanem a szellemi harc fegyverei is. Ezeknek az új stílusú népdaloknak a tudatossági foka lényegesen magasabb, mint a hagyományos csoportoké. Az absztrahálás erős gondolati tevékenységet igényel, s ez megváltoztatja a népköltészet egyszerű és elemi hangját, a műköltészet közvetett és értelmi hangjához közelíti.

S ezzel elérkeztünk a magyar és a bolgár népköltészetnek talán legjelentősebb eltérő vonásához. *A bolgár népköltészet archaikusabb a magyarnál, közelebb áll a kezdehez, még epikusabb jellegű, de az epika alatt élő lírában az érzések uralma erősebb a gondolat fölött, mint a mi új stílusú népdalainkban.* A bolgár líra, még a legutolsó gyűjtések tanúsága szerint is, a léleknek főleg olyan rezdüléseit fejezi ki, amelyeket nem előz meg, mint közvetlen előzmény, erős gondolati tevékenység.

Ezek a belső tartalmi eltérések külső formai jegyekben is megmutatkoznak.

A bolgár lírai népdalok lényegesen hosszabbak a magyar lírai daloknál. Míg az Ortutay Gyula szerkesztésében 1970-ben megjelent *Magyar népdalban* között szerelmi dalok 20 százaléka négysoros, 55 százaléka pedig nyolcsoros vagy annál kevesebb (most tekintsünk el attól, hogy a nép több négysoros strófát egy dallamra, együtt énekel), a *Balgarszko narodno tvorcsesztvo* VI. kötetében (1962) között szerelmi daloknak csak 0,5 százaléka négysoros és 12,7 százaléka nyolcsoros vagy annál kevesebb.

Az összehasonlítás minden egyes adata azt bizonyítja, hogy a bolgár népköltészet egésze és egyes műfajai és egyes alkotásai is lényegesen archaikusabbak, mint a magyar népköltészet, és erősebb a közösségi jellegük.

Ne csodálkozzunk hát azon, ha a költő, aki azzal a tudattal fordított, hogy „a papírra vetett soroknak a magyar népköltéssel rokon hangon kell szólniuk”, stilizálásra kényszerült. Tudta, hogy a személytelen, kollektív élményt és szemléletet műfordító nem mentheti át maradéktalanul. Ezért inkább az illuziókeltés lehetőségéről is lemondott. Nem archaizált, kerülte a tájnyelvi kifejezéseket, a hosszadalmas

epikus énekeket megrövidítette, s az epikus jelleg helyett a drámai és a lírai jelleget erősítette fel. Kétségtelen, hogy a magyar népdal stílusához közelített dalok veszítettek ősi, archaikus jellegükből és sajátos bájukból. Nagy László stilizálta a dalok dialektusban kapott szövegét, ezzel megváltoztatta az énekmondók egyéniségét, mert valamely népdal elsősorban azért népi, mert magán viseli a forrásait átalakító énekmondó népi személyiségének a jegyét. Cserébe viszont Nagy László megmen-tette, sőt az eredeténél kissé gazdagabban áradó nyelven felerősítette az eredeti szö-vegek képi szemléletét, hangulatát, ritmusát, lelkiségét. Fordítás közben, tudatosan vagy öntudatlanul, ugyanazt az utat járta végig, amelyet a magyar népköltészet az elmúlt századok folyamán megtett, vagy legalábbis ugyanaz a tendencia érvényesült munkájában. Nem pusztá szeszélyből vagy önkényből módosította az eredeti szöve- get, hanem a magyar népköltészet fejlődéstörvénye alapján. Más kérdés, hogy van-e joga fordítónak ilyen módosításra? A magyar népdalok jól felismerhető vonásaival nem sérti-e meg a kötelező műfordítói alázatot?

A népdal fordítójának két — sokszor alig összeegyeztethető — feladattal kell megbirkóznia: szép magyar népdalt kell teremtenie, és meg kell őriznie a lefordított népdalok nemzeti sajátosságait.

Nagy László bolgár népdalfordításai, ha kissé stilizáltak is, tökéletesek, nemcsak mint magyar népdalok, hanem mint bolgár népdalok is, mert a bolgár és a magyar népdal és a fordító között szoros a szellemi rokonság. Csoóri Sándor megállapítása szerint „...egy költővel egy másik költő szerencsés esetben még azonosulhat, de egy néppel, valójában, egy másik tudna csak azonosulni. Nagy László bartóki képes- ségekkel itt állja ki a próbát. A szomszédos népek szelleme felé népünk szellemi- ségével fordul”.

Teljesen egyetértünk Csoórinak azzal a megállapításával is, hogy „Arany János óta Nagy László az egyetlen fordítónk, aki saját költői nyelvét úgy adja kölcsön egy másik nép költőjének vagy költészetének, hogy vérátömlesztés közben anya- nyelvünk minden képessége megmutatkozzék: ódon-sága és hajlékonysága, csöndje és kérgessége, sikamlóssága és tüze, népiessége és szürrealizmusa.”

Nagy László bolgár népdalfordításait három önálló kötetben adta ki. Köteteinek már a címe is jelzi szemléletének s ennek eredményeként költészetének és műfor- dításainak változó jellegét. A *Szablyák és citerák* azt sugallja, hogy a tárgyi jelleg kerül előtérbe, a *Sólymok vére* pedig azt, hogy a jelkép a reális képnél is jobban jellemzi a népköltészetet, az *Erdőn, mezőn gyertya* viszont a népköltészet szürrea- lisztikus vonásaira irányítja a figyelmet. A *Szablyák és citerák* megjelenése idején szemléletében mindennapi életének tárgyi motívumai csakugyan lépten-nyomon meg- jelentek. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy hasonlatait fordítás közben is min- dennapi életének tárgyai közül vette. *Sziten dazsd vali kato margarit* fordításában ekkor még így hangzik magyarul: *Szopora dér hull, mint a kölesszem*.

A nép hasonlata ekkor még merészebb, eredetibb és költőibb: az apró permetező esőcseppeket gyöngyszemekhez hasonlítja. Nagy László pedig kölesszemekhez. A köl- tői népiesség sugallta közvetlenség, a realista kifejezés úgynevezett egyenes vonala ekkor még néha megkötötte szuverén világot alkotó készségét. Lírája mégsem vált leíró jellegűvé. Friss és üde hangja, egyéni látása, népi izekkel gazdag stílusa már 1945-ben erősen megkülönböztették verseit a vele együtt jelentkező fiatal költők még gyakran egyhangú kórusában. Költői ösztöne már akkor is a tények és esemé- nyek kissugarú körének tágitására ösztönözte. Verseiben a természeti képek, a min- dennapi élet tárgyi motívumai — megszemélyesítés útján, illetve metaforaként — önmagukon jóval túlmutató jelentést hordoztak. Költészete tehát már ekkor rend- kívül egyéni volt, s ami számunkra most még ennél is fontosabb: már ekkor meg- található népdalfordításaiban a személytelennek és a rendkívüli egyéninek az a sajátos összeötvözése, amely népdalfordításaira mindmáig jellemző. Az egyéniség el- különítő stílusjegyeinek jelenléte egyébként természetes is, hiszen a *fordítás is alkotás*, s minden alkotás mögött egyéniséget kell feltételeznünk, mint teremtő elvet.

Már első fordításaiban is szinte minden egyes dalon rajta hagyja egyéni tehet- ségének jegyeit. „Nincs szükség különösebben kifinomult stílusérzékre ahhoz, hogy

névalírás nélkül is felismerjük Nagy László fordításait” — írta Eörsi István a *Darázskirály* megjelenésekor. Minden sorban „elárulják őt vérmes jelzői, bődító gazdagságú, modernül népies nyelve”: deteto greit kako letno szance (a gyerek ragyog, mint a nyári nap) = Nyári napként *tündököl a gyerkőc*; i' ode' e tie, sto' ode'e (és elmentek, ahova elmentek) = *Elnyargalnak messze tündökölnek*; carna arapina (fekete szerecsen) = *kormos Szerecsen*; carna zandana (fekete tömlő) = *vaksi tömlő*; i szi padna carna arapina (és ledőlt a fekete szerecsen) = *Ledöndül a Szerecsen a földre*; go zakacsi v zemi do pojasza (derékig a földbe vágta) = a föld is *megdöndült* alatta; carna arapin (fekete szerecsen) = szerecsen fajzat; izvihna (felkiáltott) = tüstént parancsolta; carna arapina (fekete szerecsen) = pokolbeli dervis; sztoi tamo, carna arapino! (maradj ott; fekete szerecsen) — Allapodj meg Szerecsen, te átok!; do kraj zemja glaszove sze szlusat (a föld végéig hallatszottak a hangok) = Földeken át *nyilallott* a sírás; konja sarenova (tarka lovát) = *almásszörű, szárnyas paripáját*; Na men ti jako da sze darzsis (Jól kapaszkodj belém) = Jól kapaszkodj *lombos üstökömböbe*; ta padna na zemja goszpodna (leesett az Úr földjére) = Leborult a *szép harmatos fűre*; Darzs sze, nikalov carni arapin (Vigyázz, te semmiházi fekete szerecsen) = — Hej, Szerecsen, hej, te *rusnya* senki!; Aj da vidim, carna arapino (Na nézzük, fekete szerecsen) = Hallod-e te *rút fekete átok*; drobni dzvezdi (apró csillagok) = csillagsziporkázás; Jankula 'szite' i zagubi (Jankula mind elveszejtette) = *Törököknek magvát szakasztotta!*

Figyeljük csak meg, hányféle jelzőt és szókapcsolást használ a bolgár népdalok fekete szerecsen kliséje helyett: kormos Szerecsen; Szerecsen fajzat; pokolbeli dervis; hej te rusnya képű; Szerecsen, te átok; hej, te rusnya senki; te rút fekete átok.

Igéi még eredetibbek és egyénibbek, és ami a legfontosabb: lehetetlen kifejezőbbeket találni: *Ledöndül* a Szerecsen. Ebben az igében egyszerre van benne a *ledől* (tárgy, főleg építmény vagy fa, álló helyzetéből egész tömegében, illetve hosszában a földre dől, esik), és a *döng* ([föld, padló] tompán visszhangzik, tompa hangot adva reng, dübörög). S e két fogalmat az olvasó egyszerre érzékeli, egyszerre fogja fel, s nemcsak értelmével, hanem érzékszerveivel is, szinte az egész lényével.

Ez az egyetlen sor: *Földeken át nyilallott a sírás*, sőt egyetlen szókapcsolata: *nyilallott a sírás* is elárulná, ezen névtelen fordítás között is, hogy ezt a hőséneket Nagy László fordította. Nincs még egy költőnk, aki ilyen költői többlettel cserélte volna fel az eredeti szöveg *hallatszik* igéjét.

Nagy László ezzel az igéjével is arra készletti olvasóit, hogy amit mond, amiről beszél (a sírás terjedéséről), azt ne csak értelmükkel fogják fel. A nyilallik szó először mindenkiben az ige első jelentését idézi fel, azt, hogy valamely testrészen, főleg lélegzés vagy hajlás közben, *hirtelen hasító, szűrő, húzó jellegű éles fájdalom jelentkezik*. Miközben felidézzük a szó érzékszerveink által talán többször is felfogott és agyunkba elraktározott első jelentését, értelmünk felfogja második jelentését is, azt, hogy *nyúlsebesen halad, terjed, fut, száguld*, mint a nyíl, amelyből a szó ered.

Többen felfigyeltek már arra, hogy Nagy László a logikai szférát is képi szférán keresztül fejezi ki, hogy verseiben a képzeletiség és a realitás egymásba játszik s képei többszörűek. A most elemzett szókapcsolatai alapján azt is megállapíthatjuk, hogy igéi nem csupán értelmünkhöz szólnak, hanem az érzékelés elemi rétegein át is nyomulnak tudatunkba. Szókapcsolataiból erőteljes képi érzékletesség árad. Többé-kevésbé módosítja a lefordított szöveget, hol megrövidít (két sort összevon, vagy néhány sort elhagy), hol megtoldja, hol csak egyes részei helyébe tesz újat, neki tetszőt. De mindezt a nép ízléséhez alkalmazkodva teszi.

A *Székely Gyerkőc és Latinszki király* hősi ének nála 207 sor helyett 201 sor, mert néhol két sort összevont.

A *hét király és a szerecsenben* még nagyobb az eltérés, a magyar változat 46 sorral rövidebb. Itt a költő már nemcsak összevont, hanem egész sorokat, néha öt-hat sort is elhagyott.

Arra a kérdésre, hogy vajon összeegyeztethető-e egész sorok elhagyása a nép alkotó módszerével, bármilyen hihetetlen is, de igennel válaszolhatunk. A nép is

módosítja az átvett szöveget, még Petőfi és Arany költeményeivel is szuverén módon bánt.

A nép nemcsak a műköltészetből átvett költeményeket módosítja, hanem saját alkotásait is.

A népköltészetben nincs hiteles alap- vagy összöveg, mint az irodalomban. Ahányszor elénekelnék egy dalt, annyi variáns jön létre. Nagy László fordításai sem térnek el jobban a lefordított művektől, mint azok egy-egy változatai, pontosabban olyanok, mint a bolgár népdalok *magyar variánsai*, mintha a magyar nép tanulta volna el és formálta volna át izlése szerint ezeket a dalokat. A különbség csupán az, hogy míg a folklórművészetben nem az esztétikai meggondolások, hanem elsősorban a hagyományozás társadalmi körülményei hozzák létre a különböző variánsokat, addig Nagy Lászlónál szerepet kapott az esztétikai meggondolás is.

A hasszadalmas dalokat, amint láttuk, általában tömöríti, rövidíti, mégis gyakori nála az ismétlés. Hol a sor végén levő szavakat ismétli meg a következő sor elején, például:

Eredj Jana a Dunához,
Fehér Duna *hús vizéért*,
Hús vizétől felépülnél!

máshol:

Legény fekszik *tengerparton*
Tengerparton lepedőre

hol egész sorokat megismétel.

A sor végén levő szavaknak a következő sor elején való megismétlése, az epaphora, ugyanúgy népi eredetű, mint a gondolatritmus.

Néhol egy új sorral toldja meg a dalt, például:

Megfordult a Szerecsen a szóra
Megfordult a pokolbéli dervis

vagy

Sátor volt az, fehér sátor
Selyemből szőtt fehér sátor

vagy

Hízélgő hívás rosszra vall,
Török ravaszság törbe csal

máshol elhagy egy sort és helyébe írja a gondolatritmus második sorát. Az eredetiben ez volt:

Ami volt, elmúlt, elfeledd.
És indulj erre.

A második sort elhagyja. Helyette új sort ír: *Seb ha volt, az is beheged.*

Mi készítette e változtatásra? Pusztá szeszély vagy önkény? Nagy László költői megnyilatkozását itt is a magyar és minden más népköltészet hagyománya irányította. Az a törvény, amely ebben a sorban, mint alkotóerő megnyilvánul, a népköltészet legfőbb törvénye. A parallelizmus vagy más néven a gondolatritmus valamikor a népköltészetben mindenképp felett való volt. Amikor Nagy László ilyen tartalmi, gondolati képpen szól hozzánk, a közönséges beszédben is használt „És indulj erre” felszólítás helyett, alkotó költői módjában a nyelven az eredeti ősi állapota éled fel. A gondolatritmus alkalmazásával célja bizonyára az volt, hogy a költemény alapjául vagy legalábbis ennek a résznek kényszerítő okául, forrásul szolgáló főérzést, alaphangot zengésben tartsa, és mint a zenében egy motívumot, tovább fűzve, alakítsa, kifejtse. Az előző sorban megnyilatkozó alaphangot „Ami volt, elmúlt, elfeledd” a párhuzamos képpel fenntartja, megújítja. Ugyanazt mondja a párhuzamos képpen, mint az előző sorban: „Seb ha volt, az is beheged”, csak hogy más szavakkal, új képpel.

Kétségtelen ugyan, hogy Nagy fordításában itt is az öntudatos művészi munka érvényesült, de az a népköltészet természetes, ősi, öröklött hagyománya szerint történt.

Más kérdés, hogy van-e joga a költő-műfordítónak, akár a saját népe hagyományai alapján is, olyan mértékben módosítania a lefordított népdalokat, mint ahogy a nép névtelen énekesei naponta megteszik?

Tisztában vagyunk azzal, hogy ez csupán elméleti kérdés. Hiszen bármi legyen is a költő meggyőződése — nem tehet mást. Mit tehetne a költő, amikor ilyen sorokat kell lefordítani? — I' ode' e tija, sto' ode'e

Lemond az archaikus és a lokális tájjellegről, hiszen nem fordíthatja le egy adott tájszólásban, és a saját népe ízléséhez alkalmazkodva ír egy új sort, mint ahogy Nagy László tette: *Úszik a ló fekete habokban*. Tehát bármi legyen is a költő meggyőződése, szinte minden egyes sort kénytelen bizonyos mértékig stilizálni, megváltoztatni.

A műfordítót még hűsége is hűtlenségre kényszeríti. Nagy László minden egyes dalban, sőt minden egyes sorban megőrizte az eredeti versformát. Ha az eredeti dal 8 szótagú sorokból áll, akkor Nagy Lászlónál is 8 szótagú, sőt, ha az eredeti szövegben a sormetszet az 5. szótag után található, akkor Nagy Lászlónál is az 5. szótag után következik, például:

Csavidar az öccsét / szólítja:
— Lalcso, te öcsém, / atyafim,

Ha az eredeti szöveg 4+6 képletű tízesekből áll, Nagy László azt is híven megőrzi, például:

Marko fenn ül / a magas dívánon,
Égből írás / esik a vállára.

A lényegesen ritkábban előforduló felező nyolcasokat (4+4) és a felező tízeseket (5+5) is híven megőrizte. Például:

Legény fekszik / tengerparton,
Tengerparton / lepedőre,
Ezüstből a / lepedője,
Hajtja fejét / ezüst kőre.

Nagy László tökéletesen megőrizte a bolgár népdalok versformáját, pontosabban a tökéletes megőrzésre törekedett, az archaikus és tájjelleget leginkább őrző indulatszók elhagyása és a magyar és a bolgár nyelv közötti különbség azonban dilemma elé állította. A bolgár nyelv *analitikus nyelv* (a szavak közötti kapcsolatot a mondatban nem a szavak ragozott alakjai, hanem segédszavak, szórend stb. jelzik), a magyar pedig *szintetikus nyelv* (a szavak közötti kapcsolatot a mondatban főként maguknak a szavaknak ragozott alakjai jelzik), ezért magyar fordításban minden egyes sor, a legpontosabb fordításban is, egy-két szótaggal rövidebb. Nagy Lászlónak választania kellett: vagy lemond az eredeti bolgár versformákról, vagy szinte minden egyes sorba, pusztán a versmérték kedvéért, beír egy-két töltelékst, főleg jelzőt. A bolgár versmértékhez nem lehetett hűtlen, mert ha a bolgár 4+6 képletű tízesekből elhagy két szótagot, akkor a lényegesen kevésbé elterjedt felező nyolcas (4+4) az ősi magyar versmértékhez közelíti a sajátos bolgár versformát. A többi versmértéket sem változtathatta meg, hiszen versben a forma is a tartalom szerves része. S ezt egyébként sem engedte volna meg a magyar műfordítás több évszázados hagyománya. Gyakorlatilag tehát nem volt más választása, mint a népdalok mondanivalója szempontjából felesleges, sőt azt némileg módosító tölteléksszavak használata.

Kétségtelen, hogy ha egy hősének egyszerű, keresetlen nyelvébe bekerül 80—100 tölteléksszó, többnyire jelző, amely talán leginkább magán hordja az egyéniség elkülönítő stílusjegyeit, a hősének nyelve gazdagabb, árnyaltabb és egyénibb lesz. Az alkotó egyéniségnek ez a megnyilvánulása az ősbibb, archaikusabb bolgár népköltészettől még idegenebb, mint az újstílusú magyar népdaloktól.

S így Nagy László még ott is a magyar népdalok stílusához közelítette a bolgár népdalokat, ahol nem akarta. E hűtlenségre hűsége, a bolgár versmértékekhez való ragaszkodása vitte. E hűtlenséget gyakran úgy csökkentette, hogy két sort összevont vagy három sorból csinált kettőt.

Nagy László fordítását a *Szabályák* és *citerákban* még nem annyira a szokatlan, ritka jelzők gyakori használata árnyalja, mint inkább a jelzők és határozók nagy száma.

Az egyéniség elkülönítő stílusjegyei csak a *Sólymok vérében* erősödtek fel. A szemléletében és alkotó költői módszerében végbement változást talán mindennél jobban szemlélteti egy bolgár népdalnak az a sora, amelyet Pavel Matev versében újra lefordított, mert lehetőséget ad az összehasonlításra. A *Szabályák* és *citerákban* a *Sziten dazsd vali kato margerit*-ot, amint láttuk, még így fordította: *Szapora dér hull, mint a kölesszem*. A dazsd (eső)-ből dért csinált, hogy a *gyöngyszemeket* a mindennapi élet tárgyai közül választott *kölesszemekkel* cserélhesse föl. Most pedig így fordította: *Most margarétás záporok / világítják a vak világot*.

Képzettársítása már sokkal szabadabb, képalkotása merészebb. A kép szokatlan, meghökkentő: *margarétás záporok*. Már nem két különböző, de egymással bizonyos pontban érintkező fogalmat állít egymás mellé, mint a bolgár nép névtelen énekese (*aprószemű eső-gyöngyszem*), a két összehasonlított elem között nála végtelenné növekszik a távolság. S már nem azt mondja, hogy az eső *olyan mint*, hanem *ez* vagy *az (margarétás zápor)*, tehát nála már nem hasonlatról van szó, hanem azonosításról, metaforáról. Hasonlatából kimaradt a mint, tömörebb lett. A kötőszavak kibóbasá, s két távoli valóságélem társítása Nagy László költészetének is egyik fő vonása.

Ez a szabad fordítás többet ad, mint a hívebb tolmácsolás. Mégis talán helyesebb lenne, ha nem neveznénk *fordításnak*, hanem ennek a szónak olyan szinonimáját keressünk meg, amely adekvátabb a Nagy László által végzett művészi alkotó munka lényegével. Az „átköltés”, „Pavel Matev után”, „Bearbeitung”, „imitation”, „adaptation” formulák a „fordítás”-nál hívebben tájékoztatnák az olvasót a vállalkozás jellegéről.

A *Sólymok vérében* is találunk fordítást, amelyet bátran nevezhetnénk így: „változatok bolgár népdaltémákra” vagy „szabadon, bolgár népdal után”.

Annak bizonyítására, hogy amit csinált, az nem egyszerű műfordítás, elég a *Fehér szél támad* két utolsó sorát összevetnünk az eredetivel; szó szerinti fordításban: Aki minket élve elválaszt, / Válassza el a fekete pestis. Nagy Lászlónál: Aki kettőnket egymástól eltép, / Fekete dögvész tépje ki a lelkét!

Talán ebből az egyetlen idézetből is érezhető, hogy a népdal szokástörvényei szorosabb partok közt tartják a kidolgozást. Nagy László költői eljárásai helyenként itt már szétfeszítették ezeket a gátakat. A költő a virágnyelv alatt meglapuló jelentést is kimondta. Természetesen *nem a népdal megváltoztatására, hanem lényegének kiemelésére törekedett*. Nagy László költői képei néhol egyénibbek, főnevei szokatlanabbak, igéi erőteljesebbek, több erő és szenvedély feszül bennük. A már idézett *Fehér szél támad* fordításában az *elválasztból eltép*, a *pestisből dögvész*, a *válassza elből tépje ki a lelkét* lesz. Bár ezzel kétségtelenül sikerült a bolgár népdalt a szenvedélyesebb és tragikusabb hangvételű székely népballadákhöz közelítenie, ez már valóban nem egyszerű fordítás, és nemcsak azért nem az, mert rokonhangon szól a magyar népköltéssel, hanem azért sem, mert Nagy László költészetének hangját is idézi. Olyan amalgám ez, amely egyesíti a kollektivitás és az egyéniség elvét. Az évszázadokon át csiszolt képek a fordítás alkotó folyamatában a népdal kliséiből felszabadulva a költő érzésével telítődtek, és új, sajátos, egyéni jelleget nyertek. Nagy László fordításában a nép névtelen énekésének kollektív alkotássá vált éneke, a kollektív jelleget részben megőrizve, újra egyéni lírává lett. Akarva vagy akaratlanul, de Nagy László költészetének belső értékövezetéhez is tartozik. Nagy László költészete is, csakis az egyéniség elvének bizonyos fokú érvényesülése alapján illesz-

kedhetett az idézett két sor szervesen bele a Zsana Nikolova versmondásainak varázslatát idéző saját költeményébe:

Átkozódní tanulok a Hangtól,
éltető szerelem, érdekünkben
kiáltok: *aki egymástól eltép,
tépje ki fekete pestis a lelkét!*

Mi ez? Motivumvándorlás, vagy csupán kamatosan visszaveszi, amit korábban a saját lelkéből a bolgár népdalnak kölcsönzött? Sem az egyik, sem a másik, hanem az individuális poétai géniusz találkozása a népköltészeti forrással, a bartóki vonal folytatása: az ősi dallam-, ritmus- és jelképvilág felfedezése és összefonódása a kor leghaladóbb művészi és társadalmi törekvéseivel. Olyan mélységre bukkant, ami a modernség kimeríthetetlen aranybányájának bizonyult. Bartóktól tanulta meg, hogy a népköltészetnek rétegei vannak, s a legmélyebb réteg megismerése felveti az összehasonlítás szükségét. A folklór összehasonlító tanulmányozása pedig minden időben az egyes népek közt meglevő szellemi és kulturális határok ledöntéséhez vezetett. Így jutott el egy sokkal tágabb, a népeket egyesítő közösség elismeréséhez.

A bartóki inspiráció Nagy László műfordításaiban kétségtelen, de helyesen állapítja meg Bata Imre, hogy „Kellott ehhez a fogékonyság is. Fogékonyságát a gyerekkori élményvilág iszkázi közege edzette. Ahol még eleven volt a paraszti életforma, élt az eredeti népi kultúra, de hamar jutott Nagy László oly érdekű műveltséghez is, amely ezt az eleveniséget jelentősnek állította. Népfiaak, kik tehetségükkel húztak föl a szociális mélyvilágból, most végre találkoztak eredeti világuk dicséretével fönt időzésük kezdetén. Nagy László szellemi kibontakozásának kezdetén a népi kultúra diadalmas.

József Attila és Bartók volt e kezdeti szellemi állapotnak a két koordinátája.”

Hogy műfordításában nem véletlen, hanem tudatos, alkotó törekvéstről van szó, azt Nagy László vallomása tanúsítja: „A fordítás nekem, mint költőnek, arra volt jó, hogy egy népköltészi lényegét jobban megismerjem. Noha a bolgárkérőlván szó, gyakran gondoltam arra, hogy a népköltészet még napjainkban is ösztönözhet, hasznos hatású lehet a legújabb lírára. Költészetünk története mutatja, hogy különböző korokban más-más módon hatott, hol romantikájával, hol realizmusával. Hatása azonban, kivéve a nagy egyéniségeket, inkább áldatlan volt, mint áldásos. Egyszerűsége együgyűséggé, muzsikája csingilingivé silányult az avatatlank kezén. A népköltészet ilyenfajta lejárata még tart manapság is. Sok-sok arcát kellene végre ismerni. Cifrálkodása mellett észrevenni ékességét, realizmusa mellett absztrakcióit, világossága mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett égrelovelló szentségtelenségét. Ritmusában a lélegző eleveniséget.”

Ha nem ismernénk Nagy László bolgár népdalfordításait s azoknak költészetünkre gyakorolt hatását, ebből a pár mondatból akkor is megéreznénk, mit jelentett a dogmatikus esztétika korában a sokarcú népköltészetnek irodalmi tudatunkba emelése: *a nép nagy vonalú esztétikájának fényében jobban kirajzolódtak a hivatalos esztétika korlátai.* Világossá vált, hogy a népköltészetnek, amely „különböző korokban más-más módon hatott, hol romantikájával, hol realizmusával”, „sok-sok arcát”, „realizmusa mellett absztrakcióit, világossága mellett rejtett áttételeit, jámborsága mellett égető szentségtelenségeit” még ma sem ismerjük, pedig a múlt századi realizmus mértéke nem lehet örökké elsődleges és meghatározó. Hiszen hogyan alkalmazhatnánk ennek a realizmusnak a törvényeit az alábbi verssorok értelmezésére?

Szarvas úszik tengeren,
Szarvasbika, ág-bogas,
Ága-bogán bástyá van,
Bástyá fölött párna van,
Ül a párnán szépleány.

Nagy László művészi gyakorlata is segített egy évszázados felfogást megtingatni.

Nagy László versei bolgárul

INTERJÚ NINO NIKOLOVVAL

A magyar olvasóknak (és íróknak) nem kell bemutatni Nino Nikolov költőt és műfordítót, aki jelenleg a bolgár műfordító szövetség főtitkára. Korábban nálunk járt egyetemre, majd a budapesti Bolgár Kulturális Központ igazgatója is volt. Nemrégien jelent meg Várnában legújabb verseskötetével, amelyből már több vers magyarul is olvasható. Bulgáriában az egyik legjobb magyar műfordító. Az elmúlt évben szerkesztője és részben fordítója volt Nagy László decemberben kiadott válogatott verseinek.

— *A Plamak 1975. augusztusi számában Te köszöntöted Nagy Lászlót ötvenedik születésnapja alkalmából. Ebből a méltatásból tudták meg az olvasók is, hogy rövidesen elkészül a várva várt Nagy László-kötet. Mit írtál ebben a köszöntőben?*

— Arról a szeretetről és barátságról írtam, amely Nagy Lászlóhoz, az emberhez és a költőhöz köt. Nagyon régen, még 1952-ben ismerkedtem meg vele. Azóta legálább százszor találkoztunk más-más időpontban és különböző városban.

— *A személyes ismeretség megkönnyítette Nagy László verseinek fordítását?*

— A műfordítók kínlását közelről ismerem. Ehhez a munkához sem elég a szakmai tudás. A jó fordításhoz ugyanolyan átütő tehetség kell, mint a jó vers megírásához. Nagy László verseinek átültetését azonban minden nyelvi és formai nehézség ellenére valóban megkönnyítette a baráti szeretet. Az ő verseit igazán könnyű megszeretni, mint minden tehetséges és őszinte költészetet, amelyben a költő összeforr népének fájdalmaival és örömeivel, történelmi megpróbáltatásaival és a jövő ígéretével is.

— *Nagy László sokat tett a bolgár költészet magyarországi megismertetéséért...*

— Hogyne! Nagy László tízezer sort fordított le a bolgár népköltészetből és majdnem ugyanennyit a mai bolgár költészetből. (Újévkor került nálunk a boltokba „Erdőn, mezőn gyertya” címmel a bolgár népköltés antológiája, amelyet Nagy László válogatott és fordított. — V. Cs.) A rendkívüli teljesítmény! az indította el, hogy a költő 1949–50-ben hosszabb időt töltött Bulgáriában. Őszintén megszerette ekkor országunkat.

— *Mi a címe Nagy László bolgár kötetének? A verseket kik fordították?*

— A válogatott versek címe: Forró szél imádata. A verseskötet küllemében is a bolgár könyvkiadás egyik remeke lett. Ötven vers jelent meg benne. A háromezer soros kötetet pedig húsz illusztráció díszíti. A Narodna Kultura kiadó minden dicséretet megérdemel. (A kötetet Nino Nikolov szerkesztette és vezette be. — V. Cs.) A közös munkában a legjobb műfordítók vettek részt: Atanasz Dalcsev, Alekszandar Muratov, Grigor Lenkov, Jordan Milev, Vátjo Rakovszki, Najden Válcsev, Mihail Berberov, Ivan Radoev, Dimo Boljarov. A nyersfordítást Katja Kamenova végezte.

— *Hosszú évek munkája után most fejezted be a finn Kalevala fordítását, de emellett a magyar irodalom népszerűsítését is folytattad. Milyen munkát végzel most?*

— Egy évvel ezelőtt alakult meg nálunk a műfordítók szövetsége. Természetesen feladatunk, hogy sokrétűen segítsük a műfordítók munkáját. Bolgár műfordítókat Magyarországra küldünk, magyar fordítókat hozzánk hívunk. Az utánpótlást is szer-

vezzük, legutóbb a fiatal fordítóknak egyhetes szakmai továbbképzést rendeztünk. A Narodna Mladezs kiadó még az idén megjelenteti a fiatal magyar költők antológiáját. A kötet szerkesztésével most végzek, huszonöt fiatal költőt mutatunk be, az „idősebbek” közül Buda Ferencet, Ratkó Józsefet, Bella Istvánt; a „Kilencek” csoportját, így Utassy Józsefet, Kiss Benedeket, Rózsa Endrét, valamint a fiatalabbak közül Nagy Gáspárt, Baka Istvánt és másokat. A Narodna Kultura kiadóval közben aláírtam az újabb szerződést. Nyolcszáz oldalon, tízezer soros antológiában a klaszszikus magyar költészetet ismertetjük, miután az ilyen átfogó magyar antológia utoljára több mint húsz évvel ezelőtt jelent meg. Ha minden sikerül, ez a vállalkozás is elkészül két év múlva.

VARGA CSABA

ALFÖLDY JENŐ

Aki megmérte önmagát

KÁLNOKY LÁSZLÓ KÖLTÉSZETÉRŐL

Aki az irodalmi kritikairás közleményeiből kíván tájékozódni a kortárs költészet értékeiről, kevés fogalmat szerezhet Kálnoky László művének súlyáról. Míg nemzedékének, s az utána érkezőnek számos költőjéről könyvespolcokat, hosszú bibliográfiai fejezeteket megtöltő bírálatok, elemzések, pályaképek és hódoló köszöntések íródtak, a Magyar Irodalmi Lexikon 1963-ban kiadott első kötete Kálnoky-fejezetében ilyen lakonikus a kritikák felsorolása: Weöres Sándor: Nyugat, 1939; Sótér István: Négy nemzedék (1948); Komlós János: Új kötetek, régi versek (Kortárs, 1957). S ezek közül is az első egy pályatárs — igaz, minden szavában érvényes — mindössze húszsoros írása, a második egy antológia néhány soros bevezető jegyzete, mely akaratlanul is túlságosan hosszú időre hintette el azt a legendát, hogy a *Szanatóriumi elégia* költője egyversű poéta, a harmadik pedig inkább pamflet vagy bunkócska, mint műbírálat vagy elemzés.

Igaz, a lexikon első kötetének nyomdába adásáig az akkor ötvenéves Kálnoky mindössze két verseskönyvet mondhatott magáénak (*Árnyak kertje*, 1939; *Lázás csillagon*, 1957). A visszhangtalanság és a nyomasztó közöny azonban inkább oka volt lírai szűkszavúságának, mint következménye; újabb költészetünkben alig van az övéhez hasonlóan mostoha poétasors.

És a lehangoló lexikonfejezetecke óta?

Igen, azóta jócskán gyarapodott a Kálnoky-irodalom. Sükösd Mihály elhárította a Komlós János-pamflet élet, majd igényes kritikában foglalkozott a *Lázás csillagon* verseivel Rónay György és Lengyel Balázs. Az 1970-ben kiadott *Lángok árnyékában*, s az 1972-ben megjelent *Letépett álarcok* válogatott verseinek visszhangja már megközelítette azt a fogadtatást, mely megilleti. Vas István két írásában (pályaképben és verselemzésben) foglalkozott a költő műveivel; a fontosabb kritikai megnyilatkozások közül (a megjelenés sorrendjében) Héra Zoltán, Fülöp László, Szabó Ede, Solymos Ida, Gömöri György, Garai Gábor, Iszlai Zoltán és Rónay László írása említhető; ezenkívül Darázs Endre rádió-előadása és *A magyar irodalom története* hatodik kötetének Rába György által írott Kálnoky-fejezete.

Ha végigtekintünk a kritikákon, kiderül, hogy elsősorban a költőtársak tartották számon Kálnoky munkásságának vívmányait. A főhivatású szakkritikusok közül kevesen fedezték föl a nagyközönség számára. A *műfordító* Kálnokyt, válogatott versfordításai első megjelenése óta (*Szeszélyes szüret*, 1958) sokkal osztatlanabb elismerés fogadta, mint a költőt. Eredeti művének behatolása az irodalmi köztudatba tehát a toleránsabb irodalompolitika éveiben is viszonylagosnak mondható.

Milyen okokra vezethető vissza ez a nagyfokú elszigeteltség?

Belső és külső gátló körülmények, romboló erők kíméletlen sorozata játszott össze, hogy e kivételes költőtehetség ilyen nehezen bontakozzék ki, s csupán évtizedekkel a pályakezdés után kapja meg a lehetőséget, hogy a beavatottakénál szélesebb térségekben is hódítson.

Ahhoz a nemzedékhez tartozik, melynek kibontakozása igen keserves volt a har-

mincas-negyvenes években (lásd Rónay László: *Az Ezüstkör nemzedéke* című tanulmánykötetét, és Vas István *Miért vijjog a saskeselyű?* című memoárját a Kortárs 1975-ös számaiban). Bár e generáció, a Nyugat úgynevezett harmadik nemzedéke olyan kiválóságokat mutatott föl, mint Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Jékely Zoltán és Vas István, a korszak idősebb kritikussai — például Halász Gábor vagy Szerb Antal — fejlődésük első egy-másfél évtizedében fanyalogva, a felőni képtelen költőtanoncnak járó vállveretetéssel fogadták őket. S akit ez a nemzedék tanító-mesterének tekintett, Babits Mihály is meglehetősen szigorral osztályozta a fiatalokat: önállótlannak, unalmasnak és konvencionálisnak érezte verseiket.

A legsúlyosabb ítéletet Kassák Lajos fogalmazta meg. A századvég szentimentális költőihöz, Reviczkyhez és Makai Emilhez hasonlította őket; verseikből szerinte nemcsak a forradalmi gondolat, hanem a művészi invenció is hiányzik; az élő ember és a termékenyítő gondolat veszett ki lírájukból; mesterükhöz, Babitshoz sincs közük, mert bennük nyoma sincs az övéhez fogható lázas keresésnek, tragikus viaskodásnak.

Az idősebbek általában azt a heves készülődést kérték számon utódaiktól, amelyre saját múltjuk emlékeztette őket. Nem számoltak azokkal a körülményekkel, melyek, igaz, a saját körülményeik is voltak az ellenforradalmi, faszálódó korszakban, de sokkal inkább gátolták az induló tehetség kibontakozását és társadalmi cselekvését, mint a már tekintélyt szerzett művészegyeniségek őrtoronyba zárkózó továbbélését. Az első és második nemzedék esszéistái azt vágták a pályakezdők szemébe (nem is voltak már olyan kezdők!): mért nem viselkednek úgy, ahogyan ez a lázadó ifjúságtól elvárható? Fegyelem, formakultúra, műveltség, mindez együtt van bennük — de hol a vállalkozás újszerűsége, a kihívás, a megbotránkoztató kaland?

Weöresék már azt is joggal utasították vissza, hogy egy kalapaljba helyezték őket (lásd „*Harmadik nemzedék*” című versét). Valóban, inkább csak bizonyos tulajdonságok hiányában, s nem meglétében hasonlítottak egymásra. Körülbelül úgy, ahogyan a történelmi időjárás hol arcánnyékoló csuklyát kényszerít a költőkre, hol megengedi a lengébb viseletet. Ezt azonban nem szabad összetéveszteni az uniformissal.

A nemzetiszocializmus térhódításával körülbelül egyidőben kezdték a pályát, s így több szempontból is fenyegetettnek érezhették magukat. Személyes, nemzeti értelemben egyaránt. Közös esélyük volt a bármikor bekövetkező háborús mozgósítás valami végzetesen értelmetlen céllal, néhányukat közvetlenül a léteben veszélyeztette a faji megkülönböztetés, majd az üldöztetés — és mindük szellemi kibontakozását egyformán belterjessé tette az elviselhetetlen ideológiai radikalizmus. A fiatal — többnyire polgári eredetű — írástudók történetesen alkatilag sem tartoztak a harcoló ember típusához. Magatartásuk mégis egyfajta ellenállás volt: passzív rezisztencia. (Már amennyiben ez általánosításból kivonjuk például Radnóti, Kis Ferencet és Forgács Antalt). Többségükben, ahogy Rába György írja: „... a valódi helyett álmodott és képzelt világba menekültek”. A harmincas évek végén hozzájuk csatlakozó Kálnokyval együtt ezt a mottót írhatták volna verseik fölé: „Boldog a bölcs, ki Kövét nem a kinti világban akarja / föllelhetni, hanem ő maga lesz az a kő (...) s végül is erre talál: *Ismerd meg magadat*” (Novalis: *Ismerd meg magadat*, Rónay György fordítása).

Mindebből természetesen következik a költői hagyományok tisztelete, különösen azé, amit a Nyugat első nemzedékétől, s rajta keresztül a világirodalomból örököltek. *Kertet* akartak művelni, nem *őserdőt*: bensőséges lírát, mely éppúgy elfordul az Európa-szerte kimerült avantgarde formai tobzódásától, mint a korszak „barbár” és „ősi” jelszavakkal dobálózó szellemi divatjaitól.

Kéves volt ez ahhoz, hogy kialakuljon bennük valamilyen nemzedéki öntudat; a „mozgalmizás” nem is fért össze egyéniségvédő magatartásukkal. A munkásmozgalom vezetésének etikai válsága is ekkoriban éri el első mélypontját.

*

Kálnoky László e korosztály legmegkésettében érkező költője. Bár 1932-ben már érett verseket írt, melyek későbbi válogatott gyűjteményeibe is bekerültek, a fiatal egri tisztviselő csupán 1939-ben lépett a nyilvánosság elé, saját költségén kiadott *Árnyak kertje* című kötetével. Az egész korosztályra súlyosodó magányosság a vidéken élő költő számára még fokozottabb volt. Igaz, pályatársai (Takáts Gyula, Radnóti Miklós, Vas István és Weöres Sándor) közös levélben köszöntötték a könyv megjelenése alkalmából; széles és ironikus hangján megéreztek a szövetségést. De amint megérkezett az irodalomba, s a fővárosba költözhetett, máris félbe kellett szakadniuk a kialakuló kapcsolatoknak. Két okból is: súlyos betegsége, bordaműtete és hosszas szanatóriumi kezelése, majd a világháború miatt. Az *Ezüstkor* folyóiratban rövid időre összekovacsolódo nemzedék a felszabadulás utánra megfogyatkozott és szétzilálódott. Az utak különváltak, csupán a Kéry László, majd Kolozsváry Grandpierre Emil szerkesztette Magyarság adott nekik valameddig otthont, de 1949 után az elhallgattatás lett osztályrészük, legalábbis azoknak, akik nem voltak eléggé rugalmasak, mert eltérhetetlen szálak fűtték őket, ha nem is a polgári társadalomhoz, melynek mindig ellenzéke voltak, de az útrabocsátó polgári kultúrához. A Vas István memoárjában emlegetett „tartózkodó elegancia” most a frissen toborzott szemantik irodalomtól tartotta távol a következetesebbeket — Kálnokyt is. Csupán a műfordításban tarthaták meg jelenlétüket.

Sokat, nagyon sokat köszönhet ennek a magyar műfordítás-irodalom. Ők egyesítették a „szép hűtlenség” híveitől, Kosztolányitól, Babitstól, Tóth Árpádtól örökölt eufónia eszményét a Szabó Lőrinc-i pontosság és szerkezeti hűség elvével. Kálnoky e műfordítók legpontosabb, egyik legkulturáltabb, s föltétlenül a legtermékenyebb egyénisége. De ami Kosztolányiéék számára kaland, fölfedezés, a modern magyar lírai stílus iskolája volt, az Kálnoky esetében a saját költészetét tápláló lírikusi véna átcsatolása egy másik érendszerre; eredeti talentumát a műfordítói szolgálatnak, sőt robotnak rendelte alá a szerencsés körülmények között legtermékenyebb férfikor évtizedeiben.

Amikor az irodalom politikája végre neki is zöldtet jelzett, egy szerencsétlen epizód ismét évekre elhallgattatta. 1960-ban, az *Élet és Irodalomban* jelent meg *A kegyelet oltára* című satirikus verse. Juhász Ferenc József Attila sírja és Weöres Sándor Antik ecloga című költeménye mellett a hatvanas évek legnagyobb port kavaráó lírai műve lett; néhány irodalmi erkölcsbíró és az olvasóközönség értetlenebb része valóságos ösztütet nyitott szerzőjére, glosszákbán, röpiratokban és névtelen levelekben. Támadóinak *Széljegyzet* című versével akart válaszolni, de a lapszerkesztői óvatosság miatt nem jelenhetett meg. A kedvesezett költő ismét hét esztendeig tartó hallgatásba burkolózott. És közben ismét betegség, szanatóriumi elzártság a világtól, meg a velük járó légtundok.

Ha összeroppan, ha véglegesen elhallgat, mindezt kár lenne elmondanom. De mindezek *ellenére*, meg-megszakadó folyamatosságában is egységes életművet hozott létre, nemcsak műfordítóként, hanem eredeti költészetével is. E pálya — melynek alkotói és elhallgatási szakaszai, fölívelései és lehanyagatlásai kísértetiesen hasonlítanak a sziszüphoszi útra — teljes joggal nevezhető *hősiesnek*. A költői munkaerkölcseinek a magyar költészetben is ritka példáját mutatja föl. *Munkamódszerűl* című verse egész életművére érvényes:

1

*Oly vigyázva illeszd szóhoz a szót,
mint akit csak saját
távolléte bátoríthat beszédre,
s oly aprólékos-pontosan,
ahogyan a halál fiatal arcok
évtizedek múlva megjelenő
ráncainak tervrajzán dolgozik.*

Úgy nézd a jelenségeket,
mint ahogy a be nem kötött szemű fogoly
látja a fákat, bokrokat,
egy pillanattal a sortűz előtt.

Az alapjában szerény, visszavonuló alkat jelentős, bizonyos értelemben nagyformátumú lírai személyiséget teremtett verseiben. Középponti gondolata: az emberi öntudat arra hivatott, hogy esendőségében és mulandóságában is maradandóságra törekedjék. Ezt a törekvést kéri számon, követeli tőlünk, idős korában megújult, prófétai erővel.

*

A sors és életrajz főlvácolását azért tartottam szükségesnek, mert Kálnoky a magyar líratörténet egyik legfájdalmasabb hangú (Vas István szavával: „dolorikus”) költője. Nála pesszimizmábat hiába keresnénk. Kulcsszava a *reménytelenség* és szinonimái. S mintha ez a reménytelenség már az *Árnyak kertje* óta készen kapott érzelmi és tudatállapota volna. De ennek az állapotnak az életrajzzal és a történelemmel összefüggő *eszmétörténete* van. Tragikum — mint a művészetben minden igazi tragikum — katarzis felé mutat.

Vas István érzékenyen és meggyőzően írta le *Gyógyító pesszimizmus* című tanulmányában e végtelen borúlátó líra természetét — legalábbis emberi, lélektani oldaláról. Azt, hogy „... a pesszimizmus, a férfias, a teremtő, az életigenlő — amilyen a Kölcseyé, a Madáché, a Kavafiszé például —, mindig is a megsértett idealizmusból, a meggyalázott eszményből merítette erejét. Kivált a szatíra — mármint az igazi, a magas, amelyik megérdemli a költészet nevét — rejti magában a fokozott érzékenységet, a sebzett hitet”. Vas István szerint a *Lángok árnyékában* „A vereség átmenete után a bosszú kora következett el: bosszú a biológián, a történelmen, a szerelmen”.

Valóban, ezek a költő szorosabban vett személyes indítékai: kidalolni a fájdalmat és megkönnyebbülni, visszavágni a világnak a sérelmekért, és szatírmaszkot öltve nevetni a rárótt testi-lelki szenvedés fölött. A Kálnoky-típusú költészet igazi célját azonban másként is jellemezhetjük.

Ha egy jelentős művészegyzéniségre tartós szenvedést mér a sors, akkor a művészet könyörtelen törvénye szerint a legfőbb tennivaló: tedd a műalkotás *tárgyává* szenvedéseidet — azért ezeket és nem másokat, mert íme valami, amit belülről ismeresz. Mellékes, hogy ha sikeresen objektiváltad őket, akkor valamennyire már el is idegenítetted önmagadtól, s levetted súlyuk egy részét; mellékes, mert a nő úgyszem szán meg érte, a betegséged nem gyógyul meg, s a világ sem lesz jobb, hiszen a világ megváltásához Krisztus megfeszítése és a Biblia is kevésnek bizonyult. És az is mellékes, hogy mégis a saját fájdalmaid, szorongásaid köszönnek vissza a műből; mit sem enyhít rajtuk, mert ha eddig kételkedtél zsarnoki egyeduralmukban, hát ezután majd nem kételkedel benne; meggyőz a támadhatatlanul igaz mű. Egy a fontos: hogy műalkotás legyen, lét a léted nélkül vagy helyett, teljesség az élet csonkasága helyett, tökéletes, zárt világ a hézagos világ tökéletlenségével szemben. Ez a fontos, a többi mellékes, az is, hogy életed értelmét leled benne. Kálnoky ars poeticáját ilyennek érzem.

E költői hitvallás kétségtelenül nem az egyetlen a lehetségesek közül. Egy Petőfi vagy egy Victor Hugo másként vélekedett, s a társadalmi hasznosság szempontjából biztosan övék az elsőbbség. Mégis elgondolkozhatunk: ha a modernséget Baudelaire-től eredeztetjük, s a magyar lírában József Attilát tekintjük a modern törekvések összefoglalójának, akkor erre az álláspontra is föltétlenül igent kell mondanunk.

Kálnoky Baudelaire követőjeként indult, s egyik leghíresebb korai költeménye, a *Szanatóriumi elégia* (1942), továbbá a *Baka utca* és a körülötte keletkezett versek

tanúsága szerint József Attila is tartósan hatott rá. A proletárköltő *Művészetbölcseleti alapelemek* című írásában olvashatjuk: „Azt is mondták az irodalomról, művészetéről, hogy érzelem kifejezése (...) Holott a művészet legalább annyira különbözik az érzelem kifejezésétől, mint a sírás meg az ásitás a színpadi sírástól, ásitástól (...) ha valaki sír a színpadon, az nem azt jelenti, hogy a színésznek bánata van, mert hisz akkor közvetlen kifejezés volna. Sőt, a színésszel madarat lehetne fogatni, ha jól adja a bánatosat. Hát nem is érzelem kifejezéséről forog ott a szó. Éppen megfordítva, a bánat, az érzelem a forma, azaz formai elem, amely valami másnak a kifejezése végett szerepel”.

Fölmerül a kérdés: ha a műalkotás szempontjából ilyen mellékesnek vélem Kálnoky szenvedéseinek sorozatát, akkor hát miért beszéltem róluk? Nos, nem azért, hogy az olvasó megértő türelmét kérjem ennyi pesszimizmus és reménytelenség elviselésére, nem azért, hogy szánalmat keltsek a magánember iránt. Művészsorsát — a kötelező irodalomtörténeti informáláson és az elmúlt irodalompolitikai helyzet ismertetésén túl — elsősorban azért vázoltam, mert ez az a tárgy, amelyből műalkotást formált.

Nézzük, mi az a József Attila által említett „valami más”, mely az érzelmek kifejezése „helyett” manifesztálódik műveiben. Természetesen először is maga a hiánytalan, zárt kompozíció, minden alkotóelemével. Ha ezen belül az *eszmét* akarjuk a fogalmak nyelvére fordítani, leghelyesebb, ha *in medias res* egyik legkülönösebb költeménye, a *Hérosztratosz*, s a körülötte keletkezett versek vizsgálatára vállalkozunk. E poéma Kálnokytól szokatlan agresszivitással és öntudattal vágja a világ szemébe kihívását.

A gyanús és baljós műben nem közvetlenül, hanem Hérosztratosz nevében szóial meg. Hérosztratosz a hagyomány szerint egy görög, aki i. e. 365-ben felgyújtotta Artemisz istennő epheszoszi templomát, hogy nevét így tegye híressé. Tettével annak a típusnak megtestesítője lett, aki minden áron, még bűntény árán is hírnevet akar szerezni. A költő e kétes hírű, kisebbrendűségi érzését agresszivitással leküzdő hős, vagy inkább antihős mezébe öltözik. Valójában nem róla, nem is a költő és a világ viszonyáról van szó; sarkított véleményt mond ürügyén. Fölösleges is volna ráerőszakolni a versre az erény tolkodó gráciáját — démoni lángokkal ékes. Azt sugallja, hogy a törvényhozók és a „délceg kérkedők” — a hatalmasok és szerencsések — által kisajátított világban erő és erény viszonylagos; a megalázottak és megszorítottak, a gyengék olykor kiszámíthatatlan és döbbenetes erőket rejtgetnek. Ha egyszer fellázadnak, lényük törvényen kívüliségével gátlástalanul hajtják végre az ítéletet a képmutató törvények birodalmán, mely lényegében semmivel sem erősebb vagy erényesebb náluk. Átvittebb értelemben: az erősekben rejlő gyöngesség, az erényesekben lappangó bűntudat ideje jön el. Ha a prózairodalomban keressük megfelelőjét, Bulgakov A Mester és Margaritája adhat támpontot.

A gondolat egyébként fordított pendantja annak a baudelaire-i véleménynek, hogy az erény egyértelmű a gyöngességgel. („Torz kéj, gyújtogatás, vad méreg, sanda penge / ha víg ábrákat eddig nem hímezék / sorsunk hétköznapi, komisz vásznába még, / azért van, jaj, csupán, mert lelkünk tette gyenge” *Előhang*, Tóth Árpád fordítása.) Ha ez igaz, akkor az is, hogy a gyöngö, az erény karámából kitorve, féldlmetessé növekedhet. Mármost ha valaki etikaellenes kánont fabrikálna Baudelaire botránkoztató szavaiból, a francia költő saját írásai szégyenítenék meg buzgó-ságáért. Pierre Dupont-ról, szocialista költőkortársáról írta a következőket: „A l'art pour l'art iskolájának gyermekes utópiája, mely kirekesztette az erkölcsöt, s gyakran a szenvedélyt is, szükségszerűen maradt meddő: szembeszökő ellentétbe helyezkedett az emberiség géniuszával.” Hol hát az igazság? Ott, hogy a Dupont verseiben meg-látott erkölcs nem azonos a Baudelaire saját, nagypolgári környezetében fölfedezett erkölcsökkel; nem azonos azokkal, melyeket A *romlás virágai* költője támadott.

Kálnoky gondolkodása sem szimplifikálhatóbb, mint Baudelaire-é. A *Hérosztratosz* önállóan megálló műalkotás, mégis érdemes a környezetébe ágyazottan szemlélni. A *Lángok árnyékában* három ciklusban szerkesztett kötet, de a ciklusokon belül is megfigyelhetjük a kisebb verscsoportok szorosabb összefüggését. Egy gondolatkör

gyűrűvetése például a szerelmi csalódás több verse, vagy az emléktelen — de nem jeltelen — elmúlás három költeménye, *Az elveszettek*, *A vár* és *A kapu* — és így tovább. Az a verscsoport, melyhez a Hérosztratosz tartozik, Kálnoky életművének egyik legnagyobb vívmánya. *Az Önéletrajz helyett*, *Születésnapomra*, *De profundis*, *Lángok árnyékában*, *Hérosztratosz* és *Hamlet elkallódott monológja* alkotja ezt az egységet.

Merész vállalkozás egyetlen gondolatsor füzéréként beszélni az életmű egy rövid szakaszáról, mégis szükséges ahhoz, hogy a Hérosztratosz egyetemes tagadását a költő életpartoló eszmeisége láncszemeként értsük meg.

Az Önéletrajz helyett és a *Születésnapomra* az önismeret és öngűny ikerkölteménye. Az iróniát a legmagasabb fokú öntudat és önérzet eszközüvé avatni — csupán kivételesen jelentős személyiségnek sikerülhet. „Az öngűny túsúrásait / elkenődzik az arcon / a tükörrre rászáradt légyköpések” (*Önéletrajz helyett*): nem gúnyolódhat saját magán, aki undorral fordul el az elébe tartott „légyköpéses” tükörről; nincs *mihez* mérnie magát, a világ nem ad rá mértéket. Egyik tanítómestere, Kosztolányi álláspontjára jutott („En önmagamat önmagammal mérem”): „Ügyet se vet mások tálkáira, / súlyaira, aki megmérte önmagát”. A *Születésnapomra* szerint a testi romlással párhuzamosan belső birodalmakat hódít az önismeret: „Mészől szűkül az ér, a szív, az agy, / de egyre tágul az önismeret, / amíg holttá meredt / rákok, csigák között magamra hagy / a tél elől hátráló tengerár”. Növekszik, hódít az önismeret, de nem tudható, van-e haszna, értelme: „Ha nincs miért, a lélek küzdjön-e”. Nem stilizálja át diadalmasan a tehetetlenségi nyomaték erejével gyarapodó önismeretet; kérdés formájában hagyja ezt az ambivalens állapotot, s majd a következő versekben válaszol.

Sorrendben a *De profundis* remeklése következik. „A mélységből” kiált, a régi zsoltár fogalma szerint a siralomvölgyből. A kezdettől szinte fokozhatatlanul pesszimista költő (vagy inkább a kérdést újra és újra ránk kényszerítő, hogy meddig fokozható még ez a pesszimizmus) mindig hajlamos volt korábbi éleztakaszát az elvesztett szépségek és örömek nosztalgikus idejeként szemlélni, holott éppen tőle tudjuk: korántsem valamilyen idillből érkezett; még konzolidált, jómódú korai ifjúságából is csak az unalom és undor életérzését hozta magával. Mégis így kezdte például 1943-as *Férfikor* című versét: „Boldog költő voltam hajdanta én”. Néhány évvel ezelőtt írt verselemzésében (Szabó Lőrinc: „Nem!”) így fogalmazott: „Mindennek, ami az emberi szív számára kedves és drága, csak akkor ismerjük fel igazi értékét, amikor már jóvátehetetlenül elveszítettük”.

A *De profundis*ban úgy méri jelenét — régi közhellyel így mondhatjuk — a „megszépítő messzeségbe” merülő múlthoz, hogy a nosztalgia erejét derékba törí, s megcsúfolja az irónia: „Nem ráz meg többé tornyokat sóhajtásom szele, / vérem piros folyója nem zúg át a földeken”. Az önmaga ellentétébe, a heinei iróniába átcsapó, túlzó pátosz határozza meg a vers hangját — egészen addig, míg a felfokozott pátosz észrevétlenül meg nem telik a szenvedély izzó fűtőanyagával. Emlékezése csupa parodisztikus távolságtartás: „Hová lettek a fiatal nők, / kik szívem rózsaszín lazacszeleteit / tartósították illatos olajban, / és spulnira csavart / érzelmeimet tűdobozba zárták?” Az ifjúság életereje mégis eleven emlék; a létezés szépsége, a személyiség jelentősége sugárzik ebből a ragyogó metaforából: „Érzem, / nem vár többé az alkalom / nyihogva, fölkontározottan”. Itt már nyoma sincsen öniróniának — annak, hogy „idomtalan fejű / bűvár gyanánt bukdácsolok / a múlt mélytengerében”. Lélektani építmény ez — szerkezetét, logikáját a fokozatos komolyodás határozza meg.

Mielőtt a tragikum teljes nagyságában kibontakozna, az önelemzés visszavetül a világra: hogyan látja e mindenről lemondó állapotban hétköznapijainkat, a nagyvilág megszokott eseményeit? „Már egyre tűrhetetlenebbek / a klozettkefe-bajuszok / a répbunkó orr tövében”. Századunk diktátorarcai vonulnak föl előttünk, szinte a gyerekrajzok vagy csúfolódó versikék naïv karikírozásával. E naivitás persze nagyon is tudatos: ártatlanságát és kívülállását jelzi. Majd a tévéhírek gyorsan tűnő, össze-

mosódó arcképvillantásai: „a képernyőn úszó lepényhal-arcok / és elvitorlázó fülek”. Ez már a *szatirikus*, a közéletről véleményt mondó Kálnoky hangja, a *Kancsal világ*-ciklus írójáé; eredetét legkorábbi verseire vezethetjük vissza (*Az a kis ember ott belül, Őszi képek kisvárosból* stb.). Végül a befejező sorok komor fenséggel, tragikus szépségében mutatják a magánosságra ítelt sorsot: „Ha nincsen fültanú, / egyre gyakrabban hallatom / a megcsonkított cédrus jajszavát”.

A *Lángok árnyékában* közvetlenül készíti elő a *Hérosztratoszt*: „Hiába fél, / kegyelmet is hiába kér, / ki lángok árnyékában él” — a személyes körülmények és a történelem véglegesen megpecsételte lírai hősnéek sorsát, ezért nincs más hátra, mint hogy a következő versben ő maga változzék gyűjtogatóvá.

Egy árnyalatnyi hangsúlyeltolódás, egy lépés a kultúratörténeti kelléktárból előhívott Hérosztratosz-maszok mögé — és máris előttünk áll a sérelmekért bosszútálló démoni ember, Petőfi *Őrültjének* leszármazotta. Öngyalázó tirádával kezdi, szavai egy III. Richárdhoz méltók: oly szélsőségesek, hogy ez már önmagában is a meg-alázottság és gyöngeség heroizálása, kétségbeesett apológiája. Ez a „félmagon fogant vénarcú csecsszopó” (és így tovább, hat keményen kikalapált, pontosan cezurált jambikus triméteren keresztül) nyíltan át is vált a licitálón kérkedő fölény hangjára: „túléli híretek, ti délceg kérkedők, / nevét el nem felejtik, míg csak ember él, / s az alvilágban is külön hely illeti”.

Kimondja a földi lét, sőt az egész Univerzum egyik nagy törvényét: a teremtésben sokkal erősebbek és hatékonyabbak a romboló tendenciák, mint az építők. S nemcsak a természetben, hanem a társadalomban és az ösztönökben is. Fenyegetésként hangzanak szavai, megvetően jósolja az alkotómunka eredményei fölött a halálos ítéletet, melynek végrehajtásából maguk az emberek is kiveszik részüket. Sürgeti, akarja már a pusztulást: „A csóva lángja lobban, mit rátok dobok...” Hiába ítélik halálra a szentségtörőt, hiába nyúzzák kinpádon a templomrombolót a „holtradöbrent, hibbanterényű jámborok”. A pusztítás démona elpusztíthatatlan, az általa hirdetett és meggyorsított végzet fátylaja kiolthatatlan. Bosszúvágya nemcsak személyes indulat tehát, hanem kozmikus erő, a dolgokban rejlő tagadás szelleme.

A *Hérosztratosz* — tárgyából következő, romantikus túlzásaival is — tisztán tagolt, nagy műgonddal artikulált vélemény egy hétköznapi észjárással artikulálhatatlan életérzésről; tökéletes formába öntése eleve a *tagadás tagadása*, mert műalkotás a pusztulásról. Ezen belül: ítélet a „hibbanterényű jámborok” hazug, képmutató világáról, mert ha holtra döbbennek a gyöngeség lázadásáról, ha elevenen nyúzzák meg a vakmerőt, akkor valami az ő erejükkel és erényükkel sincs rendjén; ha tüsszel-vassal irtják ki a vészthozót, akkor őt igazolják, a tüsszel-vassal fenyegetődőt.

A költemény szigorú logikával végigvitt művelet. Kálnoky abban is Baudelaire követője, hogy öntudatosan kormányozza alkotó munkáját, s tobzódó indulatait is a mesterségbeli tudás és józan művesség keretei közé kényszeríti. Maibb kifejezéssel: objektiválja. Képei láttatók, túlzásaikban is realiztikusak, látomásait maradéktalanul átadják az olvasónak. Esméltető ereje az Arany János-i szőlősgazda példájához hasonlítható: „én uram isten! Csak rajta! hadd lám: mire megyünk *ketten!*”

Az életsorsból és a baudelaire-i indításból már megmagyarázottak tekinthetjük, miért ilyen sötét színezetű és baljóslatú ez a költészet. De még egy fontos körülménnyel föltétlenül számot kell vetnünk. Kálnoky — Weöres Sándorhoz hasonlóan — egy kultúra, nevezetesen a magyar polgári kultúra végnapjaira érkezett, anélkül, hogy hazájában akár történelmi múltként, akár személyes életformájában, átélhette volna e kultúra fénykorát. Magyarországon a polgárság fénykora, ha csakugyan a csúcsra tekintünk, a Nyugat szellemi forradalma volt, két-három tuca nagyra hivatott entellektüel harca. Kálnoky ifjúkora annak a törekvésnek jegyében telt el, hogy a provinciális vidéki életformából kiváljon, s felnőjön ehhez a szellemi elithez. (Mondanunk sem kell, hogy ez tisztán *belső* program volt számára, nem karrier.) Amit a Nyugat és még egy-két fórum szellemi körén kívül megismert a polgári társadalomból, arról csak a lesújtó szatíra hangján szólt mindig. A polgári korszak

utáni társadalomról — társadalmunkról — ritkán van közvetlen szava, de az „örök nyárspolgárról” kimondott véleménye maradandón fontos figyelmeztetés: túlságosan is szívós, nemzedékről nemzedékre újratermelő típus. *A kegyelet oltára* és a többi szatíra ezt a torz emberfajtát ostorozza; *kegyetlensége* nem más, mint az igazmondó művész mindenkori *kegyetlensége* belülről megismert környezetével szemben.

Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az *ostorozó* művészegyéniség markáns típusához tartozik. Jósolgatás nélkül, lehetségesnek tartom, hogy néhány évtized múlva úgy tekint rá vissza egy forradalmi lelkű poéta, ahogyan Ady tekintett Baudelaire-re, Nietzsche-re.

E föltételezést erősíti a ciklusként elemezhető hat vers záró költeménye, a *Hamlet elkallódott monológja*. „Én, az úgyis hamar veszendő, / szégyenetek szemetekbe kiáltom!” Az ostorozásnak nem olyan módja ez, mint a forradalmár Petőfié vagy Adyé, hanem inkább a középkor számos művészéhez hasonlítható, kik aszkézisben éltek — önként vagy nem önként, egyre megy —, s döghalállal, apokalipszissal rémisztgették a gondolkodásra rest, saját romlásukat, maguk ellen hívott végzetüket föl nem ismerő, középszerű embereket.

Azért választhatta Hamlet királyfi modelljét, mert a sérelmekért elégtételt sóvárgó tragikus hősből találta meg a típust, aki partikuláris bosszúvágyát az emberi közösségben fölismert visszásságok végiggondolásával tágitja egyetemes érvényűvé. Shakespeare szavaival, „a sors gúnycsapásai” kényszerítették arra, hogy a tagadás, a kiválás — és most már nem a kívülállás! — prófétai álláspontjára helyezkedjék. A legtöbbször múltba tekintő költő itt korunk sűrűjébe érkezett.

... tanúim

*a legszentebb eszmék, miket kigondolt
a bölcsesség, s mik szétpukkanni fognak
a légben, mint naggyá fújt hólyagok,
ha nem lesz lény, ki magrukig hatol.*

Tanúi, ti. arra, hogy „hibbant tervező elv / munkál túl gyarló alkotásokban”. És mi az a hibás életforma vagy életeszmeny, amelynek szégyenét a költő, illetve a királyfi az emberek szemébe vágja? Némi aktualizálással azt mondhatjuk: a fogyasztói társadalom árufétisizmusa, s a vele járó eszménytelenség:

*csalátkeitek hajórakományra
fut be a révbé, a portéka, mely közt
mohó kézzel turkál a póri nép,
főrangú hölgy s pöffeszkedő tanácsúr.*

Önmaga elhatárolásának módja ettől a félresiklott életviteltől ugyancsak tanulságos. Az úgynevezett harmadik nemzedék tanítómestere, Babits szállóigévé vált szava visszhangzik az utolsó sorban:

*En megvetem e szennyes kacatot,
mellyel rosszra bírjátok rá az embert.
Üzletelésekben semmi részem.
Szabadon fogok meghalni, s ha már
ellenfél nem lehettem, el nem állok
cinkosotoknak ...*

„Vétkesek közt cinkos aki néma” — mondta a *Jónás könyve* prófécijában Babits. Kálnoky nem „ellenfele” azoknak az embereknek, akik gyanútlanul és tudatlanul fordulnak el a „legszentebb eszméktől”, ahhoz pedig túlságosan beteg és elszigetelt, hogy a hamis próféták ellenfele legyen a nyílt harcban.

A mizantrópia nem kenyerere annak, aki mindig részvétellel szólt a szenvedőkről; szatíráiban, a kegyetlenekben is, úgy mutatta föl a megcsúfolt eszményeket, hogy

az a felelősség, a halhatatlan emberség hitvallása. Az *értelmiségi* (és csak annyiban „polgári” értelmiségi, hogy többnyire a társadalom polgári jellegét választotta kritikája tárgyául) mondja ki vádjait és ítéletét, egy olyan korban, melyben nem fekete-fehéren válik el a rossz a jótól, mint a második világháborúban, hanem alattomosan ülepszik az emberekre az eszmei légszennyeződés, de az önvizsgálat katarzisa mindenki számára megszerezhető.

A magyar líra közönsége hozzászokott az ige hirdetéshez.

Ha az *ige* nemcsak cselekvés és történet, hanem létezés és állapot is, és ha a cselekvés gondolkodást is jelent, akkor az ige hirdető magyar költészet közönsége a létezés állapotának és a cselekvő gondolatnak tökéletes művészi megjelenítését is megbecsülheti.

ZIMONYI ZOLTÁN

Tágabb határban

SERFŐZŐ SIMON : MA ÉS MINDENNAP

„Szerény, csendes, összeharapott ajkú makacs kölyök, férfias elszántsággal, megtartó konokossággal. Valahol az irdatlan külvárosokban lakik, istentelen albérlésben, éjszakákon át olvas, s a lópokrócos ágyon ír hazasíró költeményeket. Képei meg-hökkentőek. Ezek a képek még akkor maródtak recehártájára, mikor a tájtól meghatódva, a kölyök könnyein át nézte a dűlőutakat, a növények csodáit.”

Amikor Serfőző Simont éppen tíz esztendeje megismertem, nemcsak Váci Mihály rádióban elhangzott fenti ajánlásáról nem tudtam, verset is mindössze néhányat olvastam tőle. Iskoláim végeztével kerültem haza Miskolcra, a tanácsra, népművelési munkakörbe. Oda, ahol ő már régebben vergődött. A jelentései (melyek írására, mint felügyelőt köteleztük) kurták voltak, ahogy kevés szavú maga is. Később, az *Otthonatlan munkások* című riportjában megírta közös múltunk néhány epizódját; elbocsáttatása — ha részleteiben nem is valódi — végső soron igaz történetét. Őrzök néhány emléket ez időből magam is. Egyszer, midőn a munkásszállók kulturális tevékenységéről kellett beszámolnia, a szíppantások szünetében, cigarettafüstben mentegette csaknem üres jelentőlapját: „Írjam be, hogy a szállólakók (falvakból-tanyákból kifordult sorsosai különben) szakadozott ágynemű, elhordatlan szemét gondja között élnek? Beírjam-e?”

1966-ban megjelent első kötetét inkább csak munkatársi figyelemből vettem meg. Azután belémívódtak a sorai. A származtató világról hozott hiteles lírai üzenete ragadott meg. Egy, azóta már elsüllyedt Atlantiszról szól: az évezredig történelem alatt élő parasztságról, amelynek eszköz- és szokásrendszerébe az ő generációja született utoljára, s alig hogy megpillantotta, tanúja lett máris az elmerülésének. A sorsváltásról, amely átformálta az otthonmaradók évszázados életvitelét, földtulajdon-fogalmát, és tömegeket indított el a gyárakba, a fogadásukra készületlen városok munkásszállásaiba, albérletekbe, a kétlakiság ingavonárára.

Serfőző Simon 1942-ben született Zagyvarékaszon, Szolnok megyében, tanyasi kisgazda első és egyetlen gyermekeként. Mozdulni vágyó, de még érintetlen világ adta az első benyomásait, felnőni azonban már a falvakból kirajzó többszáz ezer „sorsa dűlői mentén” nőtt fel, ott járta-betűzte iskoláit. Tizenhat éves korában Újpestre

indult szerencsepróbáló rékasi társai után; segéd- majd betanított munkás lett, míg nem az Új Írás — 19 éves ekkor — be nem mutatta. A költői tehetsége ütött rést a közös sors külső burkán. Művészpályára kap jogosítványt, de már a bemutatkozó vallomásban és versekben egyként tapintható: a tájékozódási pontja e közös sors marad, főként az otthon, amely köré a készülő költői világkép elrendeződhet. „Szombatoként hazajárok rendszeresen szüleimhez. Szeretek hazamenni. Szeretem a tájat, az embereket, a földet.” A kötődés e nyílt vallomását idézni is elegendő, önmagáért beszél! Az egyik versről azonban — *Otthon* a címe — érdemes részletesebben is szólni, mert a költői létforma megszületésének pillanatára, alkotáslélektani mozzanatokra utal. (A vers egyébként szorosabban is a tárgyunkhoz tartozik: a *Ma és mindennap* című, legújabb kötetébe vette ugyanis csak föl első ízben Serfőző Simon.)

A vers az egyik legismertebb Petőfi-költemény — az *Egy estém otthon* — helyzetét idézi: hazalátogató fiú, az anya, apa, lámpagyújtás, este, vacsora-csönd a motívumai. Mégis egészen másról szól. Mindössze három strófa. Így kezdődik:

*Anyám a vonathoz eljött elém.
Segített a csomagot vinni, s már az úton
arról beszélt, mennyi minden történt, mióta
engem magukba ragadtak a messzi városok,
s hogy itthon már teljesen megváltozik az élet,
s én ezt alig-alig tudom.*

A lehető legprózaibb elbeszélő előadásmód jellemzi, csak egyetlen sorát emeli meg — igen mértéktartóan — a képalakítás („engem magukba ragadtak a messzi városok”). A második strófa hasonlóan száraz közléssel folytatódik: „Kivezetett a kertbe, apám épp permetezett...” Ekkor azonban fordulat következik, lassan fölfénylenek a szavak, a leíró-elbeszélő forma egyre festőbb-láttatóbb. Hangulatot áraszt az otthon:

*„magas felhők lobogtak a táj fölött,
pillangózni kezdett a szél, s míg beszélgettünk,
hullt a fák alatt a harmat, az éj kékjébe
szédült az alkony, s hazafelé indultak
a szekerek a távoli, poros dűlőutakon.”*

Egyszerre minden megváltozott, az otthoni hangulatban érzések fülnek, a hazalátogató rátalál a költőre önmagában. Este, a békés vacsora-csendben — harmadik strófa — a megtérőben „rímek, verssorok kavargó tánca kezdte hullatni a fényt.”

Mi is történt tehát ezeken a hétvégeken? Itt, az elidegenedett és mégis otthonos világban válik ketté Serfőző Simon térbeli és lelki létezési formája, de itt nyeri el egyben újabb összefüggését is: megtalálja költői világa archimedeszi pontját. A tanya elhagyása számára és nemzedéktársai részére az egyetlen lehetséges társadalmi létezési forma; a költői létformát viszont a tanya, a falu, az otthon jelenti. Hazatérve „Olyan jó a gyár döngő ütőeréről / Most a szívemre tenni a kezem. / Anyám az ég, levegő / És a kaszák napba-csorgó fényének lendülete...” Az ihletettség állapotát csavarja föl benne az otthon: „elönt újra az öröm, mert fölfedezem: a ház mögött repül egy domb a napba, ingjét oda dobja épp a zöld kémény mögé.” (*Híába.*)

E hangulatok a költői hajlamot szabadítják fel csupán; az idillre szerencsére nincs érzéke Serfőzőnek. Az otthon megtalált költői létforma nem az ófalu romantikáját, hanem az „erre a részére tartozom hazámnak” parancsát rója ki rá. Az otthonmaradtak, a „tanyákban vakláló vakoskodók” és a városba áradó új munkásrétegek, valamint az „összetörődött életű ingázók” — személyes tapasztalatból is ismert — sorsának mondását. Az eredetében szűk, a származtató világ iránti hűség így táglul korszerű népiséggé, a „munkát két kézzel végzők” iránti osztályelkötelezettséggé.

1966-ban megjelent első kötetében — mint idéztem — az a megőrző képessége a szembeötlő, amellyel Serfőző a gyermekkor-kamaszvilág emlékeit már felnőtt fejfel

versbe örökítette, drámai tónusú önarcképet festett. A hangsúly egyaránt illeti a jelzöt és a jelzett szavát, a drámait és az önarcképet. Friss népi szürrealizmussal és realizmussal fogalmazza meg a belső életfordulóit, úgy, hogy az életrajz (a tanya, a szülők, az elszakadás a származtató, így otthonosabb világtól, a katonáskodás és a város idegenségébe érkezés) állomásait is felvázolja, s kimondja az új közösségbe épülése szándékát. *Hozzátok jöttem* — írta féltő figyelemmel versei fölé a kötet-címet. Vajon az egész közösséget kereső kéznyújtása elfogadásra talál-e, meghallgatják-e szavát, mellyel a mai ember gondját-baját-örömét készül szólaltatni, megízésítve az elhagyott jászkun szülőföld nyelvi zamatával, emberi példájával, a sokszázados múlt megőrzésre méltó hagyományaival, otthoni emlékekkel?

Az ellentétes térbeli és lelki, társadalmi és költői létezésforma miatt a kötet feszültségekkel telítődik. A népi világkép fogja-ereszti. Az egyik versében emlékeiben ballag vissza az elhagyott „házába”, a szülők csillagélete után tájékozódik; egy másikban viszont elpanaszolja, hogy hazatérve az ajtót meg sem találta, térdig zsugorodott a gyermekkori ház. Áhítattal ejti ki a szülőföld nevét, az elhagyott tanyát, a sárból felálló itatóvályút, de (ahogy a tanyaablakon egyszer már kiszökött, el a városba, más sorsba) hátat fordít annak a világnak, amely a nosztalgia kantárján próbálja visszatartani. A városban jár, piros medvét énekeltek a kohóban, lassan ott is ráismer a szavakra. A kötetben a gyermekkori idillje, a kakassal, bocival patriarchális melegségbe záró összebúvás; a tanyavégből visszanézó suhanc oldalát kirúgó elvágódás, a fogva tartó nosztalgia, a helykeresés, az élettel ismerkedő fiatalember racionalizmusa váltja egymást. Egyszerűbben: a *gyermek*, a *kamasz* és az *érett fiatalember* szemlélete. Mindez jelzi, hogy *Serfőző az első kötetében nemcsak élményeit őrizte meg, hanem azokat az ösztönös szemléleti módokat is, amelyeken egykor a mindennapjait átszűrte.*

Első kötetének a megjelenése már Miskolcon érte Serfőző Simont, túl a katonáskodáson és a házasságon. A város befogadta, adott keservet, kenyeret, idegenséget és ismerősöket, otthontalanságot a messziről és máshonnan jöttek, és otthont új lakosának. Alig érkezett meg, bele sem talált az itteni szokásokba, máris gazda lett, előbb a népművelés, majd az irodalom hivatalosa, jelenleg a Napjaink szerkesztője.

A második kötetében (*Nincsen nyugalom*, 1970) ugyanazt az életanyagot írta újra, mint korábban, csak időközben felszámolta az élményekkel egyidős, mindaddig megőrzött szemléleti formákat. Nem ismétlődik meg az első kötetbe be-belopakodó gyermekkori idill, a fantázia pitvarhomályi varázsló hatalma, elmaradnak a lírai ön-életrajz állomásai is. A korábban időbeli és személyes élményként versbe emelt életanyagot most egy újabb szemléleti forma, a felnőttkor életismerete egységesíti, komorítja, s terem megöle költői világképet, amely a népiesség elemeiből épül. Az őszöktől ellesett példaként csendes és bátortalan, de belül szívós és konok emberiséget fogalmaz. Hatalmas kicsi asszonyokat idéz, akik „bár erejük nincs annyi, hogy a hátukra zuhanó falevéltől ne essenek el”, „mégis hatalmasok, jajgatva dolgoznak, a földeken anyajogúak, a kisbikát mellükből is megszoptatják, kazlat vesznek nyakukba, lépnek hétmérföldet, gépeken túltesznek... markolják, megesszik a munkát, filléreken áttelelnék, a legnehezebbet kibírják” (Hatalmas asszonyok). Az idézett részből látható egyben Serfőző egyik művészi módszere is, a mitizáló-megnagyítás, az archaikus őszanya-földanya kép megidézése.

Idill nélküli életszeretet hatja át, a veszélyekre figyel — a költészet egyik ősi funkciója ez — a jövőt a jövőjétől is félti. E félelem az életért, az örömért van. Az elhagyott világot nagyra, mitikusra növeszti visszaemlékezésében, emberi-erkölcsi tartásának az általánosítása pedig a parasztemberekbe oltott csak azért is helytállást teszi mintának, ahogy kiteve az időnek „...dolgozik, szenvedtetni magát, gyereket nevel, kínlódik az életért, hiszi, hogy nem hiába, azért fél”. Szenvedő és műveltető igealakjai az emberre ölmosodó nagyobb erőket érzetik, világképérvényű tehát a stílusa: a népköltészetből ismerős sorsszerűség megfogalmazását sejdíti. Nem tragikus létértelmezés ez, de nem is utal világelrendezetségre: földközeli, a tapasztala-

latokra figyel, a munkában találja meg a világban eligazító, megtartó erőt: „*fát: vágjon, cölöpöt verjen! A dolgokról szóljon, ha mégis megtévedne az ember!*”

Serfőző *Simon Ma és mindennap* (1975) címmel megjelent harmadik kötete néhány új, fontos tanulsággal szolgál, főként a költői világgképéről és fejlődésvonaláról alkotott véleményünket módosítja.

A mindeddig zárt élményvilág és helyi érdekűnek tűnő elkötelezettség valójában csak most mutatja meg a — bevezetőben már jelzett — tágabb határait. Serfőző az első kötetében az önéletrajzi elemekre tette a hangsúlyt, most viszont a személyes sors feloldódik a parasztság szociografikus ihletettséggel megrajzolt útjában, tömegek sorsává szélesedik. A második kötet a sokaság szolgálatának igénye ellenére is csupán az elhagyott világba pillantott vissza, azt abszolutizálta, nem az országraosztályra táguló tekintettől kapta az igazságát. Vagy legalábbis akkor így látszott. Most, a harmadik kötet viszont arról győz meg, hogy a paraszti életmód és világgkép felidézése nem annak abszolutizálását jelentette, hanem az agónia lélektani állapotával függött össze. Mint a történeti parasztság hagyományos világát utoljára megpillantó nemzedék tagja, s e világ felbomlásának tanúja, nem vonhatta ki magát: származtató világa haldoklásából, a süllyedővel együtt élte át az agónia lélektani állapotát, földidézve még egy pillanatra múltját, tudattalanba merült emlékeit, rejtett titkait. Költészetünkben és a színpadon is (az 1975-ben bemutatott *Rémhírvivők*: című drámájában — Napjaink, 1975. 5—7. sz.) Serfőző ábrázolta a legátfogóbban és bonyolult összvettségében ezeket az élményeket, talán éppen azért, mert az alakítást a megszüntetve-megtartás igénye motiválta. Gondoljunk csak a szellemes dramaturgiára épülő, egyszerre külső és belső nézőpontból vizsgálódó színpadi művére, avagy a verskötet szándékára, amint a születő újba átmenti széthullott világa érvényes értékeit. E harmadik kötet azonban mindezen túl megszóllatja a kétkeziek, a dolgozó osztályok néhány általánosabb életjelenségét. Megismételve a tanulmány bevezetőjében írtakat: az eredetében szűk, a származtató világ iránti hűség így tágul korszerű népiséggé, a „munkát két kézzel végzők” iránti osztályelkötelezettséggé.

A harmadik kötet néhány, korábban írt (és megjelent) költeményt is tartalmaz, amelyeknek egyébként nem mindegyikét keltezte Serfőző. E versek szétrombolják az eddigi kötetekben kirajzolódott szabályos-szabatos költői fejlődésvonalat, amely valójában Serfőző Simon kötetszerkesztésének volt az eredménye. Azok az alapélmények ugyanis, amelyeknek már a 20. életéve tájáig a birtokába jutott, kezdettől ellentétes érzelmeket, hangokat gerjesztettek benne, a kötetbeszédés rendező elvéül azonban Serfőző a rokon tónust tette meg, így stilizálta költői önarcképét. A *Ma és mindennapban* leplezetlenebbül szerkeszt, így retusálatlanok a vonásai is. A korábbi tónusos kötetek helyett eredendő sokszínűsége jelenik meg, ezért tűnnek nemegyszer újszerűnek a korábban is meglevő, de a kötetekből mindeddig kívül rekedt hangok, mint például az értékes ironikus-önironikus előadásmód. Az irónia, a hangnem természetere szerint erős indulati fűtöttséget tételez fel. Serfőző sokfelé vág vele, kemény suhintással nemegyszer. A faluja felé is, amely úgy szereti, hogy elment, ostorát, ekéjét fölraavataloztatta, jöttén csak lúdjai vágják haptákba magukat. A város felé is, amely a bevándorlóknak csak a kalandvágyat látja, s a népfői költők felé, akik melegebb helyekre húzódtak, „cigaretájuk presszóban gyűjt rá”, „versükben barom bódíti el magát, de már nem emlékeznek a hangjára, s inkább átírják”.

Különösen figyelemre méltó a korai, 1965-ös *Megjött!* című verse viszonyítási gazdagsága. A lírai hős — a városba érkező tanyasi fiú — maga a költő, aki a közös sorsról jött szólni. Idegenkedve fogadják. Ezek az évek azok, amikor a falusi élet leromlott, a tsz-ek, a későbbi nagykorúsodás előtt még gyerekcipőben jártak, a nép más megélhetést keres, ingázik, városba megy. A város azonban nem érzi a szociális kényszert: a kalandvágy hozta csak őket, otthon nagy módban élnek — halljuk a versbeli átképzéletes előadásban. Serfőző, anélkül, hogy nyíltan vitázna e hamis tudattal, s ezzel megbontaná a vers alaptémáját feszítő konfliktust (a mindenkiért érkező költő s az őt idegenkedve fogadók ellentétét), ironizáló jelzőkkel perel csak eszemlélettel. *Csillag-hangulatvilágítású tanyákról, viharcséplőgéptől zúgó tájról, pókhálófirhangos fészerről, egy örömtelen és szegény világról ír.*

Az a néhány fontos új tanulság, amelyet Serfőző harmadik kötete hozott, a *Ma és mindennap* alapélményét összeköti a korábbi könyvekével: a származató világról szól valahány; összegző igénye viszont megkülönbözteti azoktól: e világ múltját, jelenét, mozdulását egyaránt tükrözi. Történetiség, személyes sors, szociografikum tapasztalatait egyszerre teremti Serfőző újjá a nyelvben, mint anyagban (költészete eme legerősebb építőkövében); oly nagy versekben szól egyéni, eredeti hangon az élményeiről, mint az *Anyám*, *Az örömök*, *Fölkel a hajnal*, *Egykék országa*, *Elviszem magammal*, *Otthonunk: e táj*, *Petőfi-keresőben*.

A költő, az író — ahogy Radnóti mondta — valóban ott kezdődik, „ahol világot teremt magának, és ezt a nyelven keresztül teremti”. Névvel vagy anélkül, hallva vagy olvasva Serfőző bármelyik versét — a szerző könnyen azonosítható. A mai magyar költészetben egyedülállóan ötvözi az igei metaforákat és a határozós szerkezeteket, hasonlatot vagy névszói metaforát helyettesítve ezzel az egyéni stílusélménnyel (árkokhoz süllyedtem, ültem varjakkal egy mezőben, besötétedtem az alászálló alkonyatokkal stb.). Érti és felhasználja a magyar nyelv tömörítő hajlamát, a toldalékhalmozás lehetőségét. Az egyéni, eredeti hang lüktetése ugyanakkor a hagyományokból ismerős, századok alól, s a természetes nyelvi közlés tagoló ösztönéből dobban föl, belülről képződik, az értelemmel egybeeső hangsúlyos szakaszok váltakozásából. Tizenhatodik századi, sőt még korábbi énekmondókat idéz, a versképző eszközei rim és ritmus előtti ősi elemek: az alaki erősítés, mondatrészhalmozás, felsorolás, alakmátsító szerkezet. Az egyéni és a megállapodásszerű így nyeri el Serfőző verseiben az arányait.

A megtalált nyelvvel, egyéni leleményével azonban olykor visszaél Serfőző Simon. Nemesyszer túlhajtja a toldalékhalmozást, a határozós szerkezeteket, amely ilyenkor súlyos, tömör, rusztikus verseinek — éppen belső lényegüktől idegen — cicomázottságot ad. De nemcsak stiláris veszélyt jelent, jelez e túlhajtás. A formafigyelem az értelem fegyelmét is minősíti. A stílus ugyanis akkor válik tetszelgővé, amikor a témáját nem sikerül kellő fegyelemmel, mélységben és gondolatilag gazdagon megragadnia. A belülről feszülő kifejezésvágy, a valódi ihletettség helyett ilyenkor jelenik meg az önnemző versíróállapot.

A harmadik kötet betetőző, témája, világképe együttes hatása meghaladta az előző kettőt, az esztétikai meghaladásról azonban *nem mindenkor* lehet beszélni. Az első könyve a megőrzött szemléleti formák miatt inkább a hamvasság és az ösztönösség könyve volt, Serfőző alkotói módszere csak a második kötetből kezdve mutat nagyobb tudatosságot. Az pedig, hogy esztétikai minőségben nem mindenkor sikerül e hamvasan-ösztönösen teremtett versvilágot meghaladnia, az intellektuális formateremtés időnkénti fellazulását, visszafogottságát jelenti. Jó versötletből épül fel például a *Járdával*, *kövesúttal* című költeménye. Az *út* szavunk köznapi metaforaként a fejlődés, haladás kifejezője is. Serfőző ezt a köznapi metaforát újítja meg, s vezeti vissza eredeti képi-költői közegébe, versében mintegy összefoglalja eddigi köteteinek a témáit, a múlt, a háborúk, elzúgott forradalmak beporosodott ösvényeit, a gyermekkor dűlőit, s a mélyből igyekvők iparkodásának ma már járdával, kövesúttal írt történetét idézi meg. A gyermekkor „lépegetéssel betűzgettem az utakat” érzékletes versrésze után azonban a múlt felé, s jövőbe induló utak élményszegényen jelennek meg, az eszmei szint pedig nem jut túl az általánosságokon.

E bírálat a költőről szólt — épp ezért nem árt az olvasót emlékeztetni: ma már három műnem is formálja-alakítja Serfőző Simon munkássága határait. A hatvanas évek második felétől riportokkal jelentkezett, a Miskolci Nemzeti Színház stúdiószínpada, majd az egri Gárdonyi Géza Színház pedig tavaly tűzte műsorára a Rémhírvivők című, nagyszerű valóságbrázolással, érdekes társadalmi típusokból, eredeti dramaturgiával és drámai látásmóddal felépített darabját. Megítéltetése során tehát a prózára és a drámára is tekintettel kell majd lennünk. Ma még azonban jobbára költőként ismert; joggal, hisz itt szerzett magának a legtöbb hírt-nevet, elismerést. Ezt a rangját öregbítette most, a már szerteágazó műfaji érdeklődése közben is e harmadik verseskötetével.

Gaál Gábor: Levelek

Gaál Gábor (fennmaradt) leveleinek kötete szép gazdagítása az „alapkiadás”-nak. De ha ennek vesszük, akkor ez mindjárt bíráló megjegyzésre késztet. Mert hiányzik az anyag fele. A Gaál Gáborhoz írt levelek. Általában is jobb valakinek a levelezését kiadni, mint leveleit. Hiszen a levél kontaktus és válasz, nem pedig valaki „szellemének” egyoldalú „megnyilatkozása”. Különösképpen így van ez G. G. leveleivel, hiszen a kötetbéliék zöme a Korunk szerkesztéséhez kapcsolódik. Csonka így a kép. Szerencsére ez csak időleges, mert mint hírlík, készül az anyag másik fele is, a „Korunk levelesládája”. Reméljük, hamarosan megjelenik a két kötetet összekapcsoló konkrét utalásokkal.

Egyelőre azonban az egyoldalú anyagot kell hasznosítanunk. Sok irányba tehetjük ezt, nézve azt például, mit adnak a homályos, vagy homályosított kérdésekre való válaszhoz.

Ha valakinek lenne még kételye, hogy G. G. a Korunk-ot valóban összmagyar lapnak akarta, s hogy mennyire az volt, olvassa az el, mondjuk, a Fábry Zoltánhoz írt leveleket. („Ha a lapon rajta van az Ön neve, mint szlovenszkói szerkesztő...” — írja 1929. január 19-én Fábrynak.) S volt, tudjuk — amíg lehetett — magyarországi szerkesztő is: a lap „mindenholiséga” érdekében. Ebben még nincs új — ezt tudjuk a lapból, a levélből viszont megtudjuk, hogyan értette ezt Gaál. Mert ugyanabban a levélben olvashatjuk: „Szeretnénk a Korunk minden számában például egy olyan kérdést érinteni vagy beállítani, olyan fontos és széles horizontú kérdést, amely szlovenszkói kérdés az elindításában, de az értelmében a bárhol olvasó magyar intellektuel érdeklődését köti. Ezáltal ugyanis a szlovenszkói olvasónak akarnék adni valami »otthonit«. Semmi esetre sem akarom ezt túlzásba vinni, mert a provinciális problémáktól irtózom.” És megismétli, aláhúzza, így: „Jelszólul tehát szeretném így összefoglalni a kívánságaimat: európai horizont, de eleven talajú kérdések, minden provincializmust kizárva.” Azt hiszem, tanulságos ez a részlet, egyértelmű és világos. De még azért is érdekes, mert ha jól átgondoljuk, akkor segíteni fog a Korunk társadalmi radikalizmusának kereteit és alapját, ezek jellegét is megérteni. Ne feledjük ugyanis, hogy ez a levél éppen a „fordulat” küszöbén született. Ezzel pedig már a második kérdésnél vagyunk, amit említeni szeretnénk.

Nehezen érthető, miért próbálják egyesek Gaál Gábort és Dienes Lászlót egymással szembeállítani. A Gaál és Dienes közötti viszonyról a megjelent levelek nem sok közvetlen adatot nyújtanak. Bizonyító erejű a kettejük közötti levélváltás lenne. Mégis, a közvetett utalásokból lehet következtetni. Érveket találunk az ellen az állítás ellen, amely szerint Gaál a Dienes által megvalósított szerkesztési móddal és elvvel szakítva tette volna marxistává a Korunk-ot.

Igaz, van egy passzus, amely a szembeállítást látszik alátámasztani. Hatvány Lajoshoz írja (1929. december 26.): „... még itt is tekintettel kell lennem a kör-

nyező viszonyokra. Nem is említve, hogy köztem és Dienes között egyáltalán nem ideális a házasság. Én egész más lapot szeretnék csinálni.” Csakhogy nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a levél pillanatnyi lehangoltságról tanúskodik („... egyre távolodom Kolozsvártól. Az emberek egyre idegenebbek és demaszkiroztottabbak. ... Jó lenne tehát már szabadulni ettől az ijesztő vidéktől.”). Egyértelmű értékelés persze részletesebb vizsgálatot igényelne. De a többi részletek, amik a levelezésből idevágóan felhasználhatók, azok mind, mind viszonylagossá tétetik velünk ezt a kifakadást. Az pedig biztos, hogy nem szabad éppen a radikalizálódást tekintve ellentétet feltételeznünk a két szerkesztő között. Hiszen ugyancsak Hatvanyhoz írja egy másik (korábbi) levelében (1929. április 19.) a következőket: „A lapban tényleg sűrűn szerepelnek oroszok ... Nem kacérkodás [ez], mert a lap — világnézeti, s ezen kívül még az a speciális beállítódása van, hogy keresztmetszetét akarja adni a mai európai világ tény- és eszmeálladékanak. Ebben az európai világban pedig ezek az orosz eszmék feltűnően szerepelnek. A lapnak ezt a beállítódását még Dienes László tűzte ki, s nekem, mint a vállalat alkalmazottjának is ragaszkodnom kell ehhez a célkitűzéshez, eltekintve attól, hogy mint mai intellektuel, bennem is sok lelki kacér hajlandóság van ezekkel az eszmékkel szemben.”

Vegyünk azonban egy másik szálát. A levelek sorából világosan kiderül, hogy Gaál Dienesel együtt szerkesztette a lapot: a „fordulat” ideje alatt. Utalás és bizonyító tény van erre elég. Fábrynak írja (1929. szeptember 13.): „Dienes Lászlónak — aki újabban ismét intenzíven részt vesz a szerkesztés munkájában...”. De lehetne utalni a Fábryhoz vagy másokhoz írt (1929. október 24., 1930. május 12., 1930. május 27., 1931. április 7., valamint a Turnovszkyhoz 1929. november 13. dátumú) levelek sorára. Ezek a közös munkára utalnak, s így arra, hogy végtére is együtt tették marxistává a lapot. De további érv van például a Fábryhoz 1930. március 10-i levelében: „A baloldali koncentráció ügyében most tárgyalok Dienesel.” Van más jellegű kiegészítő érv. Ismerjük a Korunk és a Helikon közötti küzdelmeket és Gaál ebbéli szerepét. Nos, egy Hatvanyhoz szóló levélben (1927. január 8.) a következő megjegyzést olvashatjuk: „Helikon ellen nagy tábor készülődik. A kinnrekedtek. És a progresszívabbak. Dienes ellen-Helikont forgat a fejében.” (S ha pedig már itt tartunk, legalább zárójelben nem árt megemlíteni, mikor s miért vált meg a Korunktól Dienes: 1931-ben volt ez, s azért, mert a Szovjetunióba költözött!)

A Dienesel való elvi együttműködés és összhang mellett felhozható passzusokat nem is bontottam mind ki. Részben azért nem, mert közülük több egy másik, szintén fontos kérdéshez vezet át bennünket. A Kassákhöz és köréhez való viszony ugyanis két vonatkozásban is érdekes. Egyrészt ez alkalommal is látható, ha voltak is nézetkülönbségek a két szerkesztő között, ezek egy elvi és alapvető egyetértésen belül léteztek. Az egyetértés konkrét tartalma viszont a lap marxista irodalombeli helyére és a munkásmozgalom korabeli szervezeteihez és csoportjaihoz való viszonyra vonatkozik. Az illegális pártokhoz való viszony pedig, még egészét tekintve, tisztázásra vár.

A levelek figyelmes olvasása is alátámasztja a Korunk számaiból-történetéből kialakítható képet: egy határozottan elkötelezett, marxista, de önálló és független folyóirat volt. Az irányító: G. G. meggyőződése és lelkiismerete, felelősségérzése, értelmiségi elvszerűsége és következetessége. Ez a marxista meggyőződés az alap, s innét van az Internacionálé illegális pártjaival (főleg a romániaival és magyarországiával) való kölcsönösségre épülő szoros együttműködés. A kölcsönös támogatás, amely végigvonul a harmincas éveken, mindig kétoldalú viszony volt. Tudjuk, hogy Gaál a pártokkal való kapcsolatot saját közvetlen személyi viszonyai mellett a lap szűkebb munkatársi gárdájához tartozó kommunisták segítségével valósította meg. E viszonyból érthető, hogy a lap nem követett pillanatnyi taktikai váltásokat és megfontolásokat, viszont annál szilárdabban valósított meg általános elvi irányt. És azon elvét Gaálnak, hogy minden radikális baloldali erőt összefogjon. Ezért utasította el, hogy a Kassákhöz való viszonyt szűk érdekeknek rendelje alá. Főleg éppen Fábryval, saját munkatársával vitatkozik G. G.; legszűkebb munkatársai ellen is védve az alapvető elviséget. Fábrynak írja (1929. szeptember 13-án): „Kassák még

mindig baloldali, és azt az áldatlan harcot, ami a 100% és Kassák között dúl, én semmiképpen sem akarom átvinni a mi hasábjainkra is... Olyan kevesen vagyunk ebben a nyavalyás, magyarul író világban igazán baloldalra tartozók, hogy nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy töréseinkre külön és nem alkalomadtán felhívjuk a figyelmet." Majd egy évvel később megint visszatér erre — ugyancsak Fábryhoz szólva (1930. május 12.) — és hasonló szellemben. A kötet jegyzetei ez ügyben megidézik Haraszti Sándort: „...A 100%-osok — köztük magam is — a dogmatizmus légkörében — revolvert szegeztünk Gaál Gábor melléne, vagy mi, vagy Kassákék. ...Hiába fenyegetőztünk azonban, Gaál nem engedett, pokolian nehéz helyzetben körömszakadtáig védte a folyóirat szerkesztői koncepcióját...”

(Említhetnénk a József Attilának nyújtott támogatást: éppen a szektás támadások idejében — és aztán folyton. Vagy a Sinkónak nyújtottat akkor, amikor az Internacionálé pártjai elzárták előle a publikációs lehetőségeket, mert nem dicsérte a „pereket”. Lehetne folytatni még.)

A Romániában élő kommunistákkal való viszonyát ugyanezek az alapelvek határozták meg. Itt is megesik, hogy a legközvetlenebb munkatársakkal szemben védi az alapvető elvszerűséget. E viszonyt világítja meg egy Méliuszhoz írt levél (1938. május 10.), illetve annak a következő passzusa: „Az az élményem, hogy (nem Maga egyedül), de valamennyien nem támogatják a lapot olyan mértékben, ahogy az szükséges volna.” És meggyőződésének érvényesítésére G. G. soha semmitől sem riadt vissza: „Most sem riadok vissza, pedig most már azt is belekalkulálom, hogy Maguk teljesen cserben hagynak.” Ezek a megjegyzések nem személyesen és nem is elsősorban Méliusznak szólnak. Nyíltan meg is mondja ezt G. G. Az általa felsorolt névsor teszi világossá a dolgot: éppen a kommunista munkatársakról van szó. De ne essünk tévedésbe, és ne feledjük, minék a nevében teszi ezt G. G. Íme még egy részlet a levélből: „Általában hagyják a rideg, szeretetlen és egyéb öreget vergődni — a Maguk ügyéért is.” A közös ügyről van tehát szó és ezen *belül* vannak az említett viszályok: az alapvető elvi egyetértésen belül. Ahogy a Dieneshez való viszonyban sem lehet a súrlódások és az ellentétek alapján kétségbe vonni az alapvető elvi egyetértést, ugyanígy itt is az egyetértésen, kölcsönösségen és együttműködésen belül kell a „vitákat” értékelnünk, s talán éppen mint ennek formáját és megvalósulását.

A leveleket olvasva ezernyi probléma bukkan fel, és nagyon sokról volna kedve az embernek szólania. Megelégszem azonban még egy levél említésével. Mert az különösen értékes, mert az különösen szép levél. Abból, amelyet a Daday Lóránthoz írt (1930. június 27.) mindenképpen kell idéznem. G. G. irodalmi értékelésmódját is megérteni segítő részletet. Hiszen egy olyan irodalmi alkotásról van benne szó (A Székely Mózes álnéven megjelent *Zátony* című regényről), amelynek szemléletmódja G. G.-ével ellentétes volt. „S most íme kezembe került egy kézirat, és megvalósulva, művészien megcsinálva megtalálom benne mindazt, amit itten, kisebbségi írótlól folyton követeltem, aminek a bevalósításához azonban ők fel sem értek. Ön tehát megcsinálta. S ha én a dolgok látásának és értékelésének végső soron egy egészen ellenkező oldalára is tartozom, mint Ön, mégis a legteljesebb lelkeséggel és örömmel üdvözlöm ezért a regényért.” Az egész levelet érdemes figyelmesen elolvasni. És azt sem feledni közben, hogy éppen akkor íródik, amikor a lapját marxistává érleli, abból a korból van, amelyet szektás baloldalnak szokás az egyszerűség kedvéért nevezni. Márpedig az, amiről ez a levél tanúskodik, nem mondható szűkkeblű szektás magatartásnak: sem (nemzetiség) politikai, sem esztétikai vonatkozásban. Azt viszont újra bizonyítja, hogy G. G. a maga elvi követelményeit, a valóságirodalom követelményét sohasem a művészivel szemben, hanem mindig azon belül akarta érvényesíteni.

Néhány tanulságot szerettem volna kihámozni, de a passzusokat, amiket idéztem, tekintsük inkább ízelítőnek. Az árnyaltabb értékelés mellett gondoljunk az olvasás örömére is. Mert erre is bő anyagot nyújt ez a kötet. (*Kriterion*, 1975.)

TORDAI ZÁDOR

Julow Viktor: Árkádia körül

„Szülővárosa ellenére lett-e Csokonai költőóriássá és kora messze kiemelkedő, egyetemes géniuszává ... vagy ellenkezőleg: a költő a város hagyományából nőtt ki, s valami módon épp ezért válhatott a felvilágosodás korának nagy összegező-jévé?” — kérdezi Julow Viktor *A debreceni felvilágosodás problémáit* firtató írásában, s nyomban hozzát teszi, tudós lelkiismeretességgel: „Nagyon is világosan látom, milyen messze vagyunk még attól, hogy az említett két ellentétel bármelyikét teljes tényyszerűséggel és egész mélységében bizonyítani tudjuk.”

Csakhogy Julow tanulmányaiban nem annyira a bizonyítás lényeges, hanem épp az ellentét kifejtése, világos explikálása, magyarázata. A kérdésfeltevés jelentősége ugyanis messze túlterjed az irodalomtörténet és Debrecen tárgykörén. A magyar művelődés jellegzetes alapparadoxona fejeződik ki benne; a „Sósabbak itt a könnyek” lélekölő rettenete és a „Szép magyar sors” inspiráló ígérete, „Örök, magyar határpör” és „pompás vonulások a dombon”, tehetségfaló Hunnia és tájban népben megtalált haza földoldhatatlan ellentéte. Julow debreceni felvilágosodása a magyar irodalom lényegéhez nyit utat; tán így s ezért tud még ma is úgy írni Balassiról vagy Csokonairól, mintha ő fedezné fel őket, mintha még soha nem tiport volna rétjeiken keresztül-kasul nagymúltú irodalomtudományunk rangos és hangos armádiája.

Nem mintha elődeiről s kollégáiról nem venne tudomást; ellenkezőleg, nemcsak felsorolja s idézi, hanem lépten-nyomon használja is őket, mesterien alkalmazva a modern kutatások legfrissebb s legrafináltabb módszereit. Ám, akárcsak Tom Jones a kerekfejűek s gavallérok forgatagából, ő is halálos biztonsággal siklik ki a nemesen vétezett tudományosság szorításából. Hogyan csinálja, mi a bravúr magyarázata? Nézzük példa kedvéért Balassi *Katonaéneke*ről szóló esszéjét.

Ha valakiről, hát Balassiról eleget írt az irodalomtudomány; ezernyi oldalról s mélyrehatóan világította meg kalandos életének s hirtelen ívelő művészetének minden parányi zugát. Szerelemköltőség, katonavagányosság, végvári vitézség, humanista tudatosság (sőt *doctusság*), platonizálás és neoplatonizálás, verbő reneszánsz individualizmus, manierista dekomponáltság, udvariemberség s ki tudja még miféle s mennyi irodalomtudományos sajátosság regisztráltatott s elemeztetett benne, s mindez már jórészt tan- és kézikönyvi anyaggá is standardizálódott. Hogyan lehet ezen a gondosan megművelt terepen akár parányi újságot is találni?

Kétféleképpen. Vagy mélyen a megművelt rétegek alatt kutatva, vagy — folytatva az archeológiai hasonlatot — magosan a levegőből vizsgálva a földről nézve kivehetetlen egykori barázdák s rég földbe került épületek innét hirtelen kirajzoló nyomait. Julow mindkét módszert mesterien alkalmazza.

Először is megkeresi Balassi *Katonaéneke* alatt a szerteágazó földalatti kapcsolatokat. Persze hogy tudtuk már régebben is, miféle szálak fűzik Balassit kora s a megelőző idők vitézi költészetéhez, s milyen szakadékok választják ugyanakkor el tőle. Julow is hivatkozik a vonatkozó kutatásokra, kivált Gerézdí Rabán, Varjas Béla és Klaniczay Tibor eredményeire. De ő nem szálakat s választóvonalakat keres. Mégcsak nem is kontextust és összefüggéseket. Ő azt az életformát rekonstruálja, azt a kollektív észjárást, melyben efféle katonaköltészet egyáltalán megfogható s kivirulhatott. Egyszerű tényekből s jelekből indul ki anélkül, hogy igénybe venné Balassi költészetének intenzív s az apróbb fényeket nyilván elhalványító reflektorait. Így derül ki azután, hogy katonadicsőség, zsákmánykedv, harci nyereség, kegyetlen erőpróba, nyers martalóc öröm, sorsot fitymáló hetykeség, fejek szedése („korabeli köznapiságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a törökvilág idején az egyik legmegszokottabb címermotívummá sematizálódhatott”) s a *Katonaének* megannyi motívuma kész fordulat, szabályos trópus már XVI. század eleji költészetünkben is.

S Tinódi nem teremt, hanem betetőz egy régi hagyományt, ami már az ő idejében is erősen differenciálódott a históriás énektípus, a lírai megfogalmazás, a toborzódal s a nagy eposzt előlegező keresztény katonaköltészet irányában, megfelelően a vitézi élet sokféle követelményének s valóságának. Ámde a XVI. század második felében egy akkor már évszázados vitézi hagyomány hirtelen országmegtartó erővé transzformálódott a végeken. A magyar történetírás többé-kevésbé hangsúlyozza is, „hogy a XVI. században a végbeliek élete a nemzet élete, s a végbeliek harca a nemzet harca volt” — idézi Takács Sándort Julow. Ő azonban azt is észreveszi, hogy ez a historiográfiai hagyomány milyen régi: Balassi teremtette meg, bámulatos éleslátással. „A *Katonaének* a végvári harcosok mindennél etikusabb magatartását, magasztosabb küldetését hirdeti.”

De vigyázzunk a szóval, mert így a szövegből kiragadva óhatatlanul meghamisítja Julow mondanivalóját. Ő ugyanis nem efféle általánosságokban beszél. Igéket, jelzőket, sorokat, rimeket, kijelentéseket latolgat-izlelget; kifejti az egyszerűségükkel döbbenetes képek élménytartalmát, megtanít a lóháton nyargalászó vitéz szemével körülnézni a világban, meghatározza a mondatok és strófák hatását arra a közösségre, akire Balassi hatni kívánt: a végházak „vitézi község”-ére. Rekonstruálja egyszerűen az élményvilág társaslélektani szintjén a költő találkozását ezzel a különleges katonai demokráciával. Azt mutatja meg, hogyan kínálkozott otthon s nyíltott természetes meder a végeken Balassi féktelen természetének és hatalmas intellektusának. „Ez a közösség a maga primitív akolbiztonságával, kimért rendjével, férfiasan hetyke, csak azért is vidám légkörével (*Vitéz ifjakkal, Nem kehelő vénekkel*), az időt két halálveszély között percekre bomlasztó örök jelenével elüzi tőle a magánéletét szüntelen marcangoló gondokat. Csak a nagy, széles mezőn nyargalászó Balassi mögött nem ül a sötét árny. Ott minden bonyolult, szövevényes, ármányos — itt minden egyszerű, jól rögzített, lakonikus szabályokhoz igazodik. »Künn harci zaj, benn végre csend.«” Sors és életforma találkozik a végek dicséretében, s „a vers genezisést joggal képzelhetjük el úgy, hogy a költő huszártisznek egy katonáihoz intézett buzdító beszéde formálódott meg s alakult át lírai műalkotássá”.

A *Katonaének* szónoklateredetének fölismerése és hangsúlyozása azután egyszerűen elvezet a verset feszítő s emelő paradoxonok világába. Hiszen a vers hatalmas retorikája valami olyanról kíván meggyőzni, amit szinte lehetetlennek látszik elfogadni: „arról, hogy az az élet, ahol irgalmatlan szenvedések és megpróbáltatások várnak, örökös veszély és kegyetlen halál leselkednek az emberre, mindennél szebb.” Ez az alapparadoxon exponálódik s mélyül strófáról strófára — örök retorikai szabályoknak eleget téve — a versben; „Balassi az alapparadoxon belső ellentmondását további paradoxonok segítségével békíti ki.” Julow azonban jól ügyel, hogy magyarázatában a rétor el ne homályosítsa valahogy a poétát. Hisz a paradoxonhalmaz nem csupán szónoki „fogás”; az első sor hatalmas lélegzétvételű szónoki kérdésével egyszerre indul s filmszerű montázstechnikával pereg egy egész paradox-abszurd életforma kibontakoztatása. Julow azt érteti meg, miként explikálódik közérthetően a nagyszerű versben a végbeli élet szörnyű harcokban s fényesen föl villanó pillanatokban megformálódott szépségeideálja. S még ahhoz is ért, hogy „a sarkantyúpengetéses toborzószóvers és a kegyetlenül kemény katonaóda felszíne alatt” meglátassa az elegia mélyben szivárgó hajszálereit: megfejt a verszáró sor különös búcsúhangulatának titkát, s a hazáját elhagyni készülő költő áldó-fölkoldozó bánata hirtelen visszavetül az egész versre, fölemeli a hihetetlenül tömören exponált vitézi élményanyagot a morális szép szférájába. „Itt sem egyedül Balassi rendkívüli éleslátása munkált azonban. Amit tett, az főleg annyi, hogy valóban génuszhoz méltóan sűrített össze s polarizált egy nagy közösségi élményt.” Így válik a vers archetípus-teremtővé, közösségi szinten létmagyarázóvá, azaz existenciális érvényűvé. Mert — Mátrai László máig felülmúlhatatlan ifjúkori megfogalmazása szerint — „... minden lelki történés között az élménynek van a világ megértése (mondhatjuk: kultúra) szempontjából legnagyobb feltáró értéke. A legtisztább érzés és a legkeményebb akarat sem képes annyit feltárni a világ jelentéséből, mint a legegyszerűbb élmény”.

Ezért és így fogalmazhatja meg a *Katonaének* egy egész kultúra lényegét, univerzálisan érthető formában; Balassi „marcona vadságukban is naiv lelkeknek éneklí, de humanista barátai szűk körének és a halhatatlanságnak írja versét”.

Sejtette a humanista körnek szánt szerkezeti-esztétikai mesterfogásokat a versben a Balassi-filológia Julow előtt is, de csak ő fejtette meg bravúros filológiai detektívkedéssel, hogy miként rejt el, illetve mutat fel Balassi a „mező” és a „szép” szavak versbeli geometriájával egy X és egy J betűt: Jézus Krisztus nevének kezdőbetűit. S azt is megmagyarázza, miért. „Úgy érezhette: a végvári élet középkorias-tinódis, vallásos-jézusos költői koncepciója azonmód már korszerűtlen. Bizonyára ismerte Janus Pannonius figyelmeztetését is: *hivő ember költő nem lehet*. Bizonyára érezte azonban azt is, hogy a kereszténység és a hit védelméért s Jézus nevében vívott harc ábrázolásában ezeknek valamilyen módon jelen kell lennie. E dilemmát bámulatos invencióval és káprázatos költői technikaival középkoriasan és egyszerűsmind vakmerően újítva oldotta meg: a harcba vezérlő Krisztus s vele a keresztény hit — »megszüntetve megtartással« — egyszerre nincs jelen és mégis jelen van a műben.” A naiv olvasóban az artistikus struktúra természetesen nem válik tudatossá; de érzi, hogy valami nagy-nagy rend és páratlan harmónia uralkodik a versben. A mű zord életanyaga és hallatlanul kifinomult belső formája közti feszültség föloldódik, „Balassi »bent« teremtette meg azt a harmóniát, ami az őt körülvevő magyar világból olyan végzetesen hiányzott.” S innét, a magosból hirtelen kirajzolódnak a mélyben rejlő erővonalak: „...a csúcspontjára jutott, már-már túlérett reneszánsz mintegy utolsó, de leghatalmasabb erőfeszítését teszi itt a tökéletes Rend és Harmónia megvalósítására és megőrzésére.” Julow a részletező kortörténet, modern matematikai verselemzés, eszmetörténet s megannyi tudós diszciplína alkalmazásával — „megszüntetve megtartásával” — hirtelen a magyarázat magasába emeli az olvasót, az evidencia élményét kelti, a morális szép vigaszát.

A szakmai tudás eszközeinek hasznosítása valamilyen szakmán túli vagy kívüli cél érdekében, a tudomány az a „megszüntetve megtartása”, amit a Balassi-tanulmány fenti elemzése vázlatosan és szükségképpen tökéletlenül (mert Julow esszéi eléri azt a határt, ahol már minden rövidítés erősen torzít) próbált bemutatni, ugyanígy megtalálható a Csokonairól s Fazekasról szóló írásokban is. Kivált *Csokonai stíluszintéziséhez* és a *Lúdas Matyi évezredei* fontos ebből a szempontból; előbbi a korstílusok és a stílusirányzatok — a stílus diakroniájának és szinkroniájának — finom elemzésével, utóbbi a mikrofilológia meredek külső kanyargóin megközelített sejtéssel a mű belső — élménydeterminálta — eredetéről. A *Katonaénekről* szóló esszé hermeneutikai bravúráját ismétli meg Julow *Fazekas Mihály* Nyári esti dalában, s még saját, remek Fazekas-monográfiájához képest is tud lényeges újat föltárni Debrecen világlátott fűvészköltőjéről egy rövid műveket magyarázó életrajzban. Mindezt azonban nem lehet, tán nem is szükséges itt részletezni; de azt itt is hangsúlyozni kell, hogy mindegyik írásának közös jellemzője — amint a Balassi-esszé elemzésében láttuk — az a (Szauder professzor kötetét tárgyaló recenziójában megfogalmazott) „krédó”, hogy az irodalom „...az emberi és nemzeti önszmelés fóruma, mindmáig az embernevelés legfőbb alapja, az etika leggazdagabb — s a vallások letűnésével annál fontosabb — példatára és közösségi tartaléka”. Ennek a hatalmas kincsnek őrzője, sáfárja az irodalomtörténet. Sokkal de sokkal több tehát holmi jól körülhatárolható tudományos diszciplínánál. Éppen ezért nézi joggal aggódva Julow a tudomány jelen fejlődési trendjeit, mert „...mintha menekülni igyekeznék szakmánk ettől a szereptől s a vele járó tudományon túli felelősségtől, ám ezzel önmaga jogos jelentőségét fokozná le, s valami nagyon fontostól fosztaná meg a közönséget”. Egy *mai* Fazekas Mihály vagy Voltaire is nyugodtan vállalhatná ezt a szemléletet s ezeket az eszméket; tán ez — vagy ez is — magyarázza, hogy éppen Julow Viktor tárta föl s mondotta el a legfontosabbakat a debreceni felvilágosodásról.

Csokonaival s Fazekassal foglalkozó írásain kívül, ahol a fogalom — azaz helyesebben folyamat — nyilvánvalóan centrális jelentőségű, két külön tanulmány is

szól a kötetben a debreceni felvilágosodásról. Az egyik a Debrecen-kutatás bírálatával párhuzamosan — vagy inkább ürügyén? — vázolja a debreceni felvilágosodás ellentétekkel különlegesen barázdált arcát, s megkeresi a folyamat gazdasági és társadalmi feltételeit. Leírja, hogyan keresztezi a gazdasági élet XVIII. század során immár folyton eső trendjét („a kereskedelmi tőke a mezőgazdaságba menekült”) a művelődés Domokos Lajosig, Fazekasig, Csokonaiig emelkedő vonala, hogy aztán a XIX. század elején hirtelen a mélybe zuhanjon az is. Vagy csak föld alá kényszerüljön? A másik tanulmány ugyanis éppen azt tárja föl, miként élt s hatott Csokonaitól Petőfiig (és Petőfire!) a kollégium jóvoltából egy erőteljes kéziratos irodalom, folytatva a felvilágosodást s hidat képezve a népiség nagy korszakához. Ez a „debreceni késő felvilágosodás” nevelte a diákság, a falusi, mezővárosi intelligencia, iparosság és olvasó parasztság rétegeiben azt a közönséget, kiknek körében Petőfi s Arany költői forradalmának befogadása úgyszólván természetes volt, mert ez a késő felvilágosodás „a maga pedagógiai kisugárzásával, Csokonai-kultuszával és kéziratos irodalmával a romantika felszine alatt fenntartotta egy plebejus, népies hagyomány folytonosságát”, hasonló szerepet töltvén be a honi polgárosodásban, mint egykor a végvári életben a vitézi irodalom. Azaz a „megszüntetve-megőrzés” remek példája ismét.

Senki az ilyen művelődéstörténeti bűvópatakok földérintéséhez nem ért Julowhoz foghatóan. Így fedezi fel a Pest mellett vidékké süllyedő tizenkilencedik század eleji Debrecen legjobbjában egy népnevelés-központú, gyakorlati irányú aufklérizmus fennmaradását s azt is, hogyan szürkült szó szoros értelmében „vidéki” irodalomná az izgalmas partikuláris irodalom a nemesi reformkor törekvéseinek asszimilálása miatt. Soha nem idealizál és nem deheroizál közösségi szinten sem; számol az ellenkező társadalmi, morális, kulturális értékek konfrontációjával s konfliktusával. Így érti s érteti meg a mindenféle nemesi s kispolgári mentalitással ellenkező függetlenségőrző kompromisszumkészség kifejlődését a nagy parasztvárosban, s univerzalizmussá nemesedését legnagyobbjaiban (Földi, Fazekas, Csokonai); a toleranciaelv alapvető szerepét a debreceni felvilágosodás morális-prakticista vonásainak ideológiai megalapozásában; a különleges debreceni „kálvinista ateizmus” kifejlődését az állandóan pusztulással fenyegetett közösség életmentő társaslélektani védekező mechanizmusaként, az igazi citoyen-polgárság hiányában is kivirágzó plebejus-radikális érzületet. Megérteti, miként jöhetett létre épp Debrecenben, s csak itt, felvilágosodás és népiség Európa-szerte páratlan szintézisének lehetősége. S mikor aztán a XIX. században a civis város Ady-megénekelte zsírosparaszti elfajulásába fulladt, ez a szintézis már rég kiszabadult a disznóölő kések fenyegetéséből s a valóságos Debrecenről függetlenedve nemzetnevelő eszmévé finomult. „Különösen a népiesség megújuló hullámaiban érezhető ennek a tradíciónak a továbbélése, ahol statisztikailag is könnyen igazolható lenne, beleértve a XX. századi népi írók mozgalmát is, a kelet-magyarországi származású, kálvinista hátterű írók részvételének túlsúlya.”

Sorolhatók lennének a példák hosszan, de tán ennyiből is látható, hogyan tud Julow Viktor tájékozódni ellentétek zűrzavarában. Talán azért, mert ő elsősorban nem a komponenseket figyeli, hanem az eredőket? Nem annyira analizál, mint inkább komponál? Akárhogyan is, azt nagyon jól tudja, hogy a megértéshez nem kell, nem is szabad mindent kihámozni-kimondani. Hiszen a meghámozott és cikkeklyekre bontott narancs semmit el nem árul többé az eredeti egészéből. Ám világért sem holmi divatos (s igencsak bőbeszédű!) Csend-esztétika szellemében s szabályai szerint hallgat. Inkább Fellini filmjeihez hasonlíthatóan jár el: a jelenségek véletlenszerűen szaggatott sorozatára vetíti az élményvilág belülről determinált kontinuumát.

Honnét ez a módszer? Nem itt kereshető-e Julow nagyszerű garabonciásságának végső oka? Nem őriz-e a módszer maga is — ha tetszik, „megszüntetve” — jó adag „debreceniséget”? Radikális kollégiumi plebejushagyomány és legaktuálisabb európai jelen olyan szintézisét, ami évszázadok fejlődését öleli egybe s elfogódottság és erőlködés nélkül jár a legkifinomultabb műveltség világában. Vagy ahogyan Gulyás Pál,

Debrecen Csokonaihoz, Fazekashoz fogható nagy poétája megfogalmazta: „Debrecen, ó-kikötő, tájakat összekötő ... mint a vakondok, alant bújt meg, s a lelke harang.” (Szépirodalmi, 1975.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Jordáky Lajos történelemírásáról

Jordáky Lajos tudományos munkássága igen szerteágazó. Szociológusnak indult a harmincas években, de szociológiai munkáin kívül írt történelemtudománnyal, irodalom- és színháztörténettel, filmtudománnyal foglalkozó tanulmányokat és kritikákat is. E rövid írásunkban az elmúlt években megjelent két tanulmánykötet — *Szocializmus és történettudomány* (Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1974) s *A Román Nemzeti Párt megalakulása* (Akadémiai Kiadó, Budapest 1974) — vizsgálatával Jordáky történelemszemléletének néhány jellemző vonását szeretnénk kiemelni.

A történész Jordáky a történettudománynak nemcsak egy meghatározott területével foglalkozott. Magyarországi és romániai, egyetemes történeti események éppen úgy kutatásai tárgyát képezték, mint a történettudomány elméleti és módszertani kérdései. Figyelemmel kísérte a legújabb történetírói irányzatokat, de érdeklődése főleg a munkásmozgalom történetére és a nemzetiségi kérdésre, a román és magyar nép együttélésének eseményeire irányult.

Vizsgáljuk meg először, hogyan gondolkodik Jordáky történelemről és történettudományról — ezen belül a marxista történetírás céljairól és feladatairól —, azután tekintsük át a munkásmozgalom-történet és — ahogyan ő mondja — a „szocialista gondolat” történetével foglalkozó munkássága egy részét, végül pedig szenteljünk néhány szót a nemzetiségi kérdéstről vallott nézeteinek.

A történettudomány lényegét így határozza meg: „A történettudomány ... a történelem kontinuitásának és soha meg nem szűnő folyamatának vizsgálata, s ugyanakkor a történelem értelmének a keresése és felfedezése.” Ez nemcsak módszertani megfogalmazás, hiszen történetfilozófiájára, történelemszemléletére is következtethetünk belőle. Véleménye szerint a történettudománynak a múltat és jelent csak a tényekből kiindulva lehet vizsgálnia, s nem „előre gyártott elméletekhez kell keresnie bizonyító anyagot”. Többször hangsúlyozza, hogy az objektivitás csak „a szubjektív érzelmi szempontok kikapcsolása s a történeti tényekhez való szigorú ragaszkodás” útján valósulhat meg. A tények ismerete azonban korántsem elég; világszemlélet és módszer kell ezek földolgozásához, ellenkező esetben az ember „tényérténetész”, s írásába „csak egymásra halmozott adatanyag kerülhet” önkényes válogatással, ez pedig hamis tudat kialakulását eredményezi. S mivel a marxista történettudomány az életet, a történelmet igen sok látószögből vizsgálja, szükségessé válik a „történeti materializmus strukturalista módszerének” tudományos kipitése; ez a szemlélet képes csak a részletek vizsgálata utáni szintetizálásra. Fontosnak tartja az önkritikai szemléletet: a „marxizmus állandóan bírálva vizsgálja saját tevékenységét is”, szögezi le. Csak úgy lehet eredményt elérni a történettudományban, ha a sokoldalú kutatás párosul „minden dogmatikus és merevítő” módszer elutasításával; ezen kívül igen lényeges „az ideológiai szilárdság és demisztifikálás összekapcsolása”.

Foglalkozik Jordáky a különböző nyugat-európai történetírói iskolákkal is. Elismeri, hogy ezek némelyike hozzájárult az „... egyes történeti korszakok vagy események megvilágításához és megértéséhez, de az egész történelmet, annak tör-

vényszerűségeit csak a történelmi materializmus és az általa befolyásolt történeti irányzatok” képesek megvilágítani.

Hogyan érvényesülnek fenti elméleti megállapításai történetírói gyakorlatában?

Történelemszemléletének *legfontosabb* pillére az emberi fejlődésbe vetett hite, e fejlődésben a munkásosztály vezető szerepének hangsúlyozása, azaz a történelmi materializmus elfogadása. A munkásság küzdelmében igen fontosnak tartja a munkásegységet; szociáldemokraták és kommunisták s a különböző nemzetiségű munkások összefogását. A munkásosztály harcának sikeres megvívásához elengedhetetlennek tartja a munkástömegek marxista ideológiával való fölvértetését. Ezért írt filozófiai jellegű cikkeket párt- és szakszervezeti lapokba. Tanulmányokban foglalkozott Saint-Simonnal, Kunfi Zsigmonddal és a román Dobrogeanu-Ghereával. Az 1855—1920 között élt Dobrogeanu-Ghereát a legnagyobb marxista gondolkodók egyikének tartja, s azért írt róla, hogy a „magyar ajkú marxisták” is megismerkedjenek tevékenységével. Célja ezzel a román és magyar baloldal közelítése.

Megfigyelhetjük, hogy Jordáky sokat foglalkozik az egykori magyar és román, valamint a mai nyugat-európai szociáldemokráciával; látható, hogy önmaga előtt is tisztázni akarja a szociáldemokrata pártok tevékenységét. E pártok pozitívumait, ahol lehet, kiemeli, ugyanakkor hibáikat sem hallgatja el. Egyik jelentős tanulmányában is ezt figyelhetjük meg — *Lenin az erdélyi sajtóban (1917—1924)* —; megállapítja ugyanis, hogy a polgári lapokkal ellentétben a Népszava és az Adevärul „lelkessedéssel fogadták” az oroszországi októberi forradalom kitörésének hírért, ugyanakkor 1920-ban ezek a lapok szovjetellenessékké váltak. E tanulmánya jól bizonyítja, hogy „Lenint még életében sokkal jobban ismerték” Erdélyben, mint azt eddig a történettudomány feltételezte. Figyelemmel kíséri Jordáky a mai szociáldemokrata pártok tevékenységét is. Egy 1967-ben írt cikkében — *A nyugat-európai szociáldemokrata pártok külpolitikája* — megállapítja, hogy e pártok „ideológiai programjukban általában feladták a marxizmus alapvető tanításait az elmúlt évtizedek során”. Külpolitikai elképzeléseikben a békepolitika került előtérbe, s „jelentős tényező a baloldali szociáldemokrata csoportok erősödése is”. Ezek a csoportok a „kelet- és nyugat-európai országok együttműködésének szükségességét propagálják”.

A romániai munkásmozgalom két világháború közötti történetével foglalkozó írásai közül talán legjobb az 1920-as eseményeket vizsgáló, *Az 1920-as októberi általános sztrájk Kolozsváron* című tanulmánya, amelyben megvizsgálja a kolozsvári munkások gazdasági és politikai helyzetét, végül pedig levonja a tanulságokat. Megállapítja, hogy a „pártban erős pozíciókkal rendelkező reformisták opportunizmusa éppen a döntő kérdésben vezetett áruláshoz” már az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején, amikor a párt nem törekedett a szocialista forradalom kirobantására. 1920 nyarára változott a helyzet; többségbe kerültek a baloldali szocialisták a vezetésben, augusztusban pedig csatlakoztak a III. Internacionáléhoz, bár a régi vezetőség továbbra is „kautyskyánus, ausztromarxista vagy bernsteinista-revizionista maradt”. Igen nagy hangsúlyt helyez Jordáky a román és magyar munkásság kapcsolatának vizsgálatára. „Valóban igaz — írja —, hogy ebben az időben Kolozsvár munkásságában jelentős helyet foglal el a magyar munkásság”, de ezek együtt harcoltak a sztrájkban a román, német és zsidó munkásokkal. „A burzsoázia minden kísérlete csődöt mond abban a tekintetben, hogy kivonja a román munkásokat a szakszervezetekből.” 1920 végén ezért a belügyminisztériumban kijelentették, hogy „azokon a részeken (Erdélyben — R. E.) az általános sztrájk jellege a román állam nemzeti léte elleni lázadásnak minősíthető”, s elrendelik a rendkívüli állapotot. A munkások mégis sztrájkba léptek október 21-én; néhány nap múlva megkezdődtek a letartóztatások és kínzások. A sziguranca a „legveszélyesebb” magyar munkásokat kitoloncolta az országból, átadta őket a magyar csendőrségnek. A szerző számukat legalább százra teszi. Megállapítja, hogy „a tömegek közé befurakodott magyar nacionalista agitátorok irredenta propagandája” legfőképpen a magasabb beosztású egykori tisztviselők és a deklasztált elemek között ért el hatást. „A román nacionalizmus elérkezettnek látta az időt a sárga szakszervezetek megalakítására s

a román munkásság nemzeti és antimarxista alapon való szervezésére." A köztisztviselők és az értelmiség egy részét sikerült csak megnyerniük, a munkásságot nem. Jordáky történelemszemléletének egyik jellemzője a különböző nemzetiségek, illetve ezek munkásosztályai összefogásának hirdetése; az erdélyi helyzetet csak úgy véli megoldhatónak, ha a román munkásság össze tud fogni a nemzetiségek munkásosztályaival.

Ebből következően történetírói munkásságának egyik legfontosabb témája a nemzetiségkutatás. Nemcsak a munkásmozgalom nemzetiségi vetületeinek vizsgálatát tartotta fontosnak, hanem a polgári mozgalmakét is. Spanyolországgal foglalkozó könyvében és tanulmányaiban érzékenyen reagált a baszk és katalán mozgalomra. Mégis, elsősorban a román nemzeti ébredéssel foglalkozott. Terjedelmes, kimerítő tanulmányt írt Mihail Kogálniceanuról, a „XIX. század legjelentősebb haladó román polgári társadalomtudósáról”, hogy a magyarság megismerje végre Kogálniceanut, aki „a magyar történettudományt és a magyar nemzet történelmét jól ismerte”.

Egyik legjobb, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó írása *A Román Nemzeti Párt megalakulása* című tanulmánya. A könyv tizenkét fejezetből áll, ebből tizenegy az előzményeket tekinti át, s csak az utolsó foglalkozik a címben jelzett témával. A tanulmány megírásának módszeréről ezt olvashatjuk: „*leghelyesebb, ha utólag erőltetett szempontok alkalmazása helyett megszólaltatom azokat az embereket, akik a politikai mozgalmak aktív résztvevői voltak*”. Ezért idéz sokszor ezek leveleiből, beszédeiből.

Az első fejezet 1791-től, a Supplex Libellus Valachorumtól tekinti át a román politikai gondolkodás alakulását 1849-ig. A következő részekben az abszolutizmus eseményeit vizsgálja. A tanulmány előnyére válik a legújabb román történeti munkák egyes adatainak fölhasználása — átveszi S. Retegan eredményeit —, ugyanakkor az 1850-es évekbeli és a hatvanas évek eleji román nemzeti mozgalom végső megítélésében ellenkező véleményre jut, s itt vitába száll a román történésszel. Elismerve a románok bizonyos követeléseinek jogosságát, így folytatja: „Birodalmi szinten azonban kétségtelen, hogy 1861-ben a román vezető réteg az osztrák reakciót támogatta, s nem a liberális politikát, ahogyan azt ma tévesen állítják.” A politikai csoportosulásokról szólva leszögezi, hogy 1861-ig a románok vezetője a két egyházfő, de körülöttük vannak „azok a liberális gondolkodású publicisták és ügyvédek is, akik ... már mérlegelik magukban az egyházi vezetéssel szemben a polgári vezető réteg előtérbe helyezését”. Kétségtelenül helyes gondolatok ezek, ugyanakkor hiányzik a tanulmányból e polgárosuló elemek gazdasági helyzetének megvilágítása, azaz nem kapunk választ arra, hogy tulajdonképpen miért is polgárok ezek a csoportok? Általában elhanyagolja a szerző a román mozgalom gazdasági bázisának, mint alapnak, a bemutatását. Mindössze egy esetben, az 1863-as erdélyi választásokon magyarázza az egyházi befolyás erősségét a polgárság gyöngé gazdasági erejével, ám ekkor is csak egy román történész néhány soros megállapítását veszi át.

Jordáky a nemzetiségi kérdés megoldásáról szólva elismeri az 1860-as évek román terveinek „radikális demokrata” jellegét, s megragadja az alkalmat, hogy múlt századi tényekből a huszadik század második felében is megszívlelendő gondolatokat szűrjön le: a nemzetiségi „önkormányzat minden szinten való megvalósításának igénye, a szabad nyelvhasználat biztosítása a közélet minden területén s a közoktatás autonóm megszervezése a közös állam költségén rendkívül fontos követelménye minden demokratikus megoldásnak. A helyi önkormányzatok végső fokon nem sértik az állam egységét...”

Feltétlenül előnyére válik a tanulmánynak, hogy az egyes — igen bonyolult — történelmi helyzetek elemzésekor megóvja magát a káros egyoldalúságtól: mindig differenciáltan ítéli meg a politikai állapotokat. A román mozgalmat is sokrétűségében vizsgálja: hiszen ezen belül is összecsaptak konzervatívok és liberálisok, ortodoxok és unitusok.

A könyv egyik legjobban megírt fejezete az 1863—64-es szebeni országgyűléssel foglalkozik. Ezen a megválasztott magyar képviselők nem vettek részt, csak a románok és szászok, sőt ők a birodalmi szenátusba is elküldték képviselőiket. A szerző elismeri a románok egyenjogúsítását célzó törekvések pozitívumait, ugyanakkor megállapítja, hogy az igazi román demokratizmus kialakulását megakadályozta a még mindig túlsúlyban levő egyházi vezetés.

Jordáky finom érzékkel világítja meg a különböző román csoportok közötti küzdelemet, mégis hiányérzetünk támad a tulajdonképpeni első román párt, az 1867 decemberében létrehozott Arad megyei Román Nemzeti Párt megalakulásánál. A szerző nem világítja meg, hogy az Arad megyei párttal milyen kapcsolatai voltak az 1869 elején megszervezett új Román Nemzeti Pártnak. Ennél jóval kidolgozottabb a Barițiu—Rațiu vezette csoport pártalakítási kísérlete 1869-ben.

Az 1870-es évek román politikai életére a politikai passzivitás és aktivitás hívei közötti küzdelem nyomja rá bélyegét. Országgyűlési képviselők aktivisták, parlamenten kívüli vezetők pedig általában passzivisták. A hetvenes évek közepétől kezdve „a zavar, szervezeti széthullás és fegyelmi széthúzás” miatt elhatalmasodik a politikai passzivitás gondolata, s ez 1879-ig, az új iskolatörvény bevezetéséig tart. Ettől kezdve a cselekvő passzivitás kerül előtérbe, majd fokozatosan elfogadják a politikai harc minden formáját.

1880 októberében az erdélyi, bánáti és magyarországi románok közös értekezlete ül össze, majd választási klubokat alakítanak, s ezek a következő hetekben összesen 151 küldöttet választanak. A következő év májusában összeültek a delegátusok, s megalakították az egységes Román Nemzeti Pártot N. Popea elnökletével. Pártprogramjuk lényeges pontjai: Erdély autonómiájának visszaállítása, a román nyelv bevezetése a közigazgatásban, román tisztviselők választása, román iskolák állítása állami költségvetéssel, a választójog kibővítése, harc a magyarosítás ellen. A pártnak köszönhető jórészt az — szögezi le a szerző —, hogy „a román nemzetiség kérdése... belekerül az európai nagyhatalmak diplomáciai szférájába és külpolitikai érdekelttségébe.”

Az természetesen csak helyeselhető, hogy történeti vizsgálódásaiban nem utólagosan erőltetett szempontokat alkalmaz a szerző, hanem a korabeli emberek gondolatvilágából indul ki, őket idézi sokszor minden kommentár nélkül. Jordáky meszerűen alkalmazza módszerét, hiszen e román politikusokról saját és kortársaik írásaiból összetett, árnyalt képet kapunk a legtöbb esetben. Egyébként pedig az utólagos szempontok bevitelével készülő „történelmi művek” közül Jordáky Lajos tanulmánya tiszta fényel világít.

Könyve hibáit sem hallgatjuk el. A szerző az esetek legnagyobb részében nem értékeli, nem dolgozza föl a tényanyagot, még ott sem, ahol elengedhetetlen lenne.

Mégis, összevetve erényeket, eredményeket és gyengéket, örülnünk kell ennek a tanulmánynak. Nemcsak azért, mert „történettudományunk fehér foltjai közé tartozik a nemzetiségi politikai pártok történetének kutatása”, s ez esetben számottevő kísérlet történt e fehér foltok eltüntetésére, hanem azért is, mert a régi Magyarország nemzetiségi történetének megértéséhez új szempontokat, módszert és eredményeket kaptunk.

RAFFAY ERNŐ

Lackó Miklós: Válságok és választások

Lackó Miklós egy-egy nagyobb tanulmánya már a folyóiratközléskor izgalmas szellemi eseménynek számított; a memoárt író költő-esszéista éppúgy szükségesnek tartotta, hogy hivatkozzék rá, mint a hazai vagy nyugat-európai magyar irodalom-történész, s nyilván a történelemtudománynak is érdekelnie kellett az új, merész szempontokban testet öltő kihívást. Ritka és megbecsülendő erény az egyetlen diszciplínába zárkozó szakosodás korában, ha valaki ilyen biztonsággal közlekedik történelem és irodalom határzónájában. Így elsőként inkább konkrét eredményei keltek figyelmet, amelyek e kettős érdeklődéssel-kötődéssel kapcsolatosak, a kötet szerkesztés jóvoltából azonban írásainak mélyebb, közös alap gondolata, egy előítéletektől és szépítő szándékoktól mentes, valóban tudományos műtszemlélet kialakítására tett javaslata is szembeszökővé vált.

Tanulmányai az 1920-as, 30-as évek fordulója és a következő évtized problematikájával foglalkoznak, „az akkor lezajlott ideológiai-politikai átalakulást kísérik több szálon nyomon”. Lackó abból indul ki, hogy a gazdasági krízis Európa-szerte az ökonomiai szférán messze túlterjedő, a társadalmi struktúra, a politikai gondolkodás, a szellemi és a mindennapi élet tartományát is bekebelező válságkorszakot idézett elő, s ez olyan agresszivitással kényszerítette rá új kérdéseit irányzatokra és egyénekre, hogy a választás kikerülhetetlen, elodázhatatlan lett. Hogyan állt helyt, mire voksolt, melyik alternatíva mellett döntött a magyar értelmiség, milyen viszonyban álltak egymással és a kor fő kérdéseivel a reprezentatív ideológiák? Hogy e kérdésekre választ adhasson, a válság szó hasadásra, bomlásra utaló etimológiai jelentésével összhangban végiggondolja és kifejti az osztódásnak azt a láncreakcióját, amely a harmincas évek magyar szellemi életének a konszolidációs időszakától merőben eltérő jellegzetességeit kialakította. Kimutatja, hogyan önállósodtak „az ellenforradalmi gondolatrendszer különböző összetevői, belső irányzatai”, az „úri” és az „ellenzéki” fasizmus, az eredetileg a középosztály új ideológiai tudatát megalapozó antiliberális újkonzervativizmus és az „arisztokrata és nagypolgári bázisú autoritatikus konzervativizmus” (melyeknek ellentétei a Bethlen-korszakban valamiféle „szintézisben” látszottak feloldódni), hogyan vesztett jelentőségéből és maradt utánpótlás nélkül a mégiscsak számottevő hagyományra visszatérítő liberális, demokrata, polgári radikális gondolat, míg az új ellenzéki irányzatok, közülük is főként a kisgazdamozgalom — „egy még jelentős szerepre hivatott sajátos polgári-paraszti *gyűjtőpárt*” kialakításával — merészen emelkedő pályán indult el. A leggondosabb, legárnyaltabb, s alighanem mégis a legtöbb vitát gerjesztő tanulmányok azonban a népi írók mozgalma és a marxista tábor belső és egymás közötti kontroverziáit tárják föl. A *nemzedéki tömörülésről és a szakadásról* című írás a Nyugat második nemzedéke útjáról és a népi mozgalom kezdetének datálásáról szóló vitákhoz csatlakozva a mozgalom előretörését, népiesség és urbanitás meghasonlását főként a szocialista baloldal válságával magyarázza, *Az Új Szellemi Front történetéhez* annak a kudarcral végződő politikai kísérletnek a tényszerű és szellemi körülményeit vizsgálja, amelynek során a népi írók a halaszthatatlannak érzett változtatás lázában még a Gömbös-kormányban is reformhajlandóságot szerettek volna kitapintani. E fejezetekben Lackó kritikájának két fő célpontja van: részint belső ellentmondásokat vesz észre a népi ideológiában (Németh László racionalizmust-irracionalizmust egyeztető, „szellemi egyensúlyért” folytatott küzdelmét „tragikus ütemvesztésnek” nevezi, Illyés ideológiai szerepét, a nemzeti gondolat és a baloldali eszmerendszer közötti hidépítést progresszív célja és hatása ellenére kétélű, „a nemzeti-nacionalista eszme egyéb árnyalataival is” érintkező mítoszteremtésnek látja), részint pedig a politikai realitásérzék hiányát, utópizmust, illuzionizmust vet a népiek szemére (főként saját szerepük és esélyeik túlértékelését a rendszer fellazulásában). A Lukács Györgyről és Révai Józsefről írott tanulmányok e jelentős gondolkodók példáján

illusztrálják a marxista munkásmozgalom útját választó értelmiség nem kevésbé gyötrelmes dilemmáit. Azokat a roppant izgalmas morális kérdéseket is érintve, amelyeket az egykori Landler-frakció tagjainak önkritikája, taktikai kompromisszumból vállalt visszakoázása vet föl, mind *A Blum-tézisek*, mind a *Révai-problémák* című dolgozat a marxista igényű gondolkodásnak olyan fázisát tükrözi, amikor a lényegre törő, mélyre hatoló észrevételek még nem állhattak össze egységes rendszerré; Lukácsnak a közvetlen demokrácia vágyképét őrző és a kapitalizmus későbbi manipulatív szakaszát éleselméjűen előrevetítő gondolatai például maguk is szektáriánus vonásokkal párosultak s politikai helyzetmegítélése irreálisabb volt a Kun Béla-féle „konzervatív baloldaliság” irányzatáénál is. Ami Révait illeti, róla szóló, hosszabb időszakot áttekintő, a bonyolult probléma sokféle elágazására kitérő írásában Lackó elsősorban a népfrontgondolat kibontakozásának nehéz, ellentmondásokban bővelkedő folyamatát ábrázolja. „Révai viszonylag korán felismerte a nemzeti kérdés nagy jelentőségét (annak főleg külső, függetlenségi oldalát). (...) A nemzeti gondolat ilyen értelmű adaptációja azonban (...) egymaga közvetlenül nem követelt szakítást a szektás forradalomkoncepcióval — lazította ugyan, de meg is fért, sőt egybe is ötvöződhetett vele, belé is épülhetett”. Lackó felfogása szerint a kommunista mozgalom népfronthoz való viszonyának igazi kulcskérdése a többi szocialista és demokratikus irányzat értékelése volt, s e tekintetben Révai sokáig kitartott elutasító, elzárkózó álláspontja mellett; „a demokratikus hagyományok leszűkítése” azután természetszerűleg a nemzeti kérdés megítélésében is torzításokhoz vezetett.

A kritikai ítékezés hűvös tárgyilagosságát — melyet a még szinopszisszerű teljességre sem vállalkozó summázásunk talán a kelleténél jobban is kiemelt — az egykori döntések nehézségét átérző, az intuitív behelyezkedésre is képes kutató szellem érdekeltsege ellenpontozza a kötetben. A leírt szavak mögött Lackó az embert keresi, a szellemi megnyilvánulások „központi magva”, „rejtett, félig tudatos, többnyire a személyes-lírai szférával kapcsolatban álló alapeszméje” is érdekli; az irányzati közösség nála nem oldja föl az egyéni nézetek tartalmi és a jellemek vagy intellektusok minőségi különbségeit. Finoman differenciálódó értékadata nemcsak Németh László, Illyés, Lukács vagy Révai szellemi és emberi rangjára mutatja ki (akár netalán tévedéseik elemzésében), hanem olyan, a konzervatív vagy jobboldali gondolatokkal érintkező ideológusok attitűdjében is észreveszi a relatív értéket, mint Szekfű Gyula, Weis István, Pethő Sándor és a német fasizmus elleni küzdelemben példaképpé és „hősi áldozattá” magasodó Bajcsy-Zsilinszky Endre. Másrészt a bíráló objektivitás mögött tárgyi fedezet, esetenként filológiai aprómunkával megszerzett bizonyosság rejlik. Az Új Szellemi Front történetének gondos rekonstrukciójában, Révai Szabó Ervin-tanulmánya szövegkritikájában (az 1931-es és 1946-os szöveg eltéréseinek szembesítésében és elemzésében), Lukács — marxista fejlődéséről szóló — kései önreflexiójának és 1928-ban írott téziseinek összevetésében például a részben vagy radikálisan új értékelést az eddig ismert dokumentumok kiegészítése, kritikai megrostálása előzi meg, melyet a leleményes metodika jóvoltából a laikus olvasó is belülről, mintegy a tudományos nyomozás önkéntes résztvevőjeként követhet. Ha pedig egyik vagy másik irányzat — például a korabeli marxizmus vagy a népi mozgalom — szemszögéből „sokallaná” valaki a szerző ideológiakritikáját, könnyű érveket találni amellett, hogy Lackó minden gondolatrendszert egyforma szigorral, helyesebben: egyazon pártatlansággal szemlél és íté meg. Hiszen nem önkényes elmekonstrukciókat, hanem „reálisan fölmerülő kiutakat” vizsgál, amelyeket — akár milyen szabadnak hitték választásukat a kor ideológusai — „a régiók és országok külső-belső körülményei, a társadalmi erők történetileg kialakult ideológiai áramlatai és lehetőségei” determináltak. A szemléletéből következő módszert talán nem is összehasonlítónak kellene nevezni (kivéve *A fasizmus Kelet-Európában* című nemzetközi fasizmustipológiai és -komparatistikai kísérletet), hanem totális áttekintésnek: az egész szellemi spektrum szem előtt tartásával vonja meg a különböző eszmerendszerek mérlegét, akár expressis verbis fejt ki, akár a kontextus, a különböző írások összefüggés-hálózata révén sugallja a hasonlóságokat és ellentéteket. A köz-

vetlen egybevetésre hálás példákat kínálnak az Új Szellemi Front sodrában keletkezett publicisztikai írások párhuzamos elemzése, vagy a Kun Béla, Lukács és Révai álláspontját összehasonlító passzusok, mégis a rejtettebb analógiák egyikére térünk ki valamivel bővebben, olyanra, amely a szerző mélyebb intencióját, a tárgy feldolgozásán túllépő, általánosabb történelmi szemléletalakító törekvését is megvilágíthatja.

A kötet majd minden írásában, a feldolgozott ideológiák majd mindegyikének bírálatában előkerül a historizálás problémaköre. Népi és marxista, haladó és maradi szellemű eszmefuttatásokban egyaránt visszatérő közös jellegzetesség a történelmi érvelés, a múltra hivatkozó programalkotás, a jelent-jövőt illető politikai elképzelések históriai kontextusba öltöztetése. Illyés gondolata: „a baloldaliság mint nemzeti vonás” mítosza egy „többé-kevésbé találó történelmi analógiára” épül, de hogy hatásválszóvá lehessen, egyszerűsíteni kellett a múltat, „az óriási hagyományokkal rendelkező függetlenségi nacionalizmust, amelyből a baloldal (de a szélsőjobboldal) felé is vezetett út, baloldalivá kellett alakítani, a baloldalisághoz sorolva minden ellenzékiiséget, minden tiltakozó hevet”. Meghökkenítő, távoli rímként utal vissza erre a megállapításra a Révai-fejezet centrális gondolata: egyik korszakában Révai is úgy állítja be, „...mintha a magyar történelemnek csak egy progresszív-haladó vonulata volna. Háttérbe szorítja a múlt retrográd hagyományainak súlyát, s ami még fontosabb, nem emeli ki azt a történelmi tényt, hogy ennek a múltnak a függetlenségi és demokratikus irányzatai távolról sem haladtak mindig kéz a kézben...”. De érzi a „történetesítés” kényszerét a retrográd és alacsony színvonalú szélsőjobboldali publicisztika („a történelmi érvelést Magyarországon még a fasiszta ideológia sem kerülhette meg”) és a konzervativizmus is, elég itt Pethő Sándor Deák-kultuszára és a „közjogi historizálás fegyvertárából” merített argumentációjára, vagy Szekfű Gyula előbb Széchenyit és a barokkot, később a centralistákat eszményképül vállaló gondolatmenetére hivatkozni. Lackó persze nem véti el a különbséget haladó és reakciós célzatú historizálás között, tudja, hogy még a tudományosan igazolhatatlan módszereknek is lehet olykor „politikai-taktikai” indokoltságuk — mégis, a múltnak aktuális ideológiai szükségletekhez idomításában a magyar történelmi tudat veszélyes hajlandóságát ismeri föl, rá akar ébreszteni azokra az összefüggésekre, amelyek a historizálással együttjáró egyszerűsítés (a koncepcióba nem illő tények elhalványítása vagy elhagyása, a konkrét elemzést korok fölötti egyezések kimutatásával helyettesítő mitizálás) és a voluntarista politika, a manipulatív közvélemény-irányítás között keletkezhetnek. Ezért követel szakítást — „legalábbis a tudomány területén” — a historizálásnak nemcsak szélsőséges, dogmatikus túlhajtásával, „de egész módszertani rendszerével is, helyreállítva a múlt dialektikus szemléletét”. A demokratikus és a nemzeti függetlenségi hagyományok árnyalt, pontos, az egykori ellentétek mesterséges utólagos feloldásától vagy elsimításától óvakodó ábrázolásának és értékelésének posztulátuma logikusan következik e konzekvensen végiggondolt és indokolt pátozsszal meghirdetett historizálásellenes programból.

Lackó mégsem pusztán a kötelező tudományos szerénység jegyében emlegeti a kötetével kapcsolatos historiográfiai, módszertani nehézségeket s kezeli tanulmányait „egy majdan megírandó összefoglaló munka részeként vagy talán csak előmunkálatiként”. A választott szemlélet korlátain tündödvé okkal írja: az ideológiai-politikai megközelítés „... pozitív módon képes ábrázolni a társadalmi alapok és a kulturális élet mély összefüggéseit, de gyakran csak azon az áron, hogy a szellemi-kulturális jelenségek és művek immanens — tudománytörténelmi vagy esztétikai — értékelését háttérbe szorítja”. Idevágó, lelkiismeretes figyelmeztetéséhez némi kiegészítés kívánkozik. Talán nemcsak „egy-egy jelentős író, alkotó esetében”, nemcsak „nagy és bonyolult életművek” megítélésekor, hanem mindig részleges eredményt ad az ideológiai-politikai megközelítés, ha írókra, művészekre alkalmazzuk; szemben a hivatásos politikusokkal, akiknek nézetei és publicisztikai megnyilatkozásai elvileg fedik egymást, írók, költők véleménye korokról nem olvasható ki egyedül cikkeikből, — igaz, irodalmi művek politikai vagy ideológiai jelentésének elvonása olyan bonyolult

elméleti és módszertani kérdés, amelynek megoldása semmiképpen sem hárítható a történészre. Ugyancsak a lefegyverzően őszinte Előszó avat be a nemzeti kérdés megítélésének gondjába, melynek kapcsán a kutatás során a szerző „nézetei, véleményei (...) sem maradtak változatlanok”. Már a terminológiahasználat némely sajátosságai, például a kötőjellel egybefűzött „nemzeti-nacionalista” jelző vagy a „függetlenségi nacionalizmus” kifejezés is sejtetik hipotétikus felfogásának, előfeltevésének irányát. Az idézett fogalmakban — úgy tűnik fel — olyan elemek rendelődnek egymás mellé, amelyek között lehetséges, de nem szükségszerű a kapcsolat, gondolkodjunk Illyés szívós törekvésére a nemzeti és a nacionalista definitív elkülönítésére. Lackó találkozása e problémaszövevényvel azért örvendetes, mert alig van még olyan területi szellemi életünknek, ahol akkora szükség volna higgadt, elfogulatlan, tisztító gondolatokra, mint éppen itt. A harmadik módszertani probléma a vizsgálódás időbeli határainak kijelöléséhez fűződik. A szinkronia, az egyidőben lejátszódó folyamatok párhuzamos taglalása számos eredeti, szellemes meglátást eredményez, de a mozgások megállításának, mesterséges lezárásának kényszerét is. Egy-egy részletezett, „kinagyított” epizód előzmények és folytatások láncolatába illeszkedik, a fejlemények visszahatóan is minősítik a korábban történeteket, de az ilyen kapcsolatok kifejtése (bár a *Révai-problémák* bonyolult, olykor a modern prózára emlékeztető időszerkezete mutatja, hogy Lackó érzékeli szükségét) többnyire túlon túl vázlatos, jelzésszerű. Az Új Szellemi Front értékeléséből — s ezzel nem a jogos kritika élét akarjuk elvenni — ezért hiányzik annak jelzése, hogy sikertelen akció létre is hozzá tartozik a Márciusi Front felé tartó úthoz, hiszen a Gömbös-kormányból hetek alatt kiábránduló írókat az együttes fellépés, a probléma- és érdekközösség élménye is ekkor érinti meg jóformán először; ebben az értelemben, tudjuk, Illyés még 1945-ben is vállalja a hajdani kísérlet hagyományát. Az elszigetelten nézve valóban jogos polgári radikális bírálóat fonákja is csak akkor mutatkozik meg, ha az „Új Szellemi Front-tól a Márciusi Front-ig” (Hatvány Lajos egyik cikkének címe ez) kísérjük figyelemmel az eseményeket, csak így különböztethetők meg a népiekkel 1937—38-ban is ellenségesen szembe forduló dogmatikus előítéletei József Attila és Bálint György rugalmas, dialektikus, a Márciusi Fronttal rokonszenvező állásfoglalásától. Ide kívánczok még két filológiai apróság említése. Az egyik Talpassy Tibor Bajcsy-Zsilinszky és Gömbös című tanulmányának, esetleg a vele való vitának sajnálatos mellőzése: Talpassy több kérdésben, főként a címben jelzett viszony meg a közeli háborút bejelentő „kormányfői indiszkrécio” kapcsán izgalmas, másutt nemigen szereplő információkat közöl. A másik egy Kodolányi-adat kiegészítése; Fegyvertánc az „új szellemi front” körül című cikksorozata négy folytatásból áll (a 170. oldalon a jegyzet csak az első kettőt tünteti föl), s épp az utolsóból nem hiányzik a tanulságok rezignált levonása. Egyébként az általában gondos jegyzetanyagban a legkirívóbb elírás a 48. oldalon található: a Németh László indulása című szép tanulmányt B. Nagy (és nem B. Szabó) László írta.

Közérdekű témaválasztás, imponáló anyagismeret, az apró részletekben és a nagy összefüggésekben egyaránt eligazító szempontgazdagság, a módszerek használatának, váltogatásának virtuozitása: a tanulmányíró Lackó Miklós portréján ezeket a vonásokat érezzük a legmarkánsabbaknak, könyve értékét illetően a legfontosabbaknak. A kor, melyet írásai megelevenítenek, s az eszmék és ideológiák, melyeknek kritikai ismertetésére vállalkozik, még nem váltak hideg fővel mérlegelhető távoli előzménnyé, a velük kapcsolatos viták újabb és újabb generációk eszmélkedésére hatnak, mai szellemi életünk alakulását is módosítják. A történész objektivitásra törekvése így szükségszerűen egészül ki a jelenhez szólásnak, az aktuális gondok csökkentésének szándékával. A kötet valóban alkalmas rá — s ez egyszerre bizonyítja időszere és tartós jelentőségét —, hogy „a magyar szellemi élet egy nehéz szakaszának megvilágításához, s ezen keresztül máig is eleven problémáinak feloldásához, a progresszív útkeresők összefogásához” hozzájáruljon. (*Gondolat*, 1976.)

CSÜRÖS MIKLÓS

Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába

Kalauzolja olvasóit nemrég megjelent, szép kiállítású tanulmánykötetének lapjain. Elsősorban a nagyobb szellemi utazásokra felkészült olvasókat részesíti izgalmas kalandban, hiszen térben és időben is távoli tájakra invitál. Félézer esztendővel nekünk át tanulmányai az Itáliát járt Janus Pannoniustól a németországi műhelyekben forgolódo Szenci Molnár Alberten és az Európa-szerte járatos Szepsi Csombor Mártonon át Juhász Ferencig, miközben merész kitérőket tesz a régi magyar irodalomra és művelődésre oly számottevő hatással levő korabeli Európa kultúrájában is.

Tolmácsolásában az irodalomtörténetész pontosságát és hitelességet követelő feladatát egyszerre igyekszik ellátni a nem szakember számára is élményeket nyújtó esszéistáéval. Vallomásából fakad ez a kettős vállalás. Előszavában írja, hogy „... műtszemléletünk mindig a jelen függvénye”. Tehát nem pusztán logikai játék ehhez annak hozzátétele, hogy a kölcsönhatás érvényessége esetén műtszemléletünk-ből jelenünk értékelhetősége is következik.

Kovács Sándor Iván szerzői alapállása nemcsak a filológusé, hanem a ma emberét is befolyásolni akaró íróé is. E kettősségből következik a saját maga által megfogalmazott műfaj, az úgynevezett „filológiai esszé” megteremtésének kényvszere.

A kötet elolvasása után azonban óhatatlanul is az az érzésünk támad, hogy a több éves irodalomtörténetési tevékenység mindenképpen eredeti tanulmányaiból gyakran éppen a nagyszerű célkitűzés, a téma esszéisztikus megközelítése, vagy ha úgy tetszik, átlékesítése marad el. Ebből adódnak aztán az egyes írások közötti egyenetlenségek.

A Dánte magyarországi ismeretét tárgyaló tanulmány például Balassi ifjúkori olvasmánya alapján már-már „hatássá” válásról ír, holott a Dánte műveivel való közvetlen ismeretség Balassi olaszos műveltsége ellenére is alapos kételyre adott és adhat okot.

Máshol viszont éppen az általánosítás és könnyelmű következtetés jelentette veszélyeket kerüli el szerencsésen, amikor például egy feltételezhetően Dánte-motívum továbbélésének artistikus végigvezetése ellenére sem esik kísértésbe a toposz egyenes átvételét illetően.

A „Szenci Molnár Albert utazási emlékei” címet viselő tanulmányban 17. századi fordításirodalmunk legnagyobb alakjának szótárából a földrajzi világgép elemeit gyűjti ki. Töredékeit hiteles tablóvá rendezi, ám a szótárban — s bizonyára szerkesztőjében is — makacsul továbbélő, elavult szemlélettel kapcsolatban talán nem ártott volna arra utalni, hogy a reneszánsz az antikvitásnak nemcsak haladó, racionalisztikus vonásait veszi birtokba — bár kétségtelenül ezekből nőtt ki a következő századok esztisztelete —, hanem a középkoron át megőrződött misztikáját és egyebek mellett szűkös földrajzi elképzeléseit is. Ez utóbbiak között talán a legismertebb a távoli lovasnépekkel való felületes érintkezés alapján a lóból és lovasból kontaminált szakállas (barbár) kentaur képzelet, vagy ugyanide sorolhatók Szenci Molnár szótárából „Az északi tengeren túl való népek, kik nagy fülükkel magokat befedezhetik” (fanesi), vagy azon „Apró népek Indiában, kik az darumadarakkal csatáznak” (pygmei).

E sajátos mesélőkedv különös megnyilvánulása Szepsi Csombor Márton makrológizmusa is, ahol a nagyotmondás — Kovács jóindulatú eufemizmusával élve — „inkább a mű tudós jellegéből fakad”. A 16–17. századi szerzői jogvédelem eleve reménytelen helyzetét ismerők is mosolyoghatnak az „Europica varietas” írójának tudós ollóztatásán, mellyel talán a változatosságnak a hellenizmusban megfogalmazott követelményét (poikília) igyekszik teljesíteni. A tanulmányíróval szemben azonban éppen az ilyen részletek kapcsán merülhet fel egyik recenzióéé az a jogos kifogása, hogy miért nem él „a humor nagy érzéseket oldó könnyítésséivel, vagy a

szkepszissel, ami nélkül nincs is igazi esszé...". Ugyanakkor rendkívül felületesen érezzük egy másik kritikusanak a tanulmánykötet előszavát bizonyára nem ismerő bírálata. A könyv bírálója azt a „higgadt kalauzolás” tartja Kovács számára kövendőnek, melynek éppen túlzott jelenléte miatt fosztódik meg az olvasó a téma nyújtotta élményrétegek teljesebb kiaknázásától.

A gyűjteménynek nemcsak a legterjedelmesebb, de a legélvezetesebb darabja is a Szepsi Csombor Márton írói teljesítményével foglalkozó tanulmány. A kritikai kiadás gondozásával és a bevezető tanulmány megírásával megbízott szerző itt végre azokkal a kérdésekkel is foglalkozhat, amelyek csak a legutóbbi időben vetődtek fel Csombor életművével kapcsolatban. Rendkívül tanulságosak az „Europica varietas” létrejöttét megvilágító életrajzi vizsgálódások, különösen pedig a Csombort patronáló Nyáry-familia politikai beállítottságát és a társadalmi problémákra való reagálását bemutató sorok. Ezek ismeretében Csombor írói hovatartozásának kérdése is világosabban látható. Nyáry István leveleinek petrarkizáló jellegzetességeire is joggal hívja föl a figyelmet a szerző. Következtetése azonban („Valószínű, hogy Nyáry István olvasta is Balassi »fajttalan« énekeit”) bizonytalan feltevés, mert az idézett Balassi-költemény nem önálló találmány, hanem a költő egyik mintájának, Marullusnak utánköltése. Így könnyen elképzelhető, hogy a korban rendkívül népszerű petrarkista költő Balassi közvetítése nélkül is hathatott, nem is beszélve a szívkdözgetés és lélekcserberelés akkortájt módfelett elterjedt szokásáról.

Az „Udvari schola” értékelésekor a modern művészetet is előlegző manierista stílus képeinek, eszközeinek megmutatásával szépen bizonyítja Csombor stílusának eredeti ízeit.

A Csombor életművét tárgyaló tanulmányban pedig saját példájával mutatja meg, mekkora hatóerejű lehet a múlttal való szembesülés: „És hol állott vajon a Báthoryak udvarháza, ahol 1579-ben Báthory István és Homonnai Drugeth Fruzsina egybekeltek, s ahol később a Nyáryak lakozhattak? Talán az enyhe emelkedőre raktott, ma iskolának szolgáló, úgynevezett Rákóczi-kastély helyén...”

Az ilyen és hasonló — többnyire jegyzetanyagbeli — részekben jut Kovács okos hevülete azokra a magasságokra, melyekről leginkább szemet gyönyörködtető a múlt tájaira való alátétekintés.

Az „Europica varietas”-ról írva mondja a mű szerzőjéről: „Nemcsak a lezárt szellemi határokon tekinthetett ki véle a világba, ennél jóval többet kívánt elmondani.” Ez a több ma így fogalmazható meg: sem a múlt, sem pedig a jelen nem képzelhető el a tudat rövidre zárásával. Ennek legfőbb bizonyossága a múlt „friss nedveket áramoltató hajszálgökyézet-rendszeréhez” kapcsolódó József Attila, akinek a régi magyar irodalomhoz való termékeny viszonya egyben a múlthoz való példás kapcsolódást is jelképezi.

Kovács Sándor Iván a szemnek is bőséges táplálékot nyújt eddig még publikálatlan képmellékleteivel, melyeknek — talán a képszerkesztő hibájából — fölborult sorrendje sem zavarja meg számottevően a kötet egészének logikus felépítését, kompozícióját. Végezetül fontoljuk jól meg a tanulmányíró figyelmeztetését! „A múltat, a régiséget a ránk mért jelen, a hétköznapok közepette kell faggatnunk tanulságért. Múlt és jelen semmis a másik nélkül. A vágyott szép teljesség: együtt a kettő.” (Gondolat, 1975.)

TÉGLÁSY IMRE

Mocsár Gábor: Ég alatt, föld felett

E kisregény csíráit benne érezhettük már egy más műfajú könyvnek, az *Égő arany* című szociográfiának a kitérőiben, interjúiban is. Éppen ezért az „Ég alatt, föld felett” mintha a szokottnál jobban is betekintést nyújtana Mocsár Gábor műhelytitkaiba. Tanúi lehetünk a már korábban is megformált élmény új művészi próbájának: a szociográfiai tapasztalatok és megfigyelések regénybe integrálásának.

Nem ismeretlen előttünk a főhős, Rivó Gáspár, aki „ég alatt, föld felett”, a fúrótorony tetején dolgozik. Már szociográfiájában is megszólaltatott Mocsár Gábor olajbányászokat, akik számára az erőszakos szövetkezetesítés, a beadás, a padlásseprés tette könnyűvé annak idején a döntést: csatlakozni az „olajosokhoz”. Sokan közülük a tanyától, portától végleg elszakadni nem tudtak, s több órás gyaloglást, buszozást vállalva jártak haza a hétvégeken. A most megjelent kisregényben őket nevezik tréfásan-ironikusan „szombatistáknak” a tanyasi parasztemberek. Rivó Gáspárnak is a paraszti világban végbement változások adták meg a lökést. A vándorélet pedig gyökeresen átalakította sorsát is.

A regényíró Mocsár Gábort az érdekli, hogy az új életmód milyen emberi-erkölcsi gondokat-problémákat, és milyen új kérdéseket tartogat a parasztból lett olajmunkás számára. Nem történetet ír tehát, hanem — filmszerű eszközökkel élve — képekben, dialógusokban, belső monológokban gondolkodik s így ismertet meg bennünket hőseinek legmélyebb, belső gondoljaival. Rivó Gáspárt, azaz Gazsit is toronybéli „spekulálásán”, életének újra- és újragondolásán keresztül ismerjük meg. Megtudjuk, hogy gyökeretelenné lett: felesége elvált tőle s így elvesztette a két fiúgyereket is. A sorsát meghatározó döntés — úgy tűnik — már a múlté. „Mégbántam? Nem bántam? Ez már nem kérdés. Így történt” — gondolja végig többször is. Mestere a munkájának s ez sok mindent feledtetni tud vele. Gondolkodása is átalakult, a fúróbrigád tagjaihoz hasonlóan ő is másként látja már a körülötte zajló életet, a világot. Vajon miért vonzza a tekintetét mégis a fúrótorony alatt meghúzódó tanyák képe? A válaszra részegségében nyílik rá a szeme Gazsinak. Amikor — az italtól szinte öntudatlanul, kapukon, kerítéseken átmászva — egy idegen lakásba nyit be, megrémítve az ott alvókat, megérti, hogy mi hajtja őt ilyen utakra: „... jött egy villanás, világos felismerés az agyában, hogy ő otthont keres, kábultan bár, de állati ösztönnek engedve, fészket; de ez nem az ő otthona.”

Vajon sikerül-e Gazsinak megragadni a kínálkozó lehetőséget? A közeli tanyán lakó Eta is menekülne saját sorsa elől. Pesten dolgozó és csak ritkán hazajáró férje helyett is ő végzi a tanya körüli munkát. Gazi és Eta alakuló szerelme, tervezgetéseik, a lehetőség és a vele járó emberi-erkölcsi problémák alkotják az „Ég alatt, föld felett” gerincét. S a két ember — az olajmunkás és a tanyai paraszttasszony — világának összeütköztetése és egymáshoz kapcsolódásának lehetősége tágitja tovább a regény kereteit.

A szociografikus jegyeknek sincs híján tehát e regény. De hogy mi a szociografikus és mi az, ami csak írói megoldás, azt nehéz lenne elkülöníteni. Mindez a szerző életismeretéből, élménygazdagságából és a regény jólszerkesztettségéből fakad.

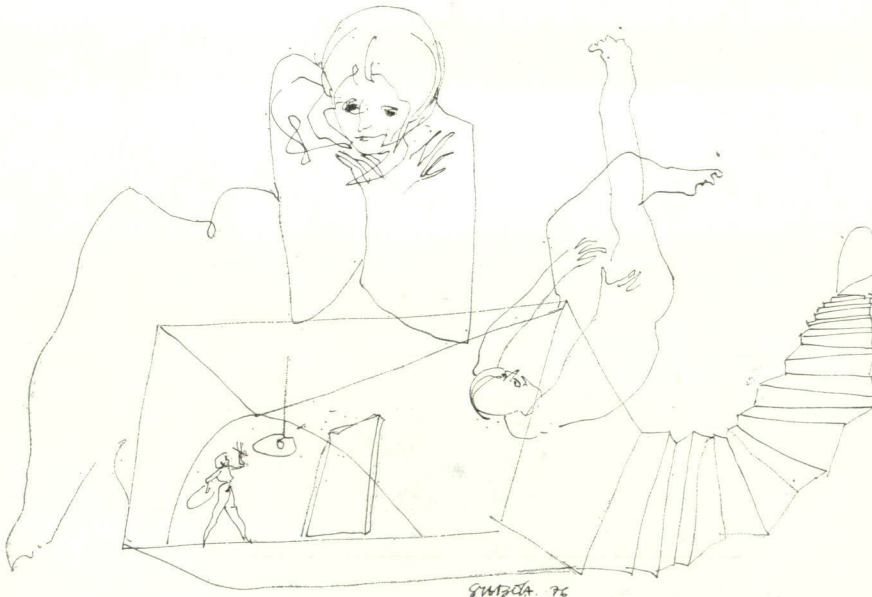
A megkomponáltságot és összefogottságot azonban zavarják az ismétlések. A montázstechnikából adódik, hogy néha fölösleges kitérőkkel találjuk magunkat szemben. Ezekben a regény menetét lassító kitérőkben szólal meg az anekdotizáló Mocsár Gábor. Amiben határt szab önmagának, az az, hogy igyekszik — és sikerrel — személytelen maradni. Hőseit beszélgeti s a szöveg tisztán hangzó, racionálisan egyszerű, olvasmányos. A mindennapok „egyszerű” munkásembereinek a humorát a maga természetességében szólaltatja meg. Ez emeli a regény valóságihitelét.

Líraisága a legszembetűnőbb jegye e könyvnek. Ahogy a toronybéli ember is másként lát meg sok mindent, mint a többi szereplő, úgy lát és látta velünk más-

ként a szerző, aki avatott ismerője hősei világának. Még a sokszor teljes életutakat, sorsokat, tragédiákat pillanatba merevítő groteszkjei is lírával átitatottak. A Piros-tövű nádra, valamint a Fecskék és miatyánkra emlékeztető módon a hétköznapok lírája fogalmazódik meg az Ég alatt, föld felett hőseiben. Hasonlatai, áttételei is azért megkapóak, mert az újdonság erejével hatnak, az olajosok életéből vették. Nem a veszélyes munka nehéz igazán ezeknek az embereknek — érteti meg hasonlatai segítségével a szerző —, hanem életük alakítása. Hiszen a toronyban dolgozó ember a föld alól reá leselkedő veszély elől menekülhet. „Ha megindulna, berobbanna a kút”, csak „ráakasztja magát a menekülőszánkóra, elengedi magát, és a kifeszített drótkötélen leereszkedik”. Az életben azonban minden bonyolultabb, nehezebb. „— Hát én vajon ... miféle szánkóba ülhetnék bele?” — fogalmazza meg a számára sorskérdést jelentő menekülési vágyát az egyik szereplő. Az olajbányászok világának egy eleme lesz lírává a regényt záró — talán legszebb, legjellemzőbb áttételben is: „A kutyaúrstenit ... mi aztán az olajba beletaláltunk, de mikor talál bele az ember a maga életébe, a saját életébe, ember legyen, értelmes, aki ezt megmagyarázza.”

A véleményünk szerinti két legjobb Mocsár-regényhez — Fekete csónak, Gyémántper — képest az Ég alatt, föld felett nem továbblépés ugyan, de figyelemreméltó. ValóságHITELE és líraisága teszi azzá. (Kozmosz, 1975.)

SZIGETI LAJOS

ZENE

Az első évad után

BESZÉLGETÉS PÁL TAMÁSSAL, A KARMESTERREL ÉS ZENEIGAZGATÓVAL

Mint úszni tanuló kisgyerek feje a vízből, föl-föltűnt nyaranta fürtös-bozontos üstöke a szegedi Dóm tér környékén. A hasonlat sántít, hiszen akkorra már tudott úszni Pál Tamás, mégis igazán mély vízbe — ahol a tehetséghez és a képességekhez a vezetés kockázatának, felelőségének nehezekei függeszkednek — csak bő esztendeje került, hogy ide költözött. Az Állami Operaház egyik karmesteri pultját a szegedi szimfonikusok és a színházi opera első karmesteri pultjára cserélte föl. A bemutatkozást azzal stilszerű kezdeni, hogyan tanult úszni?

— Mióta az eszemet tudom, muzsikus akartam lenni. Először zongorista, később zeneszerző, aztán karmester. A bizonytalanság, hogy mihez fogjak, lassan bizonyossággá érett: karmester vagyok, aki szeret és tud is valamennyire zongorázni, és főleg a saját szórakoztatására komponál. Növendék és kezdő koromban a sokoldalúság inkább szétszórtsággal párosult; pályám, főleg a karmesteri, körülményesen indult. A dirigálás, a zenei kvalitásokon túl, elsősorban erkölcsi erőt, jellemzilárd-ságot igényel, s ezekből nekem pályám kezdetén nem volt elegendő. Ha nincs az Operaház igazgatóságának szinte már érthetetlen bizalma, talán soha sem jutok túl olyan mélypontokon, ahol legszívesebben örökre lemondtam volna a vezénylésről. Saját tapasztalataim figyelmeztetnek arra, hogy higgyek a művészi fejlődésben, lássam és keressem a mélyben rejtőző tehetséget, segítsek azt művészetté érlelni. Magamat sem tekintem kialakult személyiségnek, remélem, az évek során szebbet és jobbat produkálok.

— *A szegedi zenekarral dolgozott már a szabadtéri játékokon, a Porgy és Bess, korábban pedig a Spartacus balettelőadásain. A társulatot, és ezen keresztül a nyári fesztivál városát, színházi-zenei kultúráját tehát némileg ismerhette, ám alig hiszem, fiatalember lévén, hogy különösebb elhatározó élmények, gazdagabb helyismeret birtokában érkezett volna — nem a nyári, az évközi Szegedre.*

— Valóban, Szeged zenei életéről szinte semmit sem tudtam. Mindig nyári vendégként jártam itt, így, miközben a szabadtéri játékokat alaposan fölterképeztem, az úgynevezett hosszú szezonnál még felületesebb, elnagyolt képet sem alkothattam magamnak. Egyébként, azt hiszem, az ország közvéleménye is ilyen féloldalasan ismeri Szegedet. A fesztivál újra és újra lenyűgöző méreteivel, szervezetszépével, állandóságával. Nagyszerű dolog, hogy Szeged évről évre képes ennyit áldozni egy művészeti föltárulkozásért, mely emelkedő színvonalú, egyre rendezettebb. Ugyanakkor meghökkentett a szabadtéri operaelőadások zenei színvonalának véletlenszerűsége. Azt hiszem, indokolt, ha a játékokat elsősorban látványosságként tartják számon az országban. Már akarva-akaratlanul kiböktem a véleményemet is abban a vitában, mely a fesztivál operai műsorrendjéről zajlik: a fejlődést csakis a zenei megfogalmazás igényessége garantálhatja. Nem annyira a műsorválasztás, inkább a megvalósítás mûgondja. Szemléletbeli változást sürgetnék tehát. A zenejavító pró-

bákkal való takarékoskodás helyett vessen véget a fesztivál igazgatósága annak a képtelenségnek, hogy nehéz, igényes, ünnepinek szánt operaelőadásokat a karmesterek kénytelenek legyenek öt-hat zenejavító próbával összecsapni. Ha kell, a próbaszám reális kijelölésével szorítsák rá a közreműködőket, hogy itteni feladatát senki ne tekinthesse egyszerű nyári pénzkereseti forrásnak. Biztos vagyok benne, ha a tömegekhez szóló remekművek igazán magas színvonalon szólalnak meg a Dóm téren, feloldódik az ellentmondás: a játékok előadásai mindenkihez szólnak majd, nemesen zengő hangon, a legigényesebb füleknek is gyönyörűséget szerezve.

— *A fővárosból került vidékre, s a tény pusztá megítélése sincs híján nézőpontbeli, szemléletbeli ütközéseknek: lépéselőnyhöz jutott a vezető beosztásával, vagy lépéshátrányba került az elválasztó kilométerekben mérhető vidékkel. Úgy hiszem, fölösleges feszegetni; az idő, s a benne végzett munka, a teljesítmény dönti majd el, megérte vagy sem. Egy bizonyos: életkorát tekintve fiatal művész, ám nemzedék-társaihoz képest azzal a tehertétellel, hogy tőle nemcsak sokat várnak, úgy általában, elnézően bátorító bizalommal, hanem mindent várnak: feltétlen eredményességet a művészi munkában, felelősséget a vezetésben. Harmincnyolc évesen Vaszy Viktor örökségét kapta, s ez a hagyaték valamikor (ha nem máris) kultúrtörténeti korszak lesz. Beszélhetnénk most az első évad sikereiről és döccenőről, a Figaró-házasságának bizonyító erejű előadásairól, a koncertekről, de érzésem szerint az eltelt idő kevés még ahhoz, hogy átfogó elemzéssel vonjunk le következtetéseket. Inkább az első benyomásokról, tapasztalatokról hallanánk.*

— Egy város zenei életét még belülről sem lehet megismerni egyetlen szezon alatt. Értékelni talán igen, de a lehetőségeket felismerni, a fejlődés irányát kitapogatni, ehhez több idő kell. Ezért hát az értékelés is bizonyára elnagyolt lesz. Úgy tűnik, Szeged az ellentmondások városa. Van egy minden jóra és szépre képes szimfonikus zenekarunk — próba- és hangversenyterem nélkül. Ez a zenekar közepes nagyságú, tehát váltási lehetőség alig adódik. A könnyebb érthetőség kedvéért: három fuvolásunk van összesen. Ha most, mondjuk, fél évig, olyan darabokat játszunk, amelyek mindegyikében három fuvola szerepel, akkor ez a három művésznünk valamennyi próbán és előadáson játszik a fél esztendő során. Így az sem szorul külön magyarázatra, hogy szolgálatszámunk az évad jelentős részében föllülmúlja a nálunk jóval nagyobb, száz-százhusz tagú, vezető fővárosi zenekarok szolgálatszámát. Ezen belül a szolgálatok jelentős része tájolás. A következő eset fordult elő. Április 24-én tartottuk Bartók Kékszakállújának és Kodály Székelyfönőjének színházi premierjét. A megelőző napok délelőttjén főpróbák, este pedig ugyanez a társaság beül a próbaterembe, hogy Colman Pearce vendégkarmesterrel az április 26-i hangversenyre készüljön, melynek műsora az egész szezon talán legnehezebb programja volt; Farkas Ferenc, Prokofjev, Sosztakovics műveivel. Mit akarok ezzel mondani? Ha tudjuk előre, mert tudjuk, hogy a következő öt éves tervben nem épül új próbaterem és koncertterem, hogy létszámunk növelésére nem számíthatunk, fölmerül a kérdés: az a fontos Szegednek, hogy legyen szimfonikus zenekara, vagy az, hogy jó zenekara legyen, ahol jó dolgozni? Ezerszer fölemlégetik nekünk, hogy az állam így is bőkezű mecénása a művészeteknek. Valóban az, és Szeged városa is az. Mást ne mondjak, a tanács idén megoldotta zenekari tagjaink lakás-gondjait. Ám éppen ez a tény bátorít fel arra, hogy kérjem, mecénásunk legyen még körültekintőbb, ne tévessze meg, hogy a dolgok így is mennek, a koncerteket így is megtartjuk, az operákat így is eljátsszuk. A város érdekében kérünk próbatermet, hangversenytermet és — el ne felejtsem — nagyobb létszámot. Szegeden a zeneművészet virágzásának személyi feltételei adottak, a fejlődés észrevehető. Erre mutat, hogy hosszas vajúdás után idén megalakult, jórészt szimfonikus együttesünkben, a tizenhárom tagú Szegedi Kamarazenekar. A tanács és a filharmónia azonnal feladatokat bízott az új társulatra, már a nyáron felléphetünk Vivaldi- és Mozart-műsorról. Az Évszakok szólistája Garay György, az NDK-ban élő kitűnő magyar hegedűművész lesz.

— Az előfelmérés, a kölcsönös ismerkedés tehát megtörtént. Mi várható ősztől a színházi operában és a hangversenyéletben?

— Szerencsés adottsága zenei életünknek a művészeti és irányító intézmények jó kapcsolata. Egységes, összehangolt terveinket elfogadta az Országos Filharmónia, így a jövő szezon hangversenyprogramja talán jelent némi előrelépést az eddigiekhöz képest. A műsor gerincét Brahms szimfóniái alkotják, mind a négyet hallhatja közönségünk. Úgy gondolom, operabarátainknak és koncertközönségünknek egyaránt örömet szerezhet Wagner Mesterdalnokokjának második felvonása a hangversenyteremben. Jelenlegi adottságaink mellett ezt a művet operatársulatunk képtelen színre hozni, így viszont, a hangversenyszerű előadásban, méltók lehetünk a darab igényeihez. Az operai évad kicsit másképpen alakul majd, mint korábban gondoltam. Számomra nagy tanulsága az elmúlt szezonnak, hogy terveinket reálisabban, a húsztágú társulatra alkalmasabban vázoljuk föl. El kell érniünk, hogy minden arra érdemes művésznünk megfelelő, jó szerepet kapjon, hogy ennek a kis csapatnak a művészei ne lógassák a lábukat unalmukban, egy esetleg helyes, de nem eléggé gyakorlatias program következtében. Más tanulással is szolgált a szezon. Játékrendünk — a három premier melletti hét felújítás — nem biztosítja kellőképpen a színvonalas előadásokat. A bemutatókra való felkészülés idejének parányi töredéke jut csupán a reprizekre, így kénytelen-kelletlen kitesszük magunkat nemkívánatos fiaskóknak. Akkor léphetünk előre, ha több bemutatót tartunk, s a felújításainkkal kitöltött operabérletben vendégművészeket, vendégegyütteseket hívunk. A szegedi operatársulat és a város operaszerető közönsége tart már ott, hogy további fejlődésre csak az ország, sőt a világ operajátszásával való állandó összetetéssel, kontroll révén számíthat. Tervezzük az Állami Operaház ének- és balettművészeinek vendégjátékát, várjuk a pécsi és a debreceni társulatot, szólistákra számítunk külföldről is. Csajkovszkij Anyeginjével kezdünk, a további premierek: Németh Amadé operája, a Villon; Donizettitől a Szerelmi bájjal; s a negyedik, bérleten kívüli bemutatónkat Gluck Iphigenia Taurisban című műve ígéri. Németh Amadé Villonját, ezt a külföldön már nagy sikerrel játszott operát, decemberben szeretnénk színre hozni az úgynevezett Szegedi Zenei Hét keretében, mely a magyar rádió programja lesz, s egy héten keresztül bekapcsolja Szegedet, az éter hullámain, a nagyvágba. Kívánom, hogy legyen hozzá jó torkunk, és nemes, őszinte dalolnivalónk.

NIKOLÉNYI ISTVÁN

Szerkesztői asztal

A Magyar Írók Szövetségének dél-magyarországi csoportja 1976. június 25-én tisztújító közgyűlést tartott Szegeden, a Sajtóházban. Simai Mihály titkár beszámolt az 1970 óta végzett munkáról s lemondott titkári tisztéről. A beszámolót az írócsoport megvitatta és elfogadta. Az Írószövetség Titkársága nevében Fábíán Zoltán tett javas-

latot az új titkár személyére. A tagok Tóth Béla József Attila-díjas író-t választották meg titkárnak az elkövetkező időszakra.

*

Vörös László, folyóiratunk főszerkesztője, tíz napot töltött Tallinnban észtestvérrelapunk, a Looming vendégeként.